

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА  
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

***ОДЕСЬКА БОЛГАРИСТИКА***  
***ОДЕСКА БЪЛГАРИСТИКА***  
***ОДЕССКАЯ БОЛГАРИСТИКА***

*Науковий щорічник*

№ 11-12 (2013-2014),

*присвячений*

*150-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова  
та 20-річчю спеціальності «болгарська мова та література»*

ОДЕСА  
ОНУ  
2014

**УДК 80(05)**  
**ББК 80Я5**  
**Ф 545**

Друкується згідно рішення Вченої Ради філологічного  
факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.  
Протокол № 4 від 14. 12. 2014 р.

***Редакційна колегія:***

- В. О. Колесник** – професор, доктор філологічних наук (головний редактор);  
**Є. М. Черноіваненко** – професор, доктор філологічних наук;  
**А. П. Аліпієва** – професор, доктор філологічних наук (ШУ імені Костянтина Преславського – Болгарія);  
**М. К. Георгієва** – професор, доктор філологічних наук (ШУ імені Костянтина Преславського – Болгарія);  
**М. Г. Парзулова** – професор, доктор філологічних наук (Університет імені проф. Асена Златарева – Бургас, Болгарія);  
**О. Б. Дьомін** – професор, доктор історичних наук;  
**А. А. Пригарін** – доцент, кандидат історичних наук;  
**С. І. Георгієва** – доцент, кандидат філологічних наук;  
**Ганчев О. І.** – доцент, кандидат історичних наук;  
**К. В. Галунова** – доцент, кандидат філологічних наук (ВТУ імені Св.св. Кирила та Мефодія – Болгарія);  
**Д. Ф. Стоянова** – старший викладач, кандидат філологічних наук.

**Ф 545**     **Одеська болгаристика**, науковий щорічник № 11-12 (2013-2014) : наукове видання / Колектив авторів. – Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2014. –164 с.

## СЪДЪРЖАНИЕ

### **Раздел 1. Диалектология**

- В. Колесник. *До питання про запозичення з турецької мови в болгарських переселенських говірках Півдня України*.....4
- С. Георгієва. *Короткий тематичний словник зорянської говірки*.....13

### **Раздел 2. Съвременен български език**

- М. Парзулова. *За употреба на т.нар. «възстановени думи» в днешния език на българските медии*.....33
- Б. Георгиева. *Структурно-семантична характеристика на фразеологизми с опорна дума «вее»* .....40
- М. Палий. *Особености на формирането на дискурсивни умения при изучаване на езика на специалността във висше училище*.....47
- М. Кацикова-Митева. *За турцизмите в съвременния български периодичен печат*.....55
- С. Чапкънова. *Особености на жаргона на младото поколение в град Бургас*.....61

### **Раздел 3. Българска литература**

- Е. Налбантова. *Паисий Хилендарски „История славянобългарска” и началото на българското Възраждане*.....66
- Б. Благоев. *За две интерпретации на концепта любов в поезия на М. Борисова и М. Петкова – хипотекст, хипертекст и гендерни модели*.....75
- К. Галунова. *Русия в живота на българският писател Алеко Константинов*.....83
- И. Иванова. *За (не)премълчанията на Биньо Иванов*.....91
- О.Сайковска. *Българският постмодернизъм: виточки та характерни риси*.....101
- Е.Стойчева. *За един балкански историографски текст*.....110
- Х. Андонова. *Приказното наследство на Константин Константинов – между трагичното и комичното, между съня и действителността. В символните полета на творбите от сборниците „Приказки за тебе“ и „Приказки на щурчето“*.....118

### **Раздел 4. Етнолингвистика. Културология**

- И. Панчев. *Монетата в българската лингвокултура*.....134
- В. Гамза. *Механично изпомване на вода в стопанството на българите –колонисти в Северното Причерноморие. Ретроспективни бележки*.....141

### **Раздел 5. История. Политология**

- Т. Галунов. *Отзоваването на депутатите в българската парламентарна традиция*.....151
- Информация за автори**.....161

## Раздел 1. Диалектология

*Валентина Колесник*

### ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПОЗИЧЕННЯ З ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ В БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Вже понад 200 років на Півдні України проживають болгари-переселенці і функціонують переселенські болгарські говірки. Українське і російське мовне оточення щодо граматичної будови відрізняється від болгарських говірок, які в цілому зберігають балканський граматичний тип.

Своєрідність болгарського етносу визначається переплетінням, взаємовпливом таких культур як протоболгарська, слов'янська, тюркська, що формують суперетнічну знаковість болгарської культури. Балканізми представлені в болгарській мові найбільш повно, ніж в інших балканських мовах. Не випадково її називають балканською мовою-еталоном.

Вивчення турцизмів у південнослов'янських мовах почалося в першій половині ХІХ ст. в працях Ф.Міклошича. Він виділяє три періоди інтенсивного впливу тюркомовних народів: перше століття нашої ери, кінець УП ст. та ХУ-ХУІІІ ст., з яких найбільш інтенсивним був третій період. Крім лексичних запозичень Ф.Міклошич звертає увагу і на словотворчі елементи: суфікс *-че* (*аргатче, добитче*), агентивний суфікс *-джия* (*чорбаджия, сагмалджия*), суфікс *-чук* (*зеленчук*), *-лък* (*аргалък, сиромашлък*).

Нову періодизацію запропонував Н.А.Баскаков. Згідно його періодизації перший період продовжувався до ІХ ст. Це був період проникнення в Східну Європу та в Причорномор'є гунських племен, які відомі під назвами гуни, авари, садири, сувари та ін., а пізніше, починаючи з ІУ – У ст. н.е., під іменами болгар, хазари.

Другий період (Х-ХІІ ст.) характеризувався появою на Балканському півострові огузьких племен – узи, ковузи, берендеї, тюрки, каспичі, печенєги.

Третій період Н.А.Баскаков пов'язує з ХІІІ-ХУ ст., коли на Балканський півострів хлинули племена куманів та половців.

Четвертий період (ХУ-ХУІІІ ст.) – часи османського панування.

М.С.Трубецької окреслив коло мов, що входять до Балканського мовного союзу (БМС): болгарська, грецька, румунська і албанська [16, с. 30]. Центром, ядром

конвергентних потоків, на його думку, були албанська, румунська і болгарська мови; грецька, сербська, хорватська і турецька залишалися на периферії. У розв'язанні цього питання існують об'єктивні труднощі: ряд балканізмів притаманний мовам, які лише історично й географічно пов'язані з Балканським півостровом. Так, турецька мова в лінгвістичному відношенні не є балканською, хоча відіграла певну роль у формуванні БМС. Тому окремі автори відносять турецьку і сербську до периферійних балканських мов [1, с. 16].

Лексика балканських мов включає широке коло лексем, які є загальнобалканськими, що постали внаслідок культурного симбіозу етносів на Балканах. Незважаючи на походження – грецьке, тюркське, балкано-латинське, слов'янське і навіть субстратне, такі лексеми кваліфікують як спільнобалканські або балканізми, більшість з яких є турцизмами.

Дослідники справедливо відзначають, що порівняно з іншими структурними рівнями, лексичні властивий високий ступінь проникнення іншомовних елементів, нижчий супротив питомих запозиченням. Х.Сандфельд, описуючи в 1930 р. вплив однієї балканської мови на іншу, виділив близько 150 лексичних балканізмів, більшість яких становлять запозичення з турецької мови періоду османського панування [20, с. 22-23].

На думку В.Георгієва, багато балканських інновацій могли одночасно постати у різних зонах БМС, зокрема і в південнослов'янській, внаслідок контактів з асимільованим населенням, мова якого у балканському ареалі виявляє себе як субстрат [4, с. 409]. Сьогодні цей погляд підтримують і інші дослідники [10; 18].

Зазначимо, що стосовно постановки низки лексем-балканізмів точаться суперечки, причина яких полягає у недостатності свідчень про автохтонні мови. Внаслідок поглибленого етимологічного аналізу лексики загальнобалканської й карпатської локалізації, кваліфікованої як лексика субстратного походження, виявлено точні фонетичні, морфологічні й лексичні відповідники у різних тюркських, монгольських і тунгусо-маньчжурських мовах і діалектах у функції як загальних назв, так і онімів (особових імен, топонімів) [10; 12]. Це ж стосується і деяких слів слов'янського походження – праслов'янських *\*balta* *\*magula* *\*gard* та деяких ін., які, на думку деяких румунських дослідників [18], мають субстратне походження. Труднощі становить розмежування праболгарських і печеніго-куманських елементів у складі лексичних балканізмів (напр.: *тояга* 'палиця', *чунг-цунг-тунг* 'пеньок' та ін. [10; 12].

Зауважимо, що балканізми в галузі лексики докладно аналізують у зв'язку з проблемою карпатоукраїнсько – південнослов'янських паралелей. Зокрема Ю.О.Карпенка майже всі географічні терміни (апелятиви), пов'язані з праслов'янськими гідронімами та оронімами Карпат і Прикарпаття, відносить до лексики, яка за визначенням С.Б.Бернштейна, є карпатизмами; останнє є аргументом на користь думки, що карпатизми є давнішими від балканізмів [7; 8, с. 28].

Сьогодні найповніший список балканізмів подає В.Будзішевська у книзі *Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1983), синтезувавши інформацію доступних фольклорних та діалектологічних джерел. Майже половину з балканізмів словника В.Будзішевської зафіксовано і в болгарських переселенських говірках України.

Багато з них уживається і в літературній болгарській мові. Це лексеми: *бъклица* 'прикрашена різьбою дерев'яна фляга, з якої пригощають вином, запрошуючи на весілля, або під час свят', *бенка* 'родимка, родима пляма', *джибри* 'залишки від вичавленого винограду', *джоб* 'кишеня', *дувар* 'мур', *дюлгер* 'тесляр', *зюмбюл* 'гіацинт', *ерген* 'неодружений чоловік; парубок', *калугер* 'чернець, монах', *камила* 'верблюд', *керемида* 'черепиця', *кокал* 'кістка', *кюфте* 'котлета, січеник з м'яса', *комишия* 'сусід', *крин* 'лілея', *кромид* 'цибуля', *кураж* 'мужність, сміливість, відважність, рішучість', *ламя* 'чудовисько, чудище', *магаре* 'віслиюк', *магданоз* 'петрушка', *магьосник* 'чарівник', *маймуна* 'мавпа', *манджа* 'їжа, страва', *махала* 'квартал; куток села', *мустаци* 'вуса', *нишан* 'мітка, знак; слід', *пирон* 'цвях, гвіздок', *ракия* 'горілка', *синджир* 'ланцюг', *стафиди* 'родзинки', *стомна* 'гличик, череп'яний глек для води', *стомах* 'шлунок', *сурвакам* 'поздоровляти з Новим роком, злегка б'ючи гілкою по спині', *топ* 'гармата', *трандафил* 'троянда', *харесвам* 'подобатися', *хора* 'люди', *хоро* 'народний танець', *чадър* 'парасолька', *чеиз* 'посаг', *шамар* 'ляпас', *юмрук* 'кулак' та ін. Значення цих лексем знають, як правило, усі діалектоносії досліджуваних говірок.

Це також назви рослин (*арпаджик, лале, тютюн, гьозум*), інструменти та посуд (*чувал, шише, капак, сандък, тава, кюп*), предмети побуту (*юрган, бухча, дюшек, чеиз, парцал, ютия*), одяг (*калпак, кюрк, джоб, басма, гердани*), їжа, приправи (*булгур, каймак, кайма, каварма, курбан, пача, ракия, суджук, чорба, яхния, манджа*) и др. Деякі з них в говірках стилістично марковані: *акъл, кандисам, комишия, пишимян, майна, халал, файда, кусур, кахър, зорлян* та інші. Це також і дискурсивні лексеми, що вказують на ступінь невпевненості: *аджеба, бизбили, билким, санким, чунким* та ін.

Але більшість лексем, належить до рідковживаних, часто – застарілих, вони не фіксовані у записаних нами діалектних текстах. На 29057 слововживань у 50 записаних нами текстах фіксуємо 875 вживань балканізмів, що складає в середньому 3%. Найбільша їх кількість у текстах про весілля та пастухування. Це лексеми: *бар'ес*, *бъклица*, *дж'урати*, *д'уш'ек*, *кал'есван'е*, *кал'есват*, *киш'е*, *кумишия*, *курбан*, *маса*, *мигдан*, *миз'е*, *пишикир*, *ракийя*, *сабахл'ан*, *сад'ал*, *хар'еса*, *харизат*, *хора*, *хоро*, *хубаво*, *ч'еиз*, назви страв та овочів: *гушки*, *гизлеми*, *дж'ум'ерки*, *катмички*, *куластра*, *г'уз'ум*, *патладж'ан*, *пип'ер*, *лапат*, *лахна* та деякі інші.

У досліджуваних текстах за нашими підрахунками у десятку найбільш вживаних входять такі лексичні балканізми: *хора* (грецьке за походженням) ‘люди’ (28 вживань), *хубав* ‘гарний’ (19 вживань), *ракия* ‘болгарська горілка’ (11 вживань), *хоро* ‘болгарський народний танець’ (11 вживань), *сабахл'ан* ‘рано вранці’ (10 вживань), *седе*, *сад'ал* ‘тільки’ (9 вживань), *кумишия* ‘сусід’ (8 вживань), *пишикир* ‘рушник’ (8 вживань), *ирг'ен* ‘парубок’ (8 вживань), *ката* ‘кожен’ (8 вживань). Майже однакову частотність мають у досліджуваних текстах балканізми: *манджа* ‘їжа, страва’, *бъклица* ‘прикрашена різьбою дерев'яна фляга, з якої пригощають вином, запрошуючи на весілля, або під час свят’; *пари* ‘гроші’, *суфра* ‘низький круглий стіл для їжі, на якому зараз розкачують тісто’; *маса* (рум.) ‘стіл’; *гиран* (грецьке за походженням) ‘колодязь’; *пипер* ‘перець’, *патладж'ан* ‘помідор’; *чеиз* ‘посаг’; *курбан* ‘страва з ягняти’; *калесвам* ‘запрошувати на весілля’; *боядисам* ‘фарбувати (яйця)’ та деякі інші, які відтворюють специфіку болгарського етносу на тлі інших слов'янських мов.

Частина турцизмів зафіксована тільки у складі усталених словосполучень: *Халис тьй* ‘Дійсно так’, *идин бил'ук* ‘багато’. *Гледаш му хатър'а* ‘Догоджаєш йому’; *Атър ми са устани*; *кескин ракийя* ‘міцна горілка’; *Н'ама акъл в главата*; *без акъл* ‘Нема розуму’; *Колкус мойа да йам, ас ко сам даул? Присм'ал са дармон на раш'ету, чи му са йедри дупкити*. *Ката* д'ен *Мара гиздава, а на врей В'еликд'ен' гнидава*.

У мовленні молоді давні балканізми нерідко дублюються більш зрозумілими лексемами: *Хайде, ид'ом!* ‘Пішли!’; *Главата ти – дармон-рашету* ‘У тебе голова – решето’.

Значну кількість балканізмів зберігають оніми. У складі прізвищ та прізвиस्क збереглися такі лексеми, як *абаджия* ‘ремісник, що виготовляє вовняну тканину; кравець; торговець одягом з цієї тканини’ (Абажи, Абазер), *арабаджия* ‘візник; стельмах’ (Арабаджи, Арабажи, Арабажиев), *бардук* ‘черепяний глек (для води)’ *Бардука пустрой ноф бар ф с'елу*; *бахчиванжи* ‘городник’ (Бахчиван, Бахчиванжи),

*гайдар*, *гайдаржи* ‘музикант, який грає на гайді’ (Гайдаржи), *граматик* ‘грамотій’ (Грамастик), *бузаджийа* ‘людина, яка виготовляє або продає бузу’ (Бузаджи); *касапин* ‘різник, м’ясник’ (Касап), *киосе* ‘безвусий’ (Кисе, Кісе, Кіосе), *куруч* ‘худий’ (Куруч), *пехливан* ‘борець’ (Пеливан), *терзия* ‘швець’ (Терзи), *ябанджи* ‘не місцевий житель, чужинець’ (Ябанжи) та багато інших.

Лексичні балканізми зменшують валентність, втрачають словотвірний потенціал і, як правило, мають субститути – відповідні російські (рідше українські) лексеми. Так, замість лексеми *кавардисам* все частіше вживається російське *жар’а*, замість *бойадисам* – *крас’а*, замість *хагъл, агъл, дам, сайа, котурка* – *сарай*, замість *копеле* – *байструк* і т.п. Досліджені тексти фіксують заступлення балканізмів росіянізмами і українізмами найчастіше у мовленні молодшого покоління та у говірках сіл дисперсного розселення. Так у вільшанській говірці фіксуємо *путулок* (болг. *таван*), українське *шкода* (болг. *бел’а*), у говірці с. Колісне – *жир* (болг. *мас*), у твардицькій говірці варіативно *чеиз і придану, имиш і сладусти, алтъни і златни мунети*. У мовленні середнього покоління: *пу атд’ел’ну* (в інших текстах *башка*), *бумага* (в інших текстах *канига, книга*), *магарич* (в інших текстах *алдамач*), *приглашават* (в інших текстах *калесват*), *краска* (в інших текстах *буйа*), *крас’ат* (в інших текстах *буйадисват*), *буханка* (в інших текстах *самун*), *знак* (в інших текстах *нишан*), *придану* (в інших текстах *чеиз*). У мовленні молоді: *баклашка* замість *бъклиця*, *тар’елка* замість *чинийа*, *каждий* замість *ката*, *тис’ачи* замість *хил’ади* та деякі інші. Повторюються приклади з лексемами *приглашават, крас’ат, придану, сладусти* (в інших текстах відповідно балканізми *калесват; буйадисат; чеиз; имиш*).

В досліджуваних говірках фіксуємо ряд балканізмів, відсутніх у словнику В.Будзішевської. Це, як правило, запозичення з турецької, або за посередництва турецької. Так, лист для випічки хліба (болг. літ. *тава, тавичка*) називається у твардичанській говірці дуже рідкою лексемою – *лингерка*: *У нас тавички, д’ето п’ечът л’ап, у т’ах лингерки*. Лексема сягає перс. *lenger* ‘якір’ від *lang* ‘кривий’. В турецькій мові ця лексема має значення ‘лист, деко, плоска тарілка’; вживається вона також і в інших балканських мовах – грецькій, албанській, сербській [БЕР, 3, 360]. Збереглася у твардицькій говірці і назва для дерев’яного черпака для курбана – *кауш*, що не фіксується у словнику В.Будзішевської.

Деякі лексичні балканізми фіксуються у досліджуваних говірках в іншому значенні: *чукан, чуканчи* ‘качан кукурудзи’ (у словнику В. Будзішевської: *чукан* ‘корінь’), *калем* ‘шпудлька’, ‘виноградна лоза, яку прищеплюють’ (у метрополії лексема



має значення ‘грифель; олівець; живець’ [15, с. 282]), *магар* ‘посяна трава’ (у Вільшанці) (у метрополії та в усіх інших досліджуваних говірках – ‘віслук’).

До спільнобалканської лексики субстратного походження, на думку П.Асенової, належать лексеми:

болг. *балан* ‘тварина з білою плямою на чолі’ – дако-мізійська [1, с. 11];

болг. *грив* ‘сірий, сивий, попелястий, плямами – про тварину’ – фракійська [БЕР, 1, с. 280];

болг. *скрум* ‘щось горіле, горіла вовна’ – дако-мізійська [1, с. 403];

болг. діал. *струнга* ‘місце доїння овець’ – дакійська [1, с. 405].

Етимологія багатьох загальнобалканських лексем залишається неясною, оскільки вони можуть не мати відповідників у споріднених мовах, за наявності паралелей у сусідніх мовах. До таких лексем, зокрема, відносять:

болг. діал. *бач* ‘вівчар, сировар’, що має балкано-карпатське поширення [1, с.46];

болг. діал. *урда* ‘вид сиру’ [12, с. 51];

болг. *шут* ‘безрогий’ - лексема відома й в українських діалектах [5, с. 31].

Не важко помітити, що ці лексеми входять до семантичного поля вівчарсько-пастушої термінології – назви тварин за їх зовнішніми ознаками, будівлі, для їх утримання, продукти переробки молока, предмети побуту пастухів та ін.: ‘безрогий баран’ – *кабак, тукал, тукан, каба коч*; ‘вівця з чорними плямами на голові’ – *карабаи*; ‘вівця, що невідступно ходить за усіма’ – *кудук*; дійна вівця – *сагмал, саг малка*.

Зауважимо, що ще в античних авторів є свідчення про те, що фракійці були хорошими пастухами, про сезонне переміщення великих груп пастухів, які вели напівкочовий спосіб життя і відоме як *transhumance*.

У болгарських переселенських говірках найпоширенішими лексемами зі значенням ‘приміщення для овець’ є: *хагъл (агъл), кошара, сайа, пирд’а, гражд, стръга (стърта), струнга мандра, търла, къшла, укол, пойата, подслон, шапрун, фчарник* та деякі інші ареальні відповідники (фонетичні варіанти – *пирд’е, стърга* та ін.).

Місце доїння овець у досліджуваних говірках називають теж по-різному, але майже тими ж лексемами, оскільки для цього вже не існує окремого приміщення: *мандра, пирд’а, струнга, търла* та деякі інші. З-поміж цих назв лише *струнга* належить, як вже відзначалось, до балканізмів і поширене переважно у говірках балканського типу (Задунаївка, Залізничне, Ярове, Євгенівка, Рівне), але зустрічається, наприклад, і в говірці с. Колісне: *Дуйат ги ф коморник, където е струнгата*.

Зазначимо, що цей балканізм широко знаний і в українських бессарабських говірках [5, с. 154], і в карпатоукраїнському ареалі [9; ОКДА].

Традиційно вівчарі й господарі пізнають своїх овець за мітками на вухах – *нишанах*. Лексема *нишан* є балканізмом, який відомий у сербській, грецькій, албанській, турецькій мовах. Різні форми міток мають свої назви, напр.: *къртик* (*картик*), *харлец* (*арлец*), *стрела*, *стрелухо*, *дзамба*, *дупка*, *дв'а дзамби*, *ина дзамба*, *копчи*, *кл'опки*, *удбаскану*, *фъркулица* та інші. В говірці с. Кубей зафіксовано такі назви міток: *замбъ* ‘круглий виріз в середині вуха’, *сечка* ‘дірочка у вусі’, *д'ус кисик* ‘поперечний переріз’, *уйук* ‘виріз у вигляді півкола’, *ц'анка* ‘пряма лінія зверху вниз’; в говірці с. Суворово зафіксовано назви міток – *бирка*, *хърлец*, *ц'аннату*, в говірці с. Євгенівка – *копчи*, *стрела*, *стрелухо*, *фъркулица*. Найпоширенішими мітками на вухах овець у твардичан є – *замба*, *харлец*, *кл'опки*, *фаркулица*, *бирка*, *ц'аннату*. Лексема *нишан* зазнала розширення значення в досліджуваних говірках внаслідок переносного вживання: ‘мітка’ > ‘рід’: *Чий нишан си?* = „З якого ти роду?”

При всій позірній індивідуальності міток на вухах овець вони виявляються значною мірою універсалізованими, як і їх назви. Частина цих назв відома у багатьох українських бессарабських говірках [5, с. 155-156], у карпатоукраїнських, та румунських говірках [9].

У досліджуваних говірках для назв стад зафіксовано лексеми: *скърта*, *сурийа*, *бил'ук*, *кардок*, *оджак*, *турма* – отара від 200 до 600 овець, *фандачка* – отара понад 30 овець. Сьогодні у досліджуваних говірках функціонує, як правило, одна лексема на позначення стада, без додаткової семантичної диференціації – *сурийа*, *турма*, *бил'ук* ‘отара овець’; від цих назв можуть утворюватися демінутиви – *турмичка*, *бил'учка* ‘невелика отара’ та ін.

До тематичної групи пастушої лексики належать також лексеми, які не входять у ЛСГ, ніби ізольовані, проте на денотативному рівні їх віднесення до ТГЛ незаперечне. Це лексеми *кулестра*, *кул'астра*, *кулестро* – ‘перше молоко після окоту’; *кърлига* – ‘вівчарська палиця; орнамент на хлібі’; *кърклига* ‘ножниці для стрижки овець’; *курбан*, *каварма* – ‘традиційна обрядова страва з овечого м'яса’ та деякі інші, які мають ареальні лексичні відповідники в інших мовах карпато-балканського ареалу

Серед виробів з овечих шкір поширеними були (частина – залишається досі): *илечи*, *джамка* ‘безрукавка’, *бид'ан* ‘кожух’, *мишини* ‘штани’, *калпаци* ‘шапки’ та ін. Із сечового міхура овець виготовляли народний музичний духовий інструмент – *гайда*; семантика цієї лексеми сьогодні зазнала змін: так називають і гумові кульки

фабричного виробництва, які використовують на свята. Колінні чашечки овець (*ашик*, *ашик'а*, множина – *ашици*) віддавна використовують у дитячій грі, яка так само має назву *ашици*.

Болгарські дослідники відзначають, що тюркські назви складають незначну частину серед назв тварин: *хазман*, *сагмал* та деякі ін., турецькі назви були пізнішими дублетними номенами давнішим слов'янським номінаціям: „Турецькі терміни *махала*, *сая*, *хамбар*, *дам*, *агъл*, *сайвант*, *хаят*, *дувар*, *гъоз* та ін., грецькі *колиба*, *авлиа* і латинський *порта* є дублетами відповідних давніх болгарськи назв” [3, с. 258]. До балканізмів належать лексеми *коч*, *хазман*, *дзвиска*, *шили*, *струнга*, *сая*, *турма*, *сурия*, *фандачка*, *хагъл*, *сайвант*, *курбан*, *кулестра*, *кърлига*, *колиба*, *каварма* та деякі інші, зафіксовані у „Словнику” В.Будзішевської, що належать до запозичень з турецької, менше - з грецької мов.

У досліджуваних говірках значення багатьох лексем молодь вже не знає, оскільки не використовує у своєму мовленні. Причиною втрати лексичних балканізмів є насамперед редукція складних форм традиційної культури – згортає і трансформується відгонне пастухування, деактуалізується розрізнення багатьох близьких денотатів, їх об'єднання в один денотат (що спостережено на прикладі назв стад, вівчарів). Тобто, у сферах номінації, пов'язаної з традиційною культурою, зміни зумовлені насамперед позамовними чинниками, лежать у площині номінативних реалій. Це не зміни власне внутрішньомовні, як спостерігаємо на граматичному рівні, а зміни, в основі яких лежить динаміка позначуваної позамовної дійсності.

Лексичні балканізми виходять з ужитку разом з реалією, з якою жорстко пов'язані. Тобто, редукція складних форм традиційної соціонормативної культури супроводжується зменшенням обсягу пастушої терміносистеми. Редукується не тільки система пастухування, але і вівчарсько-пастуша термінологія.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Асенова П.* Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз. – София: Фабер, 1989. – 276 с.
2. *Бернштейн С. Б.* К изучению тюркизмов (турцизмов) в южнославянских языках. // Проблемы балканистики – М.:Наука, 1984. – с. 5 -24.
3. *Вакарелски Хр.* Етнография на България. – София: Наука и изкуство, 1977. – 676 с.
4. *Георгиев В.* К вопросу о балканском языковом союзе // Новое в лингвистике. Языковые контакты – М.: Прогресс, 1972. – Вып.6. – С.398 – 419.

5. *Гриценко П. Ю.* Моделювання системи діалектної лексики. – Київ: Наукова думка, 1984. – 227 с.
  6. *Иванчев Св.* Българският език – класически и екзотичен. – София: Народна просвета, 1988.– 240 с.
  7. *Карпенко Ю. О.* З праслов'янської оронімії Східних Карпат // Записки з українського мовознавства. – Одеса: Астро Принт, 2000. – Вип.9. – С. 10 – 19.
  8. *Карпенко Ю. О.* Проблема фракійської оронімії Українських Карпат // Записки з ономастики. – Одеса: Астро Принт, 1999. – Вип. 2. – С. 25 – 28.
  9. *Клепикова Г.* Славянская пастушеская терминология: ее генезис и распространение в языках карпатского ареала. – М.: Наука, 1974. – 256 с.
  10. *Москов М.* Към вопроса за печенежко-куманския суперстрат в българския език // Известия на института за българския език. – София, 1962., – кн.УШ – С.151-161.
  11. *Москов М.* Славянски и балкански етимологии // Годишник на Софийския университет. Факултет Славянска филология. – Т. LXVШ, 3 (1975), 1977 – С. 299 – 350.
  12. *Москов М.* Тюркское (булгарское или куманское) происхождение скотоводческого термина *урда* // *Linguistique balkanique* (XXXУП – XXXУШ), 1 – 2, 1994 – 1995.
  13. *Симеонов Б.* К вопросу о субстратных фракийских элементах в болгарском языке // *Thracia* П. *Primus congressus studiorum thraciorum.* – Sofia, 1974 – С. 313 – 330.
  14. *Скальковский А.* Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850 – 1853. – Ч. 1-2. – 215 с.
  15. *Стоянов І. А., Чмир О. Р.* Болгарсько-український словник. – К. : Наукова думка, 1988 – 780 с.
  16. *Трубецкой Н. С.* Избранные труды по филологии. – М.: Прогресс, 1987. – 560 с.
  17. *Budziszewska W.* Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej . – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1983. -184 с.
  18. *Duridanov I.* *Urda* // *Linguistique balkanique* ХУП, 1. - Sofia, 1974. – С.51 – 61.
  19. *Papahagi T.* Dicționarul dialectului aromin general și etimologic. Ed. П. - București, 1974. – 1070 с.
  20. *Sandfeld K.* *Linguistique balcanique. Probleemes et reezultats.* – Paris, 1930.
  21. *Schaller H.* *Die Balkanphilologie - Ergebnisse und Ziele* // *Балканско езикознание.* ХХУП, 4. – София, 1984. – С.5– 17.
- БЕР – Български етимологичен речник.– София, 1971 – 1996. – Т.1 – 6.
- ОКДА – Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск. – Скопје: МАНУ, 1988 – 184 с.

## КОРОТКИЙ ТЕМАТИЧНИЙ СЛОВНИК ЗОРЯНСЬКОЇ ГОВІРКИ

Розгляд діалектної диференціації метропольного болгарського континууму є важливим з огляду на те, що говірки, які лягли в основу переселенських, детермінували їхню структуру і, частково, зумовили наступні зміни. Дослідники відзначали, що визначити зв'язок більшості бессарабських говірок з говірками Болгарії, очевидно, можливо тільки за даними діалектів [4, с. 232].

Говірка с. Зоря (Камчік) Саратського району Одеської області вперше описана за наслідками експедицій 1949 р.; тоді ж було констатовано, що в селі співфункціонують дві говірки – південна балканська і фракійська [1, с. 14]. Носії цих говірок мешкають у різних частинах села, які на картах АБГ позначені як 46 а і 47 б [там само, с. 22].

Мовлення перших поселенців становили кілька відокремлених діалектів, з яких з часом сформувалася сучасна говірка. На підставі свідчень “Атласа болгарських говорів в ССРСР” (1958) говірку с. Зоря можна кваліфікувати як говірку змішаного типу – як *балкано-фракійську говірку із сильним фракійським компонентом* [1, с. 42]. Сучасна зорянська говірка склалася з кількох діалектів, оскільки вона формувалася з різних джерел, структурно відмінних між собою. Ця поліоснова відбивається на структурі сучасної говірки с. Зоря. На нашу думку, за останні 50 р. говірка с. Зоря зазнала відчутної інтеграції вихідної балканської і фракійської діалектних основ, на базі яких витворилася єдина говірка [Докладніше див.: 2, 3].

У Словнику вміщено лексику восьми лексико-семантичних груп: „Поселення, двір”, „Житло, хатнє начиння”, „Речі господарського вжитку”, „Одяг, взуття, прикраси”, „Їжа, харчування”, „Землеробство, рослинний світ”, „Виноробство”, „Тварини і птахи”. До реєстру словника включено найуживанішу лексику зорянської говірки. Граматична характеристика включає вказівку на належність кожного слова до частини мови. Заголовне слово подано відповідно до діалектної вимови. У словниковій статті наведено відповідник до діалектного слова.

### 1. ЛСГ „Поселення, двір”

**Бра̀ма**, -и, ж. (< укр. бра̀ма) ‘широкі ворота’ [Врѣй затури брамити] – вратник.

**б’їт’ана**, -и, ж. ‘лавка, лава’ [Ката в’еч’ар са зб’ират сас’етк’ит’и на бит’анта да си пупр’иказват] – пейка.

**Варт’їчка**, -и, ж. ‘дверці; хвіртка’ [Ката в’еч’ар закр’ивам’и варт’ич’ката на кл’уч] – вратичка.

*вратн'ик, -ци, ч. 'широки ворта' [За збора кажд'ий хаз'айка крас'ава вратн'ика] – вратник.*

*Град'ина, -и, ж. 'колгоспний город' [Ду п'енс'ийата баба рабут'и на град'ината ф калхоза] – градина.*

*град'инка, -и, ж. 'садок біля будинку, квітник' [В град'инката садът разн'и цв'ет'ита роз'и т'ул'пан'и рамашик'и нарц'ис'и и друг'и разн'и цв'ет'ита] – цветна градина.*

*Дам, -уй, м. 'хлів' [Драц'им в дама кравата и ката в'еч'ар тр'абоо да са р'ини да бьди ч'исту] – дам.*

*дор, -ови// -уй ч. 'двір' [С'ич'к'ит'и хора ф събута м'итът дора да бьди пар'адук] – двор.*

*драд с. 'дрова' [Врѣй нас'ич'и драо да распала пл'итата] – дърва.*

*дувар, -и, ч. 'мур' [Ран'иш'и дувар'ит'и б'аха н'иск'и пак шч'ас прайат в'исок'и г'и шкатурат и украшават с р'иш'отк'и] – дувар.*

*дъскà, -и, ж. 'дошка' [Тр'абоо да са купат дъск'и да са пум'ин'ай пола] – дъска.*

*Забòр, -и, ч. (< рос. забор) 'паркан, огорожа' [Къф крас'иф забор с'и турнаха Ул'ейн'икуйт'и] – ограда, стобор.*

*Калдарѣм, -и, ч. 'брук, бруківка' [Гату доди ноф придсидатал турнаха нарет асфалт пак ду тугава се калдарѣми нарет баха] – калдърѣм.*

*кляянци, -и, ч. 'колодязь' [Ф ката иден дор има клайанци] – кладенец*

*кѹка, -и, ж. 'гачок, крѹчок, ключка' [Празнити видра са закач'ени на куката] – кука*

*кѹрн'ик, -и, ч. 'курник' [Ф курника шч'ас имами пойч'и ут шийс'е кукошки] – курник*

*куч'ина, -и, ж. 'свинарник' [Прасцити ги драцѣт ф куч'ина.] – кочина*

*къшита, -я, ж. 1) 'житловий будинок, дѣм' [Шч'ас стройат гул'еми къшит'а] – къща;*

*2) 'кѣмната' [В гул'амата къшита са зб'ира ц'алата с'имѣа в'ичартѣ] – стая*

*Лятна кѹхня ж. ім. сл. 'невелика будѣвля, лѣтня кухня' [Л'атуту ид'ем в л'атната кѹхн'а] – лятна кухня*

*Мут'ика, -и, ж. 'мотика' [Тривата га сич'ѣт с мутика] – мотика*

*Пал'исадн'ик, -и, ч. (< рос. палисадник) 'квітник' [Ф палисадника растѣт разни цветита] – цветна градинка*

*пàлюу с. одн. 'паливо' [За зимата тр'абоо да са наготви пал'уу] – паливо*

*патѣка, -и, ж. 'дорѣжка, стежка, тропа' [Кту вравиши пу тава пат'ека ша изл'ейши на ф'ермата] – пътека*

*п'ип'ил'ишняк* ч. одн. 'згарище, попелище' [*С'ич'к'ее* буклук уд дора гу исфъргоот на *п'ип'ил'ишн'ака*] – **пепелище**

*план*, -уй, ч. (< рос. план) 'наділ, ділянка землі обмеженого розміру для будівництва' [*Ни дадаха план на край с'елу ф с'едмата ул'ца к'ид'и Сарата*] –

**парцел**

*плєвник*, -ци, ч. 'сінник' [*Пл'авата хубуу са сухран'ава ф пл'євника*] – **плевник**

*плет*, -уй, ч. 'пліт' [*Ду най-старата кьшита ф с'елуту са сухрани пл'ет*] – **плет**

*пòхряп*, -и, ч. 'погріб' [*Дунс'и ут похр'аба к'ис'алу*] – **погреб**

*Сінур*, -и, ч. 'межа' [*Михалуфка и Камчик ги дили синура*] – **синор**

*скърта*, -и ж. (< укр. **скирта**) 'скирта (соломи)' [*Напрайахми дваиси скърти*] – **купà**

*смитнїк*, -и, ч. (< укр. **смітник**) 'смітник, місце куди скидають, ввозять сміття, непотріб' [*Исфарл'и мусара на см'итн'ика*] – **бунище**

*стълба*, -и, ж. 'драбина' [*На таван'а са кач'ивами пу стълба*] – **стълба**

*страгàч*, -а, с. 'шкребло (для зчищання бруду із взуття)' [*Уч'ист'ах си туфлители ут батака на страгалуту*] – **стъргало**

*ступєнка*, -и, ж. (< рос. ступенька) 'сходинка' [*Д'игай с'и краката да н'и пан'н'иши на ступ'ен'к'ит'и*] – **стъпало**

*Тизєк* ч. одн. 'кізяки, паливо' [*Сас тиз'єк распал'оот плитата*] – **тезек**

*тел* ч. одн. 1. 'дріт'; 2. 'мотузка для розвішування випраної білизни, прання' [*Прустри др'ехити на тиль.*] – **тел, простир**

*ток*, -уй, ч. (< рос. ток) 'тік, майданчик для молотьби' [*П'етруйца дьлги гудини рабутишии ф калхоза на тока*] – **гумно, харман**

*Убòрна*, -и, ж. (< рос. уборная) 'туалет' [*Уборната ф харман'а*] – **тоалет**

*улук*, -ци, ч. 'корито, ясла' [*Нал'ей на гадъ ф улуцити уда*] – **корито**

*Харман*, -я, ч. 'гарман, город' [*Врѣй в харман'а набири малку трива*] – **город**

*Хагъл*, -и, ч. 'кошара для овець' [*Ф хагъла драцът фц'е*] – **агъл**

## 2. ЛСГ „Житло, хатне начиння”

*Басамàк*, -ци, ч. 'сходинка (у погребі)' [*Бут'ала с кис'алту стуви ф похр'аба на басамака долу*] – **стъпало**

*Вєшалка*, -и, ж. (< рос. вешалка) 'вішалка (для одягу)' [*Закач'и пал'т'ету ф прихòжата на в'ешалката// Куп'ах за шкафата д'ес'ат в'ешалки*] – **закачалка**

*вирàнда*, -и, ж. 'веранда' [*С'ига с'инк'ит'и кьшит'и г'и стрóйат с в'иранд'и*] – **веранда**

*Гридà*, -и, ж. 'балка' [*Пу с'ирдата на кьшита врав'и гр'идата*] – **греда**

*Дом*, -а, ч. ‘дім, будинок’ [*Н’еска закарахм’и булката в роддома*] – **къща**

*джам*, -уй, ч. ‘вікно’ [*Утр’а ша крас’авам’и ѝ’амуйт’и*] – **прозорец**

*дулап*, -и, ч. ‘стінна шафа’ [*В дулапа драџът хора:та разни придм’ети за кухн’ата*] – **долап**

*Жар* ж. одн. ‘жар (у печі)’ [*Фарл’и на жартъ ошт’и куч’ен’и да са разгур’и по-хубуу*] – **жар**

*Закачалка*, -и, ж. ‘вішлка (для одягу)’ [*На закач’алката и тџй многу др’ехи висџт турни пал’т’ету на тумбуч’ката*] – **закачалка**

*заклучо:м* недок. ‘замикати’ [*Гату ша са махкаш закл’уч’и къштата*] – **заклучвам**

*зал* ч. одн. (< рос. зал) ‘найбільша кімната з вікнами на вулицю, в якій раніше відбувались родинні свята’ [*В зала спрџват крашт’ин’е/ праважанийа/ свадб’и и прайат мартав’ец*] – **салон**

*занавџска*, -и, ж. (< рос. занавеска) ‘занавіска, завіска’ [*Тр’абоо да пум’ин’айм занав’еск’ит’и ф сталовата*] – **перде**

*засул*, -и, ч. (< рос. засов) 1. ‘засув’ [*Затури кухничката на засула*]; 2. ‘заслінка для пічей’ [*Турн’и засула на собата/ коту т’а хубуу да са распал’и*] – **резе**

*Краватка*, -и, ж. (< рос. кровать) ‘ліжко для немовляти’ [*Кумуйти куп’аха на дит’ен’џиту краватка*] – **креватче**

*крават’*, -и, ж. (< рос. кровать) ‘ліжко’ [*В м’еб’ел’н’е: магазин дукараха фч’ера кравати*] – **легло**

*къшта*, -я, ж. ‘кімната’ [*Пр’иб’ир’и хубуу ф кашт’ата да бџд’и ч’исту*] – **стая**

*ключ*, -уй// -и ч. ‘ключ, замок (внутрішній)’ [*Нџм д’е с’и изгуб’ах кл’уч’уйт’и// Кв’и кл’уч’и в’и тр’абоо// Турнах хубаф кл’уч на похр’аба*] – **ключ**

*крџша*, -и, ж. (< рос. крыша) ‘дах’ [*Пудар даждџ кр’ишата прут’ека в дв’а м’иста*] – **покрив**

*кулюба*, -и, ж. 1. ‘намет’ [*Фчар’ата жув’ейат ф кул’уба*]; 2. ‘будка (собаки)’ [*кучиту жувей ф кул’уба*] – **колиба**

*кумйн*, -и, ч. ‘димохід’ [*Прис кум’ин’а изл’ава кад’еша*] – **комин**

*кумџрка*, -и, ж. (< рос. коморка) ‘комора, комірка’ [*Ф куморката тургами сичкити стари дрехи и не нужнџту ут къшти*] – **килер**

*кџхня*, -и, ж. ‘кухня’ [*Гџтв’им йед’анту на кухн’ата пак ид’ем ф сталовата*] – **кухня**

*Нахтар*, -и, ч. ‘брава’ [*Тџва нахтар ошт’и ут ран’ин’ит’и сас н’ишту н’ама да гу уткр’ийат*] – **брава**

*Одар*, -и, ч. ‘ліжко’ [*Ила л’агай при м’ен’а на одара ша бџди по-топлу*] – **легло**



*Полка*, -и, ж. (< рос. полка) ‘полиця’ [*Прибири на полкити нагръй пар’адук намисти книгити да стувът ромну*] – **рафт**

*Ризè*, -та, с. ‘засув, засувка для дверей’ [*В’ич’артъ затур’и вартата на засула*] – **райбер**

*Сандък*, -ци, ч. ‘скриня, сундук’ [*Ф сандъка майката збира чиз на мумата// Ф каждий къшита има сандък*] – **сандък**

*скамейка*, -и, ж. ‘лава, лавка’ [*За празника и ни тр’абот и’ес стола и дванайси скам’ейки*] – **скамейка**

*стол*, -ови// -ъ, ч. (< рос. стол) ‘стіл’ [*Прибири на стола да мой да турним вазата с цветаата// Такива красиви столъ наридиха ф П’етруй на свадбата*] – **маса**

*столчи*, -та, с. ‘стілець’ [*Дунси ут д’ецката стол’читу и синни да ти бъй по-удобну*] – **столче**

*стул*, -я, ч. ‘стілець’ [*За гастината тр’абот да са купи гул’ам стол и стул’я да са збират макар д’ес’ат ч’ул’ака*] – **стол**

*Углидàлу*, -а, с. ‘дзеркало’ [*Ни тр’абот да има уткрити углидала ф къшита д’ету има умр’ал*] – **огледало**

*угнйиште*, -а, с. ‘вогнище’ [*Ран’ш’и в’ич’артъ са зб’ираш’и ц’алата с’имйа ду угн’ишт’ету и са топл’иш’и*] – **огнище**

*Шка̀фа*, -и, ж. ‘шафа’ [*Прибири сичкити дрехи ф шкафата*] – **шкаф**

### 3. ЛСГ „Речі господарського вжитку”

*Адиялу*, -а, с. ‘ковдра; укривало’ [*Куп’ах он’аа д’ен два адийала*] – **одеяло**

*Банка*, -и, ж. (< рос. банка) ‘скляна банка’ [*На з’имата с’ич’ку закупор’ом’и в банк’и овошч’и и фрукта*] – **буркан**

*битон*, -и, ч. (< рос. бидон) ‘бідон (для молока)’ [*Н’еска надувих п’ет битон’а мл’аку*] – **бидон**

*битонч*, -та, с. ‘маленький бідон’ [*Зими битончиту и връй купи квас*] – **бидон**

*буталка*, -и, ж. ‘масничка’ [*Ран’ш’и бутаха маслув буталки*] – **буталка**

*буталачи*, -та, с. ‘масничка’ [*Буталач’иту на таван’а*] – **буталка**

*бутилка*, -и, ж. ‘пляшка’ [*В’инуту гу разл’иват в бутилки и гу прудаваат*] – **бутилка**

*буфет*, -и, ч. (< рос. буфет) ‘буфет’ [*В буф’ет’а на кухн’ата зими дв’а паници и ми ги дун’ес*] – **бюфет**

*Вилка*, -и, ж. (< рос. вилка) ‘виделка’ [*Имахми сир’ебрини вилки и д’е са загуб’аха*] – **вилка**

*възглавка*, -и, ж. ‘подушка’ [*Ф чиза на младата аб’азат’ел’ну тургат три възглавки*]

– **ВЪЗГЛАВНИЦА**

*Гардерòн*, -и, ч. ‘гардероб’ [*Сичкити рокли ми са в гардерòна*] – **гардероб**

*Дарòшка*, -и, ж. (< рос. дорожка) ‘дорìжка’ [*Он’ее д’ен такава красива дарòшка си з’ех за каридор’а*] – **пътека**

*дармòн*, -и, ч. 1. ‘сито, решето’ [*Дармон ут кожа/ за зр’ну*] – **дърмон**

*джобчи*, -та, с. ‘маленька торба’ [*Ко носиш в тва џопчи*] – **торбичка**

*дикàня*, -и, ж. заст. ‘знаряддя для обмолоту зерна’ [*Харманувам’и с д’икан’а/ фпр’агам’и кун’ет’и за камана и харманувам’и с това каман*] – **диканя**

*душек*, -ци, ч. ‘матрац’ [*Най-долу на одара са пустила души’ек*] – **дюшек**

*Кавер*, -и, ч. (< рос. ковер) ‘килим’ [*Тр’або: да са испълисоси кав’ера да н’ама прахул’а*] – **килим**

*каструля*, -и, ж. (< укр. кастрюля) ‘кастрюля’ [*Трабо: да си купа нови кастрюли чи старити уж’е са нигодни*] – **тенджера**

*капак*, -ци, ч. 1. ‘кришка (покришка) кастрюлі’ [*Утхл’упи капака на кастрюлката чи манц’ата завр’а и нач’ена да кипи на плитата*] – **капак**; 2. ‘кришка, накривка, покришка’ [*Затури капака на сандъка да ни фл’ей мул’ец*] – **капачка**

*карнѝс*, -и ч. (< рос. карниз) ‘карниз’ [*Шчас пойчиту купуват др’вини карнизи/ т’е са по-красиви/ чем пласмасуйти*] – **релса**

*камшѝк*, -ци, ч. ‘батìг, пугач, канчук – камшик’ [*С камш’ика пудгон’еот кун’ети да карат по-скору*] – **камшик**

*капкàн*, -и, ч. (< рос. капкан) ‘капкан’ [*Турн’и капкан’а да улув’им м’ишк’ит’и*] – **капан**

*кипити́льник*, -и, ч. (< рос. кипятильник) ‘кип’ятильник’ [*Мъ̀нникити кипитилници скору са ч’упат*] – **бързовар**

*кришка*, -и, ж. (< укр. кришка) ‘кришка (покришка) кастрюлі’ [*Он’ее д’ен издарвах кришката на малированта кастрюл’а и га наитърбих*] – **капак**

*кру̀жилò*, -а, с. ‘кругла рамка на поверхні пліти’ [*Затури кру̀жилата да ни изл’ава ог’ана*] – **кръжило**

*курìту*, -та, с. ‘корито’ [*Куритуту пълну с хабалки*] – **корито**

*ку̀ка*, -и, ж. ‘гачок, кръчок’ [*Сас кука слама и с’ино др̀пат*] – **кука**

*Лàвица*, -и, ж. ‘тканый килимок, якій стелили в основному на лаву’ [*Ран’иши такаха лавици/ ч’ерги и ги даваха с ч’ииза.*] – **пътека**

*ла̀жица*, -и, ж. ‘ложка’ [*Зими ла̀жицата и пробой са свари ли уж’е ухата*] – **лъжица**

*ла̀мпучка*, -и, ж. (< рос. лампочка) ‘електрична лампочка’ [*В гастината изгур’а лампучката*] – **крушка**

лошка, -и, ж. (< рос. ложка) ‘ложка’ [Зими лошката с н’ейа по-удобну да са ид’е тава манѝ’а] – **лъжица**

люлка, -и, ж. ‘колиска’ [Лип’еша панна на л’улката и тва спаси дит’ету] – **люлка**

Мѐбел’, ж., одн. (< рос. мебель) ‘меблѝ’ [Збирами пари да си купим нова м’еб’ел’] – **мебел**

мълу с., одн. (< рос. мыло) ‘мило’ [Тр’або: да са купи мълу чи нашту уж’е са кон’чи] – **сапун**

наволочка, -и, ж. (< рос. наволочка) ‘наволочка, пошивка’ [Ран’ши нашиваха наволоч’кити с разни узори] – **калъфка**

Пададияльник, -и, ч. (< рос. пододеяльник) ‘підодіяльник, підковдра’ [Сминих пададийал’ника фч’ера] – **горен чаршаф**

падушка, -и, ж. (< рос. подушка) ‘подушка’ [Си турна пуд главата дв’а малки падушки да бѣди по-удобну] – **възглавница**

пакрѣвалу, -а, с. (< рос. покрывало) ‘укривало’ [Куп’ах розу: пакрѣвалу за д’еџката] – **покривка за легло**

пасуда, ж., одн. (< рос. посуда) ‘посуд’ [На свадбата пудариха на младити многу пасуда] – **комплект от съдове**

паница, -и, ж. ‘тарѝлка’ [Разл’ах хулд’еџа са пулучи на д’ес’ат паниџи] – **чиния**

пила, -и, ж. ‘напилок’ [Сас пилата р’еџат драоту има ошти пила за м’етал] – **пила**

пирон, -и, ч. ‘џвях, гвѝздок’ [Нагутви пиронити шч’ас ша забийм таа дупка на кул’убата] – **пирон**

пишкир, -и, ч. ‘рушник’ [Нам’ер’ах ид’ен многу красиф пишкир с нашити гиргини] – **пешкир**

простяна, -и, ж. (< рос. простыня) ‘простирадло’ [Ми са накѣсаха сичкити прост’ани] – **чаршаф**

Сап, -уй, ч. ‘дерев’яна ручка’ [Д’аду утиди на гараџити да напрай сапуй за брадѝ] – **сап**

сапун, ч., одн. ‘мило’ [Шч’ас има сапун кѣфту ит’еш пак ран’ши тва б’еши оч’ен’ скѣпа в’ешч] – **сапун**

сирник, -и, ч. (< укр. сирники) ‘сѝрник’ збѝрн. ‘сѝрники’ [Тр’або: да са купи сирники чи нач’енаха ч’асту да вѣкл’уч’ават св’ета] – **кибрит**

спичка, -и, ж. (< рос. спички) див. сирник

стиралка, -и, ж. (< рос. стиральная машина) ‘пральна машина’ [Шчас хора:та си купуват стиралки автомат] – **перална машина**

сульница, -и, ж. ‘сільниця, сільничка’ [Сул’ницата тр’або: всигда да бѣди пълна сас сол] – **солница**

Тарелка, -и, ж. (< рос. тарелка) ‘тарілка’ [Нариди правил’ну пасудата на м’астуту тар’елкити при тар’елкити, лошкити при лошкити] – **чиния**

тармѣк, -ци, ч. ‘граблі’ [Нагутви тармѣка ша утивам на учаската] – **гребло**

тармача недок. ‘гребти граблями’ [Тр’абоо да утармач’а в градинката] – **гребвам**

тиган, -и, ч. ‘сковорода’ [Трудну да са измий тигана послѣ вѣнкашната плита] – **тиган**

трион, -и, ч. ‘пилка, пила’ [Зими трион’а и врѣй удрижи това клон д’ету мишай да са минава ду пат’еката] – **трион**

тучилка, -и, ж. ‘качалка’ [Мажѣ ми напрай хубо: тучилка] – **точилка**

тѣрпан, -и, ч. ‘серп’ [С тѣрпан кусѣт сино/житу/зимница] – **сѣрп**

Утюг, -и, ч. (< рос. утюг) ‘праска’ [В гастиницата тр’або: да има ут’уг] – **ютия**

Цидачи, -та, с. ‘цїдилко; ситечко’ [Гату н’ама ч’ай ф пак’етики то тугава заварката га цидим приз цидачиту] – **цедка**

Чаон, -и, ч. ‘казан, котел’ [Плова най-хубаф става ф ч’аон] – **казан**

чингел, -и, ч. ‘гак, крѣок, гачок, крѣочок’ [Кту издарв’ем видроту ф клайанца гу вадим с чинг’ел на два или на три зѣба кой кѣфту има] – **ченгел**

чувал, -и, ч. ‘мїшок’ [Дукараха ина машина зрѣну гату гу качихми на таван’а са пулучи сорук п’ет чувал’а] – **чувал**

чук, уй, ч. ‘молоток’ [Де сам зафѣрлал чука ни мойа да гу намера] – **чук**

Шилу, -а, с. ‘шило’ [Ми са скѣсаха сапошкити зими шилуту ги прущий] – **шило**

штинка, -и, ж. ‘прищїпки для бїлизни’ [Са нач’уп’аха сич’кити штинки тр’або: да си купа нови] – **щипки за пране**

Юрган, -и, ч. ‘стѣобана ковдра’ [Мойта л’ел’а ший красиви йургани] – **юрган**

#### 4. ЛСГ „Одяг, взуття,прикраси”

Алтѣни мн. ‘намисто із золотих монет’ [Баба ми пудари алтѣни дету и пудари нейната баба] – **алтѣни**

адѣжда, -и, ж. (< рос. одежда) ‘одяг’ [Ф тоо магазин прудаваат сд’ал ад’ежда] – **облекло**

Барѣз, -и, ч. ‘хустка’ [Ран’ши жинити нос’аха барези] – **кѣрпа**

басандѣшки мн. (< рос. босоножки) ‘лїтне взуття’ [Мама ми купи нови басаношки] – **сандали**

басма, ж., одн. ‘ситецѣ’ [Ф сандѣка има многу басмини рокли] – **басма**

батїст ч., одн. ‘батист’ [Си уших батистоо блуска] – **батиста**

*блуска, -и, ж.* ‘блужка’ [Ти тр’абоо блуска по гул’ам разм’ер] – **блужка**

*батинки* мн. (< рос. ботинки) ‘черевики’ [За йес’ан да пудготвим батинки] – **ботуши**

*бринка, -и, ж.* ‘петля’ [Школ’нити гашти са зд’ал в бринки] – **бримка**

*Валинки* мн. (< рос. валенки) ‘валянки’ [Зимата най-топли убуиита тва валинки] –

**плъстени ботуши**

*вет, -и,* прикм. ч. ‘старий, зношений’ [Лицака хет вет уже] – **вехт**

*въшивка, -и, ж.* (< рос. **вышивка**) ‘вишивка’ [Жинити въшивават крестом и гладйу] –

**бродерия**

*Гашти* мн. ‘штани, брюки’ [Уже на дв’а пари гашти напрай зац’епки] – **панталон**

*галстук, -и, ч.* (< рос. галстук) ‘краватка’ [Никаси ни мойа да са науча да си връсоом галстук] – **вратовръзка**

*гиргьоф* ч. одн. ‘кружева’ [Роклата утгдолу красиву нашита с гиргеф] – **гергеф**

*гутòф, -и,* прикм. ч. ‘готовий, куплений’ [Каст’ума ми й гутòф] – **готов**

*гривна, -и, ж.* ‘браслет’ [Ран’иши мумити нос’аха гривни] – **гривна**

*губèрка, -и, ж.* ‘велика „циганська” голка’ [С губ’ерка шийат обуф и тва д’ету т’ешку са прубива] – **губерка**

*Джоб, -ови, ч.* ‘кишеня’ [Ни си драци рацети в џоба] – **джоб**

*джильджик, -ци, ч.* ‘пряжка на ремені, чи в черевиках’ [На ваенната тасма има џилџик с герб] – **пафта**

*джурап, -и, ч.* ‘шкарпетка’ [На зимата баба плите вълнини џурапи на сичкити] – **чорап**

*дрèха, -и, ж.* ‘одяг’ [Тава др’еха н’е за т’еб’а] – **дреха**

*Жилèтка, -и, ж.* ‘жилетка, жилет’ [Ублич’и му пуд пидж’ака жил’етката] – **жилетка**

*Жакèт, -и, ч.* ‘жакет’ [Гудини п’ет назат б’еши модну да носиши жак’ет] – **жакет**

*жабò с., одн.* ‘жабо’ [Ран’иши шиха блуски с жабо] – **жабо**

*Забрèждам* недок. ‘запинати голову хусткою’ [Старити жини сичкити ходат забрадени] – **забраждам**

*Игла, -и, ж.* ‘голка’ [Тр’абоо да купа игли/ч’и н’амам ни ина] – **игла**

*Киптàр, -и, ч.* ‘вид шкіряної безрукавки’ [Ублич’и си киптар’а/ч’и ша измрèзнииш] – **елек**

*калèш, -и ч.* (< укр. калоша) ‘калоша, галоша’ [Пудар даждь хора:та ходат да хранат с кал’еши/штоту нар’ет батак] – **галош**

*кìрзуй (чизми)* мн. (< рос. кìрза) ‘кирза’ [Пудар то: путоп макар и с кирзуй чизми да ходиш] – не має відповідника

комбинѝшка, -и, ж. (< рос. комбинация) ‘жіноча білизна’ [Комбинашки нос’аха по-рану/ ишчас пушти никуй ни ги носи] – **комбинезон**

капрѝнки мн. (< рос. капроновые чулки) ‘капронові панчохи’ [Жината всигда трабо: да ходи с капронки] – **капронайлонови чорапогащи**

карпѝтка, -и, ж. (< укр. шкарпетка) ‘шкарпетка, носок’ [Кък ходи с’е си къса карп’еткити] – **чорап**

картѝс, -и, ч. (< рос. картуз) ‘картуз’ [Д’аду ходи на рабута с картус] – **каскет**

касѝнка, -и, ж. (< рос. косынка) ‘косинка, трикутна хустка’ [Забради си касинката и хайди да утивами на учаската] – **забрадка**

качулка, -и, ж. ‘відлога, каптур’ [Дигни си качулката чи са начева даждѝ] – **качулка**

кѝти мн. (< рос. кеды) ‘кеди, легкі спортивні черевики’ [Купи ми к’ети за фискул’турата] – **гети**

кодѝжа, -и, ж. 1. ‘шкіра’; 2. ‘шкура; шкіра; хутро’ [У дицата н’ежна кожа// Кожан’ти куртки са скѝти] – **кожа**

куртка, -и, ж. ‘куртка’ [Тр’або: да ходиши с куртката/ чи уже сабахл’ан студ’ену] – **куртка**

кулѝн, -и, ч. ‘пояс, ремѝнь; пасок’ [Гаитити ти са гул’еми/ ша тр’або: да носиши кулан] – **колан**

купрѝна ж. одн. 1. ‘шовк’; 2. ‘гусениця шовкопряда’ [Най- хубу: да са уший блуска ут куприна// Ран’иши ф с’елу хран’аха куприна] – **коприна, буба**

копчи, -та, с. ‘гудзик’ [На рубаишката са скѝса копчиту/ тр’або: да гу заишии] – **копче**

кофѝта, -и, ж. (< рос. кофта) ‘кофта – короткий жіночий одяг’ [Наишти баби носат пл’етини мах’еруй кофти] – **жилетка**

крачѝл, -и, ч. ‘штанина’ [Д’аду гату кара на бихонка си заитипо: крачолити сас итипки] – **крачол**

кримплѝн ч. одн. (< рос. кримплен) ‘тканина из штучного волокна’ [Мам’анту покол’ениѝе ходиши с кримплинуй рокли] – не має відповідника

кѝпян, -и, док. ‘куплений’ [По хубу: да з’емиши куп’ан каст’ум/ чем да ишии] – **купен**

крѝпичка, -и, ж. ‘носовик’ [В ѝоба носа крѝпичка] – **кърпичка**

къс, -и, прикм. ‘короткий’ [Ут тук да миниши пѝт’а по-къс/ чем прис там] – **къс**

Лифчик, и, ч. (< рос. лифчик) ‘бюстгальтер, ліфчик’ [На лифчика са скѝса пѝт’аишката] – **сутиен**

л’няндѝ, -я, -е; -е прикм. (< рос. льняной) ‘ляний’ [Мама купи нова л’н’анайа скат’ерка] – **ленен**

*Майка*, -и, ж. (< рос. майка) ‘майка’ [*Убличи си уддолу майка да ти бѣй по-топлу*] – **потник**

*манішка*, -и, ж. (< рос. манишка) ‘білий нагрудник у чоловічій сорочці; особливий нагрудник у жіночій сукні’ [*Ф тава рокла манишката красиу упишта с тинт’ел*] – не має відповідника

*насѡк*, -и, ч. (< рос. носок) ‘шкарпетка, носок’ [*Тр’або: да купа дв’а пари наски на мажѣ*] – **чорап**

*Пижама*, -и, ж. ‘піжама’ [*Гату си л’агам си убличам пижамата*] – **пижама**

*пиджак*, -и, ч. (< рос. пиджак) ‘піджак’ [*На рабута ходи красиу убл’акана пу пицак и бр’уки*] – **сако**

*Ри́за*, -и, ж. ‘сорочка (нижня)’ [*Кумата дар’ава на младата булка гип’уро: риза*] – **риза**

*рубашка*, -и, ж. (< рос. рубашка) ‘сорочка (чоловіча)’ [*Кумата раскупчава рубашката на млад’е: тва значи чи му дава прошка*] – **риза**

*ритузи* мн. (< рос. рейтузы) ‘рейтузи’ [*Да бѣди по-топлу на т’алуту зимата жинити носат ритузи*] – **клин**

*Сапошка*, -и, ж. (< рос. сапог) ‘чобіт’ [*На сапошката са скѣса зм’ейката/ тр’або: да са д’е в римонт*] – **ботуш**

*Трусї* мн. (< рос. трусы) ‘труси’ [*Л’атуту дицата б’агат пу дора пу труси*] – **гащета**

*тениска*, -и, ж. ‘теніска’ [*Убличи на дит’ету т’ениската и шортити*] – **тениска**

*Фартушка*, -и, ж. (< укр. фартух) ‘фартух’ [*Бабити ходат приврѣзани с фартушки*] – престилка

*Цигейка* ж. одн. (< рос. цигейка) ‘стрижене і пофарбоване хутро вівці’ [*На куртката пуклатката циг’ейко:*] – не має відповідника

*царул*, -и, ч. ‘постіл’ [*Ран’ши мъжуйти ход’аха с царули*] – **цървул**

*Чизам*, -и, ч. ‘чобіт’ [*Н’еска убуй си чизмити пу нушт’а вал’а дѣш*] – **чизма**

*Шуба*, -и, ж. (< рос. шуба) ‘шуба’ [*Зимата носим шуби кожани и искусствини*] – **шуба**

*Юпка*, -и, ж. (< рос. юбка) ‘спідниця’ [*Ран’ши на юпкити уддолу нашиваха тинт’ел да бѣдат по-красиви*] – **пола**

## 5. ЛСГ „Їжа, харчування”

*Аб’едам* недок. (< рос. обедать) ‘обідати’ [*Ас ч’асту аб’едам в тоо р’есторан*] – **обядвам**

*Бахур* ч., одн. ‘вид ковбаси, сальтисону із свинячих та яловичих нутрощів і кишок’ [*Бахур праїат гату заколат прас’е*] – **бахур**

булгур ч., одн. 'крупна з пшениці (крупно мелена)' [Тва коту с'и свар'ила х'ич н'и м'аса на плов м'и гач'и булгур] – **булгур**

бъбрик // бѣбр'ак, -ци, ч. 'нирки' [Бѣбр'иц'ит'и г'и утмач'оот дѣлгу в уда с малку уц'ет] – **бѣбрек**

Вáпцвам // вапцоом недок. 'фарбувати' [Вапцоом ица за Виликд'ан] – **вапсвам**

варѣнка, -и, ж. (< рос. вареники) 'вареники' [Вичартѣ ша йд'ем вар'енки] – не має відповідника

Гизлимà, -и, ж. 'пиріг з сиром' [Мама прай г'изл'им'и с ишум'ик] –

гѣшка, -и, ж. 'голубці' [Прайт гѣшки ут лоз'уй листа и ут кис'ала лахна] – **сърми**

Джигѣр, -и, ч. 1. 'легені' (б'ал џиг'ер); 2. 'печінка' (ч'ер'ен џиг'ер) [Б'ел'ее џиг'ер са исфѣргоо// Ут џиг'ер прайм бахур] – **дроб**

Джумѣрка, -и, ж. 'шкварка' [Туп'ихм'и мас и са устанаха џ'ум'ерк'и] – **жумерка**

Закупорка ж., одн. 'квашенина, соління' [За зимата имам пѣл'ан похр'ап сас закупорка] – **туршия**

зельник ч., одн. 'пиріг з овочевою начинкою' [З'ел'ника гу пѣлнат сас лапата, ица и лук] – **зелник**

Икра ж., одн. 'ікра' [За празника прайм бут'ерброди сас ч'арв'ена икра и с ч'ерна] – **хайвер**

Имиш ч., одн. 'солодощі' [Ш'ида на лафката за им'иш// Мама куп'и им'иш за свадбата – канф'ет'и и пр'ан'ик'и] – **имиш**

исикембá док. 'тельбушити (птицю)' [Тр'абоо да исик'емба дв'а йурд'еч'к'и да в'и дам] – **изтърбушвам** (кокошка)

ихнiя ж., одн. 'м'ясна страва із соусом' [Мама наготов'и п'ил'ишка ихн'ийа] – **яхнiя**

ишум'ик ч., одн. 'сир' [Фч'ера удвар'их ишум'ик/ пак н'еска ша прайа г'изл'им'и] – **извара**

Кавармà ж., одн. 'страва зі смаженого м'яса' [В нашту с'елу уж'е пуит'и н'и са прай каварма] – **каварма**

каймáк ч., одн. 'сметана' [Многу хора л'убат ишум'ик с каймак/ кой сас сол/ кой сас захар] – **сметана**

калбас ч. одн. 'ковбасні вироби' [Шч'ас прайат раз'ан калбас и вар'ен и капт'ен] – **колбаси**

картуна, -и, ж. 1. 'тиква'; 2. 'посудина, зроблена з тикви' ; 3. перен. 'макітра, довбешка' [Гул'ем'ит'и т'икв'и г'и суиѣт и прайат ут т'ах картун'и// Што нос'иш таа картуна х'ет н'и м'исл'иш] – **тиква**



кат ч. одн. 'шар, пласт, ряд' [*Кат слан'ина/ кат м'исо*] – **кат**

катма, -и, ж. 'оладки' [*Ката сабахл'ан с'и п'ич'ем катм'и*] – **катми**

кокал, -и, ч. 'кістка, кістка зі шматочками м'яса' [*Най-йефт'ин`и са кокал`т`и*] – **кокал**

копан, -и, ж. 'окіст ; стегно птиці' [*Копана вс'игда са с'ипоо на баштата и с'инъ*] – **копан**

кукличка, -и, ж. 'кісточка' [*Ут фруктата са вадат кук'ич'к'ит'и*] – **костилка**

куластра ж., одн. 'молозиво' [*Куластрата са прай ут пръвнугу мл'аку на ут'ел'анта крава*] – **коластра**

курбан ч. одн. 'курбан, страва з ягняти' [*Койту ша пудар'и за курбан фца/ ш му бьд'и х'ет хубуу*] – **курбан**

Лапша ж., одн. 'локшина' [*Най-фкусну гату варьт лапша ф куринъй бул'йон и и тургат ч'ер'ан тип'ер и лавроу листо*] – **фиде**

Мамалига ж., одн. 'мамалига' [*Мамалигата са прай ут пашоіану брашно*] – **качамак**

милина, -и, ж. 'баница; листовий пиріг з сиром' [*Дицата най-л'убат гату прайат милина с късм'ети*] – **баница**

манка ж., одн. 'манка' [*Сабахл'ан мама готви на завтрак манка с мл'аку*] – **грис**

Прокиш ч., одн. 'кисле молоко' [*Л'атуска многу са пий студ'ен прокиш*] – **кисело мляко**

Сирини с., одн. 'бринза' [*Гату драц'ахми фц'е баба прайши оч'ен' хубуу сирини*] – **сирене**

смитана ж., одн. 'сметана' [*Смитана тр'або: пушти за сич'кити маңци*] – **сметана**

сурватка ж., одн. 'сироватка' [*Сас сурватката хранат прасцити*] – **сурватка**

Тиквеник ч., одн. 'пиріг з гарбузом' [*За тиквеника зимат слатка тиква га стръцат и дубавлават оруви и корица*] – **тиквеник**

Хайвер ч., одн. 'ікра' [*На баба Паша синъ и жув'ей на С'ев'ара и ч'асту испрашта хайв'ер и чарв'ена риба*] – **хайвер**

## 6. ЛСГ „Землеробство, рослинний світ”

Абрикоса, -и, ж. (< рос. абрикос) 'абрикос великий (назва культури)' [*Абр'икосата таа гуд'ина уруд'и оч'ен' хубуу*] – **кайсия**

аргатин // аргатян, -и, ч. 'наймит, строкар, робітник' [*Той да ни му й аргатин на н'егу*] – **аргатин**

аргатувам недок. 'працювати як наймит' [*Малку имаиш'и багат'и хора/ пойч'иту с'е аргатуваха*] – **аргатувам**

*арнаутка* ж. одн. 1. 'сорт ярої пшениці'; 2. 'борошно і крупа з цієї пшениці' [*Ж'итуту моруу/ пак арнаутката б'ала// Ша свар'им н'еска арнаутка*] – **арнаутка**

*арпаджік* ч. одн. 'цибуля-сіянка' [*В август с'ичк'ит'и хора ут с'елу ут'иват в агарода да извад'оот арпаџик*] – **арпаджик**

*Баїр*, -и, ч. 'пагорб, височина' [*Дадаха участок дал'еку пуд баир'а*] – **баир**

*балдаран* ч. одн., росл. 'вид бур'яну' [*Балдаран раст'е ф ръната/ пишт'алки прайат уд н'егу*] – не має відповідника

*бардашка*, -и, ж. 'сорт слив' [*Павидлу ут бардашки б'ис кукич'ки*] – **сини сливи**

*боп* ч, одн. 'квасоля' [*Ут боб прайат разни бл'уда, но най фкусну тва трит боп*] – **боб**

*буджак* ч. одн. 'дике місце, необроблена земля' [*Растът будили в будж'ака, диу м'асту*] – не має відповідника

*бурдѐйка*, -и, ж. 'землянка; халупа' [*Гату изл'ейат трактар'ист'ит'и на уборка/ то с'и пуч'иват пу пол ч'аса в бурд'ейки*] – **бордей**

*бустан*, и, ч. 'баштан; город' [*Тава гуд'ина на бустан'а х'ет многу д'ин'и*] – **бостан**

*Варда* недок. 1. 'вартувати, сторожити' [*Ч'ич'у П'етар вард'и бустан'а*]; 2. 'берегти' [*Вард'и с'и др'ех'ит'и/ къкту ша г'и нос'иш/ тѐй и ша г'и и'маш*]; 3. 'підстерігати' [*Да б'ах знайал/ ч'и той ша са върн'и/ шт'ах да гу варда*]; 4. 'бути уважним' [*Вард'и са*] – **варда**

*вата* ж. одн. 'вата' [*Дай ми вата да си истр'ийа лака*] – **памук**

*Гарох* ч., одн. 'посівний горох' [*Таа гудина гароха хубуу уруди*] – **грах**

*гибря* ж., одн. 1. 'гній'; 2. 'добриво' [*Исфарли буклука на гибр'ата// Насипооми гибр'а ф харман'а*] – **гюбре**

*гюзум* ч. одн. росл. 'м'ята' [*Чарв'ен тип'ер и г'узум тургат в мандж'ата*] – **джоджен**

*Дзардзалия* ж. 'абрикос звичайний' [*Ут многу сарсалийи ш та були кур'ема*] – **зарзала**

*диня*, -и, ж. 'кавун' [*Най-слатки са тѐмну зил'енити дини с ч'ернити палоски*] – **диня**

*Житу* с., одн. 'пшениця' [*Хубаф уражай убраха тава гудина в калхоза, многу житу здадаха*] – **хайвер**

*Каун*, -и, ч. 'диня' [*На бустан'а растът д'ин'и и каунч'ита*] – **пѐпеш**

*Кайсія*, -и, ж. 'абрикос, дикий (дрібний)' [*Ут с'елу к'ид'и Сарата растът хубай кайс'иш*] – **зарзала**

*Картуна*, -и, ж. 1. 'тиква'; 2. 'посудина, зроблена з тикви'; 3. перен. 'макітра, довбешка' [*Гул'ем'ит'и т'икв'и г'и сушът и прайат ут т'ах картун'и// Што нос'иш таа картуна х'ет н'и м'исл'иш*] – **тиква**

картуна, -и, ж. 1. ‘посудина, зроблена з тикви’ [Ут т’икв’и прайат картун’и]; 2. перен. ‘макітра, довбешка’ [Н’е глава имаи ми картуна] – **картуна**

катюля, -и, ж. ‘айва’ [Кат’ул’ата узр’ава и става жьлта и гул’ама] – **дюля**

китюк ч. ‘кущ винограду’ [Ф харман’а имам’и пусад’ену пойч’и ут сто к’ит’ук’а лоз’и] – **кютюк**

кòпар ч., одн. ‘кріп’ [П’ервити картохли ги варим и заливами с маслу и ги пусипо:ми с копар] – **копър**

крàстуйца, -и, ж. ‘огірок’ [Л’атуска закупор’оом’и к’ис’ил’и крастуйц’и] – **краставица**

круміт (лук) ч., одн. ‘цибуля’ [С крум’ит лук вар’им з’ел’енъй борч] – **кромид**

куджя присл. ‘багато’ [Таа гуд’ина калхоза збра ку’а пашой и з’имн’ица] – **коджа**

кър, -ица, ч. ‘поле, степ’ [Ут’ивам’и да рабут’им ф къра] – **кър**

кърски прикм. ‘польовий, степовий’ [С кърски рабути са занимават] – **кърски**

Лáхна ж., одн. ‘капуста’ [На прат’аха ф калхоза да збирами лахна] – **зеле**

лàпата ч., одн. росл. ‘щавель’ [Лапата млат бир’ем, листа] – **лапад**

лахут ч. ‘дрібний горох’ [Уч’ист’и лахута и гу турн’и да са вар’и] – **нахут**

лешта ж. одн. ‘сочевиця’ [Ут л’ешта варът суп, трита л’ешта и други манци] – **леща**

лілика ж. росл. ‘бузок’ [Расцьфт’а лилика б’ала и сир’ен’ева] – **люляк**

лук ч. ‘цибуля’ [Дунси ут харман’а дв’а три главички лук] – **лук**

Магàришки будїл росл. ‘будяк’ [Сас шарок’и л’иста/ цафт’и с ч’арв’ену цв`ети] – **магарешки бодил**

мàзар ч. ‘горох’ [Фкусну да ид’еш млад’ич’ак мазар] – **грах**

марабèлки мн. ‘сливи’ [Ф Костуй растът жьлт’и и чарв’ен’и мараб’елк’и] – **джанка**

патладжán ч. ‘помідор’ [Тат’и д’ес’ат гуд’ин’и вьраш’ч’оош’и патлац’ан] – **домат**

паламїда ж. росл. ‘осот’ [Паламидата т’ешку са купай] – **паламида**

пападїйка ж. росл. ‘подорожник’ [Пу канав’ит’и раст’е папад’ийка] – **попадийка**

пашой ч. ‘кукурудза’ [Неска убирахми пашойа] – **царевица**

папур ч. ‘рогіз’ [Л’атуска в’ич’артъ пал’им папур да н’и на хапат кумар’ит’и] – **папур**

пасат ч. ‘пшоно’ [На мьн’инк’ит’и п’ил’анца им дават пасат] –

парлїф пипер ч. ‘гострий перець’ [Баба врьса дв’а врьфци парлїф пип’ер] - **парлив пипер (чушка)**

пипér ч. ‘перець’ [П’ип’ера гу фарш’ируват с ур’из и прайат рак’и] - **пипер**

*пйтрушка* ч. (< рос. **петрушка**) ‘петрушка’ [*Ван’иту л’уби да ид’е пйтрушка и копар*] – **магданбз**

*пукалки* мн. ‘баранці, поп-корн’ [*Дицата лубат да идът пукалки*] - **пуканки**

*пуртукал* ч. ‘апельсин’ [*Купувам ут пазар’а пуртукали*] - **портокал**

*Салат* ч. (< укр. **салат**) ‘салат’ [*Салата гу испол’зо:т кту украшенийе на стола и прайат ут н’егу разни салати*] - **маруля**

*сильдирè* с. росл. (< рос. **сельдерей**) ‘селера’ [*Гату закупор’е:т кис’алу тургат разни триви сил’дир’е/ пйтрушка/ копар*] - **целина**

*сінур* ч. ‘межа у полі, на городі’ [*Пукрай синура насадихми лук*] - **синоп**

*скилида* ж. ‘зубок часнику’ [*Йам пу ина скилида ч’есан*] – **скилида**

*сонушник, -и, ч.* (< укр. **соняшник**) ‘соняшник’ [*Д’ес’ат пул’ета са зас’ети с сонушник*] - **слньчоглед**

*стафіди* мн. ‘родзинки’ [*Стафиди тургат ф булучки и пирушки*] – **стафиди**

*Хардал* ч. росл. ‘висока трава з жовтими квітками, якою годують овець’ [*Хардала цафти жълту*] - **хардал**

*хлòпак* ч. (< рос. **хлопок**) ‘бавовна, бавовняна нитка’ [*Таа т’ен’иска ут ч’ис хлопак*] - **памук**

*Чесан* ч. одн. ‘часник’ [*Хубаф ч’есан таа гудина убрахми*] - **чесьн**

*чийр* ч. ‘ливада’ [*Таа фца ша стуви на он’аа св’ат, дурд’ету ни му умр’е хаз’айана, койту ж гу пас’е ф райскити чишири*] - **ливада**

*чушка* ж. 1) ‘стручок (перцю, гороху, фасолі)’ [*Тр’абоо да учистим бобуйти ч’ушки*]; 2) ‘перчина’ [*Имами ли парливи ч’ушки*] – **чушка**

## 7. ЛСГ „Виноробство”

*Батак* ч. ‘осадок’ [*Гату источат шарата на дънуту устъва батак*] - **батак**

*бистру* прикм. с. ‘прозорий, чистий’ [*Винуту бистру/ вкусну и хубуу*] - **бистро**

*бўри* с. ‘барило, бочонок’ [*Ино бури с вину има у нас*] - **бъчонка**

*бъчва* ж. ‘бочка’ [*Ф похр’аба стувът три бъчви*] - **бъчва**

*бъклица* ж. ‘прикрашена різьбою дерев’яна фляга, з якої пригощають вином, запрошуючи на весілля, або під час свят’ [*Кръсн’ака ч’ерти свадбата ут бъклица*] - **бъклица**

*Вину* с. ‘вино’ [*Българ’ти в основном прайат вину*] - **вино**

*Джубри* мн. ‘залишки при вичавлюванні соку з винограду’ [*Дубрити ги сушът и с’етна хранат йурд’ечкити*] - **джибри**

**Кáдус** ч. 'велика бочка на 50 відер' [Дукарах ут д'адуйти кадус на пийс'е видра да сточим ф н'егу винуту] -

**кúкичка** ж. 'кісточка' [Кукичкити ги вадат ут гроздиту и прайат вареніе] - **кокичка**

**Лакáнка** ж. (< рос. **лоханка**) 'балія' [Шарата га точат в лаканки] - **леген**

**лейка** ж. (< рос. **лейка**) 'поливалка' [Турни л'ейката в бутилката и нал'ей вину] - **лейка**

**Масу́р** ч. 'шпупька, трубка з очерету' [Тургат на бъчвата ф краника масур и точат шарата] - **масур**

**маши́нка** ж. (< рос. **машинка**) 'пристрій для перемелювання винограду' [Утр'а да з'емим ут сас'еда машинката да см'елим гроздиту] - **мелачка**

**ме́ла** недок. 'молоти' [Има многу грозди ду га ша мела ни знъм] - **меля**

**мътну** присл. с. 'мутне (вино)' [Винуту нъм кво мътну са пулучи не бистру] - **мътно**

**Прета́чам** недок. 'переливати' [Претачам ц'ал д'ен винуту и ни мойа да са уткъсна за другу] - **претакам**

**Раки́я** ж. 'горілка' [Ракиия варът ут разна фрукта] - **ракия**

**ру́чка** ж. (< рос. **ручка**) 'ручка, рукоятка' [Крепку фани ручката и скору варти да кончим да мелим гроздиту ду планна] - **дръжка**

**Сті́скам** недок. 'стискати' [Ф т'аската стискат гроздиту] - **стискам**

**Точа** недок. 'точити, виточувати' [Очен' м'едл'ену са точи винуту] - **точа**

**тъпча** недок. 'топтати виноград для отримання соку' [Гату убирати гроздиту гл'едайти внимат'алну да ни тъпчити зраната] - **тъпча**

**тjаска** ж. 'лещата' [Смеланту грозди гу стискат ф таска] - менгеме

**Чéпка** ж. 'гроно, кетяг (винограду)' [Връй скъсай ина ч'епка грозди] - **чепка**

**Шарá** ж. 'виточуваний виноградний сік' [Шара точ'ат на тр'ет'ее д'ен на утстуйалуту грозди] -

## 8. ЛСГ „Тварини і птахи”

**Беляска** ж. 1. 'мітка на вухах овець' [На фц'ети на ушити им тургат б'ел'аска] - **белязка**

**билю́к** ч. 1. 'стадо'; 2. присл. 'багато' [Ид'ен бил'ук крави искараха на къра// Ид'ен бил'ук цв'етита] - **билюк**

**бик**, -уй, ч. 'бик' [Ран'иши хора:та имаха бикуй ф хаз'айствуту] - **бик**

**бинéк** присл. 'верхи (на коні)' [Са качил бин'ек на дувар'а гач'и на кон'а] - **бинек**

**би́ул**, -и, ч. 'буйвол' [Ран'иши ф калхоза имаши биули] - **бивол**

**бџоо** прикм. 'бежевий' [С'е хойи кту фца бџоо] - **бџав**

**Вакъл** прикм. (про овецъ) з чорними плямами біля очей' [Три сурии вакли фц'е]-

**вакъл**

**Гага** ж. 'дзьоб' [Патока му удр'азаха гагата] - **клюн**

**гласенка** ж. 'гусениця' [На фиданата има гласенки] - **гъсеница**

**Дам** ч. 1. 'хлів; стайня, конюшня' [В дама дражи дв'а крави] - **дам**

**дзвіска** ж. 'однорічна вівця, ярка' [Свиската д'ету са дуви/ ша бъди гул'ама фца] –

**дзвиска**

**Каміла** ж. 'верблюд' [Ко са пл'уши гачи камила] - **камила**

**калтарма** ж. 'вуздечка' [Зими калтармити и упригни кон'а] - **кълтърма**

**карліга** ж. 'вівчарська палиця' [С карлига уфц'ети мож'е да ги лови – пръчка сас жил'ез'ан кр'уч'ок на кун'ец] - **кърлига**

**катър** ч. 'мул' [Пусни катър'а да пас'е] - **катър**

**коч** ч. 'баран' [Д'аду турна на наш'е: коч тракало] – **коч**

**крава**, -и, ж. 'корова' [В с'елуту завъд'аха многу крави уж'е напрайаха п'ет стада гул'еми] - **крава**

**кролик**, -и, м. (< рос. **кролик**) 'кролик' [Тати разв'еди многу кролики таа гудина] -

**питомен заек**

**кубила**, -и, ж. 'кобила' [Ф калхоза има многу куне, кубили и кончита] - **кобила**

**куза**, -и, ж. 'коза' [Млакуту ут куза пал'езну ут многу бул'езни] - **коза**

**кукошка**, -и, ж. 'курка' [Имам шийс'е кукошки д'ету нисът ица и п'ет кукошки нас'етки]- **кокошка**

**кутак**, -и, ч. 'кіт' [Чузди кутази духадат у нас пак свой н'амами] - **котарак**

**куйрук** ч. 'хвіст' [Куйрука гу пичът кту шашлък] - **опашка**

**Ламя** ж. 1. ім. 'змія, вуж'; 2. прикм. 'ненаситний' [Душла сура лам'а и изгури три ливади// Той лам'а – сичкуту му й малку] - **ламя**

**Магари** с. 'осел, віслюк' [Колку път'а му казоом да прай кту ч'ул'ак, пак той упр'ам кту магари] - **магаре**

**маймуна** ж. 'мавпа' [Маймуни има в зоопарка] - **маймуна**

**Пати** с. 'гусеня' [Пати – млада патка или паток] - **пате**

**пátка** ж. 'гуска' [Паткити са пасът ф харман'а] - **гъска**

**паток** ч. 'гусак' [Има ид'ен паток д'ету са фърга на хораата] - **гъсок**

**пили** с. 'курча' [З'ех пилита да гл'едам] – **пиле**

**пител**, -и, ч. 'півень' [Пит'ел хубуу да са вари на хулд'ец и ошти дубъват свински крака да бъди по фанат] - **петел**

*пиперуда* ж. ‘метелик’ [*Вичартъ фращът многу пипируди*] - **пеперуда**

*плахóк* ч. ‘пацюк’ [*Запушити дупкити да ни фл’ават плахоцити*] – **плъх**

*прасе*, -и, с. ‘порося’ [*Прас’ету гу колат за Вилигд’ан и прайат разни бл’уда ут свинску мисо*] - **прасе**

*пúкал*, -и, ч. ‘пугач; сова’ [*Ко гледаш кту пукал/ сдал пукала тъй са блешти*] - **бухал**

*пупуничка*, -и, ж. ‘сорока’ [*Бранчиш кту пупуничка*]- **пупуняк**

*Рашик* ч. 1. ‘кістки від суглобів задніх ніг ягнят’ [*Кокал’ти ут ставкити ут заднит’е крака на хагниту тва рашици*]; 2. ‘дитяча гра з цими кісточками’ [*Ай ша пуиграим в раршици*]- **ръшик**

*Сагмáл* ж. ‘дійна вівця’ [*Сагмал стаду изгури*] - **сагмал**

*сурія* ж. зб. ‘отара овець, стадо’ [*Збра сурийата и утиди на чиир’а да ги пас’е*]- **сюрия**

*Таралéж*, -и, ч. ‘їжак’ [*Са фч’есал кту тарал’еш*]- **таралез**

*тил’е*, -та с. ‘теля’ [*Тил’енцаата ги вьгул’еот атд’ел’ну ут гул’емити крави*] - **теле**

*търла* ж. ‘кошара (в полі)’ [*Т’ева дица са збрали – ц’ала търла*] - **кошара**

*Фиток* ч. ‘індик’ [*Заклахми ина фитка*] - **пуюк**

*фитка* ж. ‘індичка’ [*Заклахми ина фитка*] – **пуйка**

*Хагни*, -та, с. ‘ягня’ [*На гирг’ефд’ан пичът гирг’евд’анску хагни и гу раздават на кумшиити и гостити*] - **агне**

*хагъл* ч. ‘кошара у дворі’ [*Ф хагъл’а драджим фце*] - **хагъл**

*хазман* ч. ‘баран’ [*Хазман учист’ен, да ни б’ага пу ухц’ет’е, за мисо гу дърджим, за хубау и за просту, мъшки дубитък*] - **хазман**

*Шíли* ср. ‘ягня до року’ [*Шили са уагни у март м’есиц*]- **шиле**

*Юрдек* ч. ‘качур’ [*Закули йурдек’а*] - **паток**

*юрдéчка* ж. ‘качка’ [*Стари йурд’ечки лижат на полака на ица*]- **патка**

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи и комментарии к картам / Под ред. С. Б. Бернштейна. – Москва, 1958. – 186 с.
2. Георгієва, С. І. Основні риси болгарської переселенської говірки с. Зоря: тексти/ С. І. Георгиева// Одеська болгаристика; вип. 3-4. – Одеса, 2005-2006. – С. 134-145.

3. Георгієва С. І. Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан та етапи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 – слов'янські мови / С. І. Георгієва. – Київ, 2006. – 24 с.
4. Чешко Е. В. Итоги работы по составлению лингвистического атласа болгарских говоров СССР // Ученые записки Института славяноведения.– М-Л., 1950. – Том II. – С. 232-241.



## Раздел 2. Съвременен български език

*Марианна Парзулова*

### ЗА УПОТРЕБАТА НА Т. НАР. “ВЪЗСТАНОВЕНИ ДУМИ” В ДНЕШНИЯ ЕЗИК НА БЪЛГАРСКИТЕ МЕДИИ

В настоящата работа обект на изследване са онези лексеми, които в периода на социализма се считаха за непрестижни и не се допускаха в официалния периодичен печат или означаваха такива обществени реакции или политически организации, съществували по времето на капитализма, които до 1989 г. носеха отрицателен политически нюанс.

Много от тези думи днес се отличават с изключително голяма фреквентност както в пресата, така и в електронните медии. На тези лексеми е отредено и специално място в изследванията на езиковеди, посветени на неологичната лексика. Във всички подобни проучвания изрично е упоменато, че това не са нововъзникнали, а само забравени, неупотребявани през известен период думи, които сега са отново активирани (вж. напр. Виденов 1995; Стоянов 1999, 121-122; Парзулова 2002, 78). В някои от неологичните речници е писано, че като нови лексеми в тях “са включени и вече познати думи в два случая: 1) когато имат *ново значение* или когато употребата им е *възобновена*, след като десетилетия са били излезли от активното общуване; 2) когато познатата дума влиза в *ново устойчиво словосъчетание*” (РНДЗБЕ 2003, 8).

Думите с *възстановена употреба* се упоменават и от Л. Йорданова и са назовани като *думи-реаниманти* (Йорданова 1993, 16).

Тук ще използваме термина *възстановени думи*, като с него ще означим две групи лексеми. Ще се спрем на всяка една от тях, като поотделно ги анализираме и представим примери, ексцерпирани от езика на медиите, в диапазон от 13-14 години. Целта е да докажем, че процесът на възстановяване на стара и забравена дълги години лексика продължава. За база използваме изследване, публикувано през 2002 г. (вж. Парзулова 2002, 78-84).

**1. Обществено-политическа лексика от минали епохи.** Тя включва:

**а/ названия на някои партии,** функциониращи като абривиатури и разгърнато, т.е. като словосъчетания, напр.: *БЗНС /НП/* ‘Български земеделски народен съюз’

(Народна партия) и *БЗНС* 'Български земеделски народен съюз'"Никола Петков", *ЗМС* 'Земеделски младежки съюз', *Демократическа партия*, *Радикалдемократическа партия*.

Към тази група словосъчетания ще отнесем и *Патриотичен фронт* - националистическа коалиция в България около партиите *НФСБ* и *ВМРО-БНД*, създадена преди предсрочните избори през 2014 г., ръководена от В. Симеонов и Кр. Каракачанов. Нужно е да се представи и семантиката на двете абревиатури, влизащи в състава на Патриотичния фронт, вж.: *НФСБ* (Национален фронт за спасение на България) и *ВМРО-БНД* (Вътрешно –македонска революционна организация – Българско национално движение).

*Патриотичен* – производна дума от *патриот*, която е от гр. произход със значение 'човек, който обича отечеството и народа си и е готов да се жертва за тях; родолюбец'. Производните на думата *патриот* са функционирали в словосъчетанията *патриотично възпитание*, *патриотичен дух* и са били активна част от лексиката, свързана с образованието и възпитанието на младото поколение по времето на социализма. След 1989 г. думата *патриот* почти не се употребяваше. Дори беше добила негативен нюанс, защото се използваше предимно за политиците, немислещи за народа, вж. напр.:

*Много са патриотите в Парламента* (TV СКАТ 16.05. 2009- Акт. предаване) – по аналог със стихотворението на Хр. Ботев "Патриот". През 2013 г. тази лексема се възвърна, но с ново значение: *патриот* 'член на някои от упоменатите по-горе партии, които по-късно образуваха коалиция Патриотичен фронт', вж. следните примери:

*БСП и патриотите ще спасяват България от разрухата* (*Преса daily*, 3.04.2013).

*Оттеглянето на подкрепата за правителството е единственият полезен ход за Патриотичния фронт* ([http:// novanews.bg](http://novanews.bg)).

Според някои източници словосъчетанието *патриотична организация*, респективно *патриотични организации*, се е срещало в названието или значението на такива формации, които са били определяни като крайно десни организации у нас в периода 1918-1944. Те се "раждат" след Втората национална катастрофа в България и причината за това са потъпканите идеали на българите. Тогава е възникнал цял спектър от патриотични, националистически организации, в които са влизали офицери, генерали и др. Всички тези националистични *патриотични организации* са били разгромени след 09.09.1944 г. (<http://Wikipedia.bg>-Крайнодесни организации в България).

След съставянето (ноември 2014) на правителство в България думата *патриот/патриоти, патриотични организации* и *Патриотичен фронт* могат да се прочетат във всеки един вестник и да се чуят във всички новинарски емисии. Следователно думата *патриот* е изключително актуална с нововъзникналото си значение.

**б/ словосъчетания** - *тоталитарна държава, тоталитарен режим, тоталитарен начин на управление;*

**в/ словосъчетания, в които присъства думата *стачка*:** *политическа стачка, гладна стачка, седяща стачка, символична стачка, ефективна стачка, действителна стачка;*

**г/ думите *цар и придворен*,** както и производните от тях и словосъчетанията, в които те присъстват.

До 8 септември 1946 г., когато в България се проведе референдум, който я обяви за Народна република, изключително активно се използваша думата *цар* и производните ѝ - *царица, царче, царедворец, царски*, които се срещат в словосъчетанията *царско семейство, царски войник, царски хора, царски съветници, царски наместници*. След това тя не се използваше в политическия ни живот. "Възкръсна" с появата на Симеон Сакскобурготски у нас през 1997 г., за да може с по-голяма сила да се наложи след парламентарните избори през юни 2001 г., когато тя започна да звучи в новинарските емисии, да присъства активно на страниците на периодичния печат и в социологическите изследвания и прогнози. След формирането на парламентарната група на Националното движение Симеон Втори започнаха да се употребяват и словосъчетанията *царски хора, царска група, царски депутат* и лексемата *царедворец*, която има нов политически нюанс - 'депутат от НДСВ=Национално движение Симеон Втори'. След като НДСВ вече не е на власт употребата на всички тези упоменати думи "позагълхна".

## **2. Диалектизми и турцизми**

Използването на диалектизми и турцизми, особено в публицистичния език, е съвсем тенденциозно, и това води до нарушаване на стилового единство на текста. Според Кр. Стоянов (Стоянов 1999, 120) в резултат на това се стига до стилова несъвместимост, която е съзнателно създавана и се счита, че тя е един от най-разпространените модели на специфично езиково поведение, което се открива във вестникарския език. Смесването на елементи от различни стилове е белег на просторечие, чиито прояви са отбелязвани с термина просторечни структури.

Най-общо и най-кратко е определението за просторечие, дадено от И. Голубьова-Монаткина: "език на недостатъчно образованите хора" (Голубьова-Монаткина 1990, 237). Известен е фактът, че диалектизмите и турцизмите са изтласкани "още през Възраждането в най-ниския стилистичен пласт в битовите разговори" (Виденев 1995, 77). След 1989 г. в езика на медиите те се представят като лексика със силно актуализирана употреба.

#### *а/ диалектизми*

Счита се, че в по-голямата част от вестникарските текстове присъства западнобългарска диалектна лексика и това е "една специфична комуникативна стратегия, мотивирана от целта на продуцента на информационния текст, а именно - да се имитира езиковото поведение на актуални социални персонажи, на площадната личност, която в периода 1990-1992 г. се асоциира с високо престижен тип масово поведение в екстремна социална ситуация" (Стоянов 1999, 121). Използването на диалектизми е подчинено на целта на журналисти и редактори да превърнат площадното езиково поведение като творчески го осмислят "като концептуален модел ("матрица") на перспективни езикови структури в писмената журналистическа продукция, от която успешно навлиза и в устните текстове на електронните масмедии" (Стоянов 1999, 122). Ще посочим само няколко примера, ексцерпирани от ежедневници, публикувани във времева граница четиринайсет години:

*Босът си **спастрил** близо 200 хил. долара (Труд 20.05.2000)*

*Синът на бивши полицаи **запрян** от полицаи (Сега 10.02.2001)*

*Много екзотични **манджи** изкушиха моделката (24 часа 13.06.2014)*

*И от нашия край ще се **натъкмят** за Португалия (Телеграф 30.06.2013).*

От представените изречения се вижда, че както през 2000/2001 така и досега диалектизмите продължават да се срещат в периодичния печат. Наблюденията ни показват дори още по-голяма честота на употреба. Вж. и в електронните медии:

*Бойко **хока** свои подчинени (визира се премиерът Бойко Борисов)*

*(TV Алфа 20.04. 2013)*

*САЩ и ЕС **хокат** Сърбия за верността ѝ към Русия*

*(Блиц БГ, 23.07.2014)*

Глаголът **хокам** със значение 'карам се; критикувам' е един от най-използваните от журналистите диалектизми. Среща се както в пресата, така и в електронните медии, в заглавия на материали, съдържащи информации, които по същество са важни политически и икономически новини за страната и чужбина. С по-малка честота на

употреба са следните диалектни думи: *оти* 'защо', *търча* 'бягам', *моря* 'умъртвявам', *похортувам* 'поговоря', *благ* 'кротък, добродушен'. Използването на такива диалектизми в медиите придава просторечен характер и много пъти води до омаловажаване на информацията и намаляне сериозността на разглеждания проблем.

### *б/ турцизми*

Налага се мнението, че употребата на турцизми е един от начините да се освежи езика на медиите.

Според наблюденията на В. Кръстева (Кръстева 1999, 317) турцизмите, които в по-голямата си част се отнасят към сленга, се оказаха доста подходящи за оценка на общественно-политическия живот в страната.

Най-фреквентните турцизми в медиите са следните: *зор* (чрез тур. от перс. 'голяма трудност, мъчение, усилие'), *сефте* (чрез тур. от араб. 'първа покупка, нещо, което се прави за първи път'), *масраф* (чрез тур. от араб. 'разноски'), *кахър* (чрез тур. от араб. 'тревога, неприятност'), *дерт* (чрез тур. от перс. 'грижа, мъка, страдание'), *кусур* (чрез тур. от араб. 'недостатък'), *борч* (от тур. богс 'паричен дълг'), *авджия* (от тур. avcı 'ловец'), *аршин* (от пер. тур. arşin 'стара мярка за дължина, равна у нас на 68 см или 75,8 см'). При последните две думи в *Речника за български език* (РБЕ 1977) присъстват бележките *Остар.*, сега *Простонар.*, което означава, че това са остарели словообразователни варианти, които в съвременния език се употребяват като простонародни думи (РБЕ 1977, 15), вж. напр. в изреченията:

*Трябва общ **аршин** за малцинствата (Труд 12.07.2001)*

***Борчът** на България нараства (БТВ 22. 09.2014-Новинарска емисия)*

Според М. Виденов (Виденов 1996, 143) днес броят на турцизмите, които умишлено са търсени и "безпрепятствено се настаняват" в речите на политиците и във вестникарския език са около 1600. Сред тях са напр., *демек*, *санким*, *аджеба*, *таман*, *кюше*, *пишман*, *зорлем*, *теферич*, *хава*, *калбалък*, *тепегъоз*, *серт*, *муфта*. Вж. следните примери:

*Всеки иска да е на **муфта** в заведението (Телеграф 03.07.2013)*

*Той, **аджеба**, става ли за премиер? (Новинар 7.04.2014)*

По думите на М. Виденов (Виденов 1986, 60) нашата интуиция изгражда представа изобщо за статуса на турския книжовен език като сбор от диалектизми и просторечни изрази, недопустими за официална комуникация. Те могат да бъдат неутрални в стилистично отношение, но на нас ни звучат маркирано и просторечно.

Използването на турските думи се счита за "оварваряване на езика", а речта се квалифицира като непрестижна.

На същността на турцизмите, на тяхната употреба и роля в българския език е посветен монографичният труд на М. Стаменов "Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура" (Стаменов 2011).

Използването на диалектизми и турцизми е проява на тенденция към демократизация или колоквиализация, т.е. доближаване на медийния език не само до разговорния вариант на книжовния език, но и към използването на елементи от просторечието. Това е подчинено на една от основните цели от страна на медиите – да общуват със своята аудитория по-отблизо. Освен това медиите не предават само информация и не произвеждат единствено новини, но изпълняват и прагматични задачи: интригуват и въздействат емоционално и манипулативно върху читателя и зрителя, стремят се да го привлекат на своя страна и по този начин дават нова трактовка на събития, различен поглед и отношение към политически факти, отстояват собствени, групови или политически позиции и оформят общественото мнение (вж. Бояджиев 2008).

В заключение може да се каже, че процесът на възобновяване и използване на думи, носещи белезите на друга политическа система или историческа епоха продължава. Динамичен е и процесът на функциониране на онази част от възстановената лексика, квалифицирана като непрестижна, просторечна, представлявана от диалектизми и турцизми (Парзулова 2002, 78-84; 2012, 165). Такава лексика се среща не само в езика на всички български медии, но звучи и в заседателната зала на Парламента. Не ми се иска да вярвам, но вероятно това ще е една от тенденциите за развитието на българския език и в бъдеще.

## БИБЛИОГРАФИЯ

**Бояджиев 2008:** Т. Бояджиев. Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика (Продължение от кн. 2/2008). <http://www.balgarskiezik.org/3-2008/>

**Виденов 1995:** М. Виденов. Езикова култура на българина. Изд. Анубис, София, 1995.

**Виденов 1986:** М. Виденов. Какво става с вестникарския език?- В кн. Езикът на тоталитарното и посттоталитарното общество. София, 1996, с. 140-143.

- Голубьова - Монаткина 1990:** Н. И. Голубьова-Монаткина. Конструктивно-социологическое исследование языка города. - В: Проблеми на социолингвистиката. Т. 1, 1990.
- Йорданова 1993:** Л. Йорданова. Езикът на промяната. изд. Буллекс, София, 1993, 164 стр.
- Кръстева 1999:** В. Кръстева. Турцизмите в съвременната писмена публицистична реч като обект на социолингвистично изследване. В кн.: Езикът и съвременността. Т. 6, Проблеми на социолингвистиката. София, 1999.
- Парзулова 2002:** М. Парзулова. Неологизмите в съвременния български език. изд. Димант, Бургас, 2002, 103 стр.
- Парзулова 2012:** М. Парзулова. Болгарский язык конца XX - начала XXI века - В: POLYSLAV, Band 16, Beitrage der Europaischen Slavistischen Linguistik. Munchen-Berlin-Washington, 2013, 162-167.
- РБЕ 1977:** Речник на българския език. Т.1. Институт за български език, БАН, София, 1977.
- РНДЗБЕ 2003:** Речник на новите думи и значения в българския език. Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. Институт за български език, БАН, София, 2003.
- Стаменов 2011:** М. Стаменов. Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура. изд. "Изток-Запад", София, 2011, 859 стр.
- Стоянов 1999:** К. Стоянов. Обществените промени (1989-1996) и вестникарският език, София, 1999, 319 стр.

## СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С ОПОРНА ДУМА «ВЕЕ»

Целта на това изследване е да представи спецификата на фразеологизмите, образувани с помощта на глагола **вее** в български език. Глаголът *вее* е част от опорните думи за 'време', разбирано като атмосферно състояние, с който в български се образуват фразеологизми.

Анализираните тук фразеологизми са ексцерпирани от „Фразеологичен речник на българския език” (вж. Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975: 556, 588, 602, 603, 696; Ничева 1993: 37-280).

Известно е, че в повечето случаи „фразеологичните съчетания се смятат за еквивалент на думите и се изучават с тяхна помощ” (срв. Бояджиев 1986: 231), без те да са абсолютно тъждествени на тях (вж. пак там: 232). Тази близост дава възможност при изследване на фразеологизмите да се използва както ономасиологичният, така и семасиологичният подход. Този начин за анализиране на думи с пълно отчитане на спецификата им не е нов и с успех вече многократно е прилаган при анализ на диалектна лексика (вж. Кочев 1969: 91-123; Радева 1979: 79-127; Стоилов 2000: 84-162). За да бъде изследването на фразеологизмите всеобхватно, тук анализът се извършва както от гледна точка на тяхното изразяване (с оглед на външната им форма и компонентите, оформящи структурата им), така и от гледна точка на съдържанието им (семантичен обем, характер на семантичната структура и взаимоотношенията между тях).

Тъй като в семантичното поле 'време' (като атмосферно състояние) глаголът *вее* е безличен, в изследването той е представен с формата си за 3 л. ед.ч. Към него като опорна дума са представени и фразеологизмите, в чиито състав влизат производни глаголи от *вее*, образувани с помощта на различни префикси - *довява ~ довее, завява ~ завее, поява ~ повее*.

### **1. Структурна характеристика**

1.1. С тази опорна дума в български са образувани 35 фразеологизма (вж. Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975: 556, 588, 602, 603, 696; Ничева 1993: 37-280).

1.1.1. Анализът на фразеологизмите от гледна точка на тяхната структура представя 18 фразеологизма (51,4%) с характер на изречение.



1.1.1.1. С характер на просто изречение са 12 фразеологизъма (34,3%): **Вятър ме вее на бяла кобила**. Ирон. *Занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, заваян съм; Накъде вее вятъра* *Каква промяна се очаква във връзка със съществуващото в момента положение*, и др.

1.1.1.2. Със структура на сложно изречение са 6 фразеологизъма (17,1%), като от тях четири са с характер на сложно съчинено изречение (**вятър вее, гора се люлее** *‘употребява се в случаи, когато е станало нещо съвсем обикновено’*; **кон пърди, вятър вей, Димка перо люлей** *‘за празни приказки, бръщолевене’*, и др.), а два – с характер на сложно съставно изречение (**отивам/отида за вятъра, дете вее** *‘похабявам се, пропилявам се, пропадам, загубвам се’*; **пущѝ го да се вее** *‘излъжи го да ходи, да се лута’*). От фразеологизмите със структура на сложно съставно изречение първото е с характер на подчинено определително изречение, а второто – на подчинено обстоятелствено за цел.

1.1.1.3. От словосъчетателен тип (срв. Вѝтов 1995: 360-364) са 17 фразеологизъма (48,6%). Структурните модели, по които са оформени, са пѝстри: **глагол + съществително име: завява / завее друг вятър** *‘положението, обстоятелствата стават други; настѝпва промяна в положението’*, и др. Моделът е осъществен с безпредложно свързване със съгласувано определение към съществителното име; **местоимение + съществително + глагол: какѝвто вятър повее** *‘каквито условия, обстоятелства ще се създадат’*, и др.; **съществително + местоимение + глагол: вятър ме вее** *‘много бързо ходя’*, и др.; **наречие + глагол + съществително: накѝдето завее вятъра** *‘съобразно с условията, обстоятелствата, които ще се създадат’*, и др.; **съществително + глагол + предлог + съществително + местоимение: вятър вее в кесията ми** *‘нямам никакви пари’*, и др.; **предлог + местоимение + наречие + местоимение + съществително + глагол: в главата ми все тоз вятър вее** *‘едни и същи празни мисли ме занимават’*, и др.

1.1.2. Всички 35 фразеологизъма (100 %) включват в състава си глаголен компонент (94,3% от моносемантичните и 5,7 % от полисемантичните).

1.1.3. Видоизменения във формата на фразеологизмите

1.1.3.1. При част от фразеологизмите се забелязва *лексикална вариантност* (за спецификата ù вж. Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975: 26-29): **какѝв (кой) вятър те довея** *‘като възклицание за изразяване на неудоволствие или изненада от неочакваното появяване, идване на някого някъде’*; **какѝв (кой) вятър вее** *‘какво е положението, какви са обстоятелствата в момента’*; **завява ме / завее ме вятъра**

*‘отивам някъде съвсем случайно, без предварително да зная’; повява / повее друг вятър ‘положението, обстоятелствата стават други; настъпва промяна в положението’,* и др. Тъй като в последните два фразеологизма вариантността се дължи на граматическата характеристика (видовото значение) на глаголните форми, тя е лексикално-граматическа вариантност. В състава на друга част от фразеологизмите участва *факултативен елемент* (вж. Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975: 27): **Кон пърди <вятър вее>** *‘за празни приказки, бръщолевене’*. Комбиниран тип от тези две структурни взаимоотношения представят фразеологизмите **<според> както завее вятъра** и **<според> както повее вятъра** – и двата моносемантични, със значение *‘съобразно с условията, обстоятелствата, които ще се създадат* (с оглед на някакво действие, обикн. за лична изгода)’. И двата са с общ факултативен елемент (**<според>**), и всеки спрямо другия се характеризира с лексикална вариантност (**завее ~ повее**).

## 2. Семантична и стилистична характеристика

2.1. От 35 фразеологизма, образувани с помощта на тази опорна дума, с проста семантична структура са 33 (т.е. 94,3% от фразеологизмите с опорна дума *вее* са моносемантични): **вятър вее, гора се люлее** Диал. Ирон. *‘употребява се в случаи, когато е станало нещо съвсем обикновено’*; **вятър ме вее на бяла кобила**. Ирон. *‘Занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, заваян съм’*; **накъде вее вятъра** *‘каква промяна се очаква във връзка със съществуващото в момента положение’*; **отивам/отида за вятъра, дето вее** Диал. *‘похабявам се, пропилявам се, пропадам, загубвам се’*; **пущѐ го да се вее** Диал. Пренебр. *‘излъжи го да ходи, да се лута’*, и др.

Полисемантични са само 5,7 % (2 фразеологизма, и двата са с по две значения): **бял вятър ме вее** 1. *‘Не ме бива за никаква работа, негоден съм за нещо; не струвам’* 2. *‘Занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, заваян съм’*, и **вятър ме вее**: Ирон. 1. *‘Не ме бива за никаква работа, негоден съм за нещо; не струвам’* 2. *‘Занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, заваян съм’*.

2.2. Анализът на фразеологизмите установява следните типове семантични взаимоотношения между тях:

- едно значение се носи от един фразеологизъм:

*‘Еднакви сме, едни и същи сме’*

**Един вятър ни вее**

*‘Нищо не разбирам от нещо’*

**Вятър ме вее на гола ведрина**

От посочения тип са 13 фразеологизъма, образувани с опорната дума *вее*.

- едно значение се носи от два фразеологизъма:

*‘Каквито условия, обстоятелства ще се създадат (като предпоставка за някакво действие)’*

**Какъвто вятър завее**

**Какъвто вятър повее**

Едно общо значение носят полисемантичните фразеологизми **бял вятър ме вее** и **вятър ме вее**: 1. *‘Не ме бива за никаква работа, негоден съм за нещо; не струвам’* 2. *‘Занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, заваян съм’*.

- едно значение се носи от три фразеологизъма:

*‘Положението, обстоятелствата стават други; настъпва промяна в положението’*

**Друг вятър вее**

**Завява/завее друг вятър**

**Повява/повее друг вятър**

Обикн. във 2 и 3 л. *Като възклицание за изразяване на неудоволствие или изненада от неочакваното появяване, идване на някого някъде*

**Какъв (кой) вятър те довея**

**Какъв (кой) вятър те завя насам**

**Какъв (кой) вятър те завя тук**

*‘За празни приказки, бръщолевене’*

**Кон пърди <вятър вее>**

**Кон пърди, вятър вей, гората се люлей**

**Кон пърди, вятър вей, Димка перо люлей**

- едно значение се носи от четири фразеологизъма:

*‘Занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, заваян съм’*

**Вятър ме вее на бяла кобила**

**Вятър ме вее на бял кон**

**Вятър ме вее на сива кобила**

**Вятър ме вее на сляпа кобила**

*Съобразно с условията, обстоятелствата, които ще се създадат (с оглед на някакво действие, обикн. за лична изгода)*

**Накъдето завее вятъра**  
**Накъдето повее вятъра**  
<Според> както завее вятъра  
<Според> както повее вятъра

В случаите, когато едно значение се носи от два или повече фразеологизъма (независимо от тяхната семантична структура – моносемантични или полисемантични), тогава фразеологизмите, участващи в съответното множество, са в отношение на пълна синонимия помежду си.

2.3. В интересен тип семантично взаимоотношение влизат помежду си полисемантични и моносемантични фразеологизми. Например полисемантичните фразеологизми **бял вятър ме вее** и **вятър ме вее** от една страна са в отношение на пълна синонимия помежду си, породена от идентичността на носените от тях значения 1. *‘не ме бива за никаква работа, негоден съм за нещо; не струвам’* и 2. *‘занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, завеян съм’*. От друга страна, с част от семантичния си обем (с носеното от тях второ значение) те влизат в отношение на синонимия с моносемантичните фразеологизми **вятър ме вее на бяла кобила**, **вятър ме вее на бял кон**, **вятър ме вее на сива кобила** и **вятър ме вее на сляпа кобила**, всеки един от които е носител на значението *‘занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, завеян съм’*.

2.4. В отношение пък на омонимия помежду си са полисемантичният фразеологизъм **вятър ме вее**. 1. *‘не ме бива за някаква работа, негоден съм за нещо; не струвам’* 2. *‘занимавам се с празни работи; несериозен, лекомислен съм, завеян съм’* и моносемантичният фразеологизъм **вятър ме вее** *‘много бързо ходя’*. И двата фразеологизъма участват в омонимната двойка с пълния си семантичен обем.

2.5. Стилистично немаркирани са 56,8 % от значенията (21 от 37 значения) на 35 фразеологизъма (33 моносемантични и 2 полисемантични), образувани с тази опорна дума, докато останалата част – 43,2% от значенията (16 от 37 значения) на 35 фразеологизъма (33 моносемантични и 2 полисемантични) са със стилистичен маркер. Делът на тези стилистични маркери по значения се разпределя както следва: *Ирон.* – 13,5% (5 на брой); *Диал.* – 10,8% (4 на брой); *Вулг.* – 8,1% (3 на брой); *Диал. Ирон.* – 5,4% (2 на брой); *Пренебр.* – 2,7%(1 брой); *Диал. Пренебр.* – 2,7% (1 брой).

3. В табличен вид най-важните посочени дотук особености на фразеологизмите, образувани с помощта на тази опорна дума, може да бъдат представени по следния начин:

<i>Фразеологизми с глаголен компонент</i>	- моносемантични: 94,3 % - полисемантични: 5,7 % <b>Общо: 100 %</b>
<i>Фразеологизми без глаголен компонент</i>	- моносемантични: 0 % - полисемантични: 0 % <b>Общо: 0 %</b>
<i>Моносемантични фразеологизми</i>	<b>94,3 %</b>
<i>Полисемантични фразеологизми</i>	- с 2 значения: 5,7 % - с 3 значения: 0 % <b>Общо: 5,7 %</b>
<i>Стилистично немаркирани фразеологизми</i>	<b>56,8 %</b>
<i>Стилистично маркирани фразеологизми</i>	<i>Ирон.</i> – 13,5 % <i>Диал.</i> – 10,8 % <i>Вулг.</i> – 8,1 % <i>Диал.Ирон.</i> – 5,4 % <i>Пренебр.</i> – 2,7 % <i>Диал.Пренебр.</i> – 2,7 % <b>Общо: 43,2 %</b>

#### БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Бояджиев 1986:** Т. Бояджиев. Българска лексикология. С., 1986.
2. **Вътов 1995:** В. Вътов. Фонетика и лексикология на българския език. В.Т-во, 1995.
3. **Кочев 1969:** Ив. Кочев. Гребенският говор в Силистренско. –В: Трудове по българска диалектология. С., 1969, кн.5, с. 91-123.
4. **Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974:** К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1., С., 1974. Т. 2., С., 1975.

5. **Радева 1979:** В. Радева. Селскостопанската лексика на централния балкански говор. –В: Българска диалектология. Проучвания и материали. С., 1979, кн. IX, с. 79-127.
6. **Ракъджиев, Илиева 1995:** Р. Ракъджиев, Л. Илиева. Английско-български фразеологичен речник А-Z. С., 1995.
7. **Стоилов 2000:** Ант. Стоилов. Земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма с народно тълкуване. Бл., 2000, с. 84-162).

## **ОСОБЕНОСТИ НА ФОРМИРАНЕТО НА ДИСКУРСИВНИ УМЕНИЯ ПРИ ИЗУЧАВАНЕ НА ЕЗИКА НА СПЕЦИАЛНОСТТА ВЪВ ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ**

Целта на обучението по език е обучаваните да овладеят всички аспекти на комуникативната компетентност – лингвистична, социолингвистична, социална и културна, която да отговаря на нуждите на обществото и на отделната личност на определен етап от развитието ѝ. Общият модел на комуникативна компетентност включва:

- Лингвистична компетентност
- Социолингвистична компетентност
- Дискурсна компетентност
- Социокултурна компетентност.

Считаме, че с оглед обучението на студенти този модел най-пълно представя компонентите на комуникативната компетентност, отделяйки централно място на дискурсна компетентност, като особено важен елемент от подготовката за ефективна комуникация в академична среда и отчитайки необходимостта от паралелно развиване на уменията за межкултурно общуване.

В тази връзка трябва да споменем и Общата европейска рамка (CEFR 1998), според която обществото и културата на общността, в която се говори даден език, е един от аспектите на познаване на света. Следователно Общата европейска рамка обръща особено внимание на развитието на социокултурната компетентност като неразривна част от езиковото обучение. Последната изисква развиване на умения, необходими за участие в разнообразни социални и културни контексти, което от своя страна е свързано със стратегическата компетентност.

От особено значение е развиването на способност за правилно устно и писмено изразяване според езиковите норми на изучавания език.

Модерните тенденции в изучаването на чужд език се дефинират като комплексност. Наред с лингвистическите аспекти на преден план излизат социалните, междуличностните и психологически измерения на процеса на усвояване на език; формата и значението се възприемат като неразривно свързани. Обучението се възприема като органичен, а не като линеен процес; формалното обучение се

осъществява наред със задаването и решаването на конкретни задачи. Както е известно владеенето на език предполага владеенето на комуникативно-речеви умения от два типа: **продуктивни** – за създаване на текст, съответстващ на целта на комуникативната задача при определени условия на общуване, и **рецептивни** – за възприемане на текст с цел разбиране на неговия смисъл. Практиката показва, че обикновено рецептивните умения са по-развити от продуктивните, което създава затруднение при постигане целите на специализираното езиково обучение на следващ етап.

Проблемите при усвояване на чужд език от студенти са многопосочни и комплексни в същото време. Най-общи и най-често срещани проблеми, които изискват по-задълбочена работа за създаване на езикови умения и навици са следните:

- в граматиката – това е глаголната система, страдателният залог, предлозите, рода и падежите на имената;
- в четенето – незадоволителното усвояване на научната лексика; задаването на въпроси, трансферът на информация;
- в слушането – най-слабо развитото умение за неразпознаване на лексеми на всички езикови равнища;
- в говоренето – произношението, граматиката на изказа, колокациите, съгласуването;
- в писането – правописът, пунктуацията, словоредът.

Организирането на дейността на студентите по овладяване на навици и умения да се води разговор по специалността трябва да съответства на функционирането на механизми за овладяване на чуждата реч. Разглеждането на тези механизми ще позволи да се открият особеностите за създаване на речеви навици и умения, пътища за търсене на рационална организация на езиковия материал и системи за упражнения за развитие на чуждата професионално-делова реч. За решаване на тези въпроси е необходимо да се обърнем и към теорията и практиката на речевата дейност.

Обучението на устна реч, в основата на която са психологическите особености и психофизиологическите механизми на речта като речеви акт, предполага отчитането на такива нейни страни като съдържателност, убедителност, последователност, правилност, ситуативност и др. Такава организация на работа с устната реч допринася за вътрешната мотивация на устната дейност на обучаемите.

Речевите умения се формират в процеса на комуникация, т.е. обмяна на мисли. Комуникацията се реализира в предаването на някакво съобщение от говорещия към



слушания. Най-адекватна мотивация на процеса за овладяване на чуждата реч е заложена в самия процес на учебната дейност, тъй като тя създава всички необходими предпоставки за мотивиране на студентите към изказ на чужд език. Такава организация на процеса за овладяване на чужда устна реч по време на учебното занятие в неезиково висше училище се удовлетворява от любознателността на студентите; те осъзнават разширяването на собствените си перспективи в запознанството им с литературата по специалност, с откриване за себе си на непознати досега страни. Устната реч по темите на специалността усилва мотивацията на студентите, тъй като е свързана с изучаването на специалните дисциплини. Изследванията показват, че основният мотив е естествения стремеж на студентите да се подготвят колкото се може по-добре за бъдещата си професия. В този случай от процеса на обучението се изключва тъй наречената „интелектуална” пасивност. Мотивите предизвикват дейността и ѝ придават смисъл. Организацията на обучението трябва да бъде вдигната на по-високо качествено ниво, да кара обучаемите да съвършенстват речевите навици и умения в овладяването на чужд език.

В процеса на развитието на навици на устната реч по специалност много важен е изборът на тематика. Според принципа на професионалната насоченост тематиката на устните беседи на чужд език трябва да отразява особеностите на изучаемата специалност; при подбор на материал за устната практика на студентите е необходимо да се отчитат интердисциплинарните връзки в най-различни аспекти.

Овладяването на езика на специалността изисква владене на избор на думи и термини, което придава специфичен характер на обучението на професионално-деловата реч и изисква разработване на специални похвати. Друга основна операция за механизма на говорене е подборът на елементи по зададени езикови норми в съответствие с изискванията на самото обучение. В дадения случай оформянето на подобно изказване на чужд език по специалността предполага усвояване на структурни (граматични и стилистични) особености на научно-техническия език, а също така жанровите особености на основните форми на устната научна реч, т.е. на научния монолог и научния диалог. Необходимо е да се отбележи, че именно синтактичният аспект на устната форма на научно-техническия стил определя характера на устните текстове с научна тематика. За писмената научна реч е характерна строга регламентираност в изразните средства, висока степен на определеност на езиковите характеристики, устойчивост на стилистичните признаци. А основната черта на

съвременната устна форма на научния стил на речта е съчетаването, синтезата на книжните разговорни, а също така стилистически нейтрални елементи на езика.

Обучението на езика на специалността се основава и на правилно подбран речник-минимум, който е необходимо да бъде активно усвоен, а основните операции с него трябва да са приведени до степен автоматизиране. Необходимо е да бъдат усвоени типични за научно-техническата литература граматични структури, с помощта на които обучаемите биха могли да оформят изказванията си в процеса на деловия разговор. Самият въпрос за подготовката на студентите за професионално-делови разговор се свежда към две части: подбор на речник по специалността, който подлежи на активно изучаване, и разработване на система от упражнения, способстващи за активизирането на този речник, а също така – определяне на основни структурни единици на речевата дейност на езика на специалността.

Отчитайки лингвистичната природа на думите и граматичните структури, подлежащи на усвояване, от методическа гледна точка могат да се открият следните изходни единици на учебния материал: дума, словосъчетание, изречение, текст.

<b>термин</b>	<b>анализ,</b>	<b>аналіз,</b>
<b>синоними</b>	<i>изследване, тест</i>	<i>дослідження, тест</i>
<b>дефиниция</b>	–разделяне на съставни части или елементи	–розділення на складові частини чи елементи
<b>еднокоренни думи</b>	аналитичен, аналитик, анализирам	аналітичний, аналітик, аналізувати
<b>словосъчетания</b>	лабораторни анализи	лабораторні аналізи
	кръвен анализ, кръвни изследвания	аналіз крові
	анализ на поведението	аналіз поведінки
	лабораторни доклади/резултати	резултати аналізів
	правя/извършвам изследване	робити аналіз
<b>изречения</b>	Резултатите от теста са нормални	Резултати аналізів нормальні

<b>Текст</b>	Анализ на литературния текст подканва за мислене, за запомняне на мисли, за представа на снимки, изображения. Това е една от най-ефективните техники за свързан изказ, тъй като насърчава обогатяването на активен речник, учи на правилна употреба на езиковите ресурси.	Проведення аналізу художнього тексту спонукає мислити, запам'ятовувати думки, уявляти картини, образи. Це є одним із ефективних прийомів розвитку зв'язного мовлення, оскільки сприяє збагаченню активного словника, вчить правильно використовувати мовні засоби.
--------------	---	--

На нивото на *думата* са съществени такива действия за оформяне и опериране, които позволяват да се овладее звуковият образ на думата, нейното значение, връзката ѝ с други думи и т.н. Това са операциите по включване и подбор на думи за конкретни речеве изказ, операции за замяна и преобразуване, формиращи умение да се изрази една и съща мисъл с помощта на описание, синоними и др., операции за комбинирание на изучаемата дума с други думи в контекста. Задачите за овладяване на словоупотреба при изучаване на терминологичната лексика доста се стесняват, т. к. последната обикновено е еднозначна и обучаемите не се намират пред проблема за избор на адекватна форма на думата от няколко синонимични, както това става при овладяване на речта в разговорния и художествен стил. Тук основният проблем по-скоро е в това, как да бъде организирана мнемическата дейност на студентите, как да се осигури трайно запомняне на активния терминологичен речник. Не по-малко съществен проблем в подготовката на студентите за изказване по специалността е и умението да се оперира с изучената лексика, умението да се преобразуват сложни и нетипични за устната повседневна реч изречения от научно-технически текстове, за да се използва прочетения материал в разговор по специалността.

Елементарно ниво на изказ по специалността е *изречението*, което е част от текста и в което основните компоненти са думите и словосъчетанията. *Текстът* е най-сложната структурна единица на речевия изказ. Той е главното средство за разкритието

на темата. Бъдейки едновременно и единица на езика, и единица на речта, чуждият текст, по-точно текстът по специалност, представлява една обобщена схема за построяване на текстове от различни типове, както и на самото конкретно речево произведение. Текстът изпълнява редица функции, свързани с представянето на нова лексика в контекста, служи за материал за преразказ, беседа, коментарий и други видове упражнения в речевата дейност на чужд език. Съчетанието на тези разнообразни функции става възможно при използване на текстови материал по специалността, представляващ определена познавателна ценност за обучаемите.

Подбирайки текстове по специалността за стимулиране на беседа на чужд език, необходимо е да се спазват следните изисквания:

#### **Текстовете трябва**

- да бъдат подбрани така, че да отразяват тематичните раздели в езика на специалността;
- да бъдат ценни в познавателно отношение и да съответстват на текстовите стилеве особености на научната литература по специалността;
- да включват подбран минимум на терминологична лексика и да осигуряват достатъчната ѝ честотност в текстовете;
- да осигуряват възможност за точно поставяне на задачи за беседа или някакъв проблем и да ориентират обучаемите в начините на решаването им;
- да създава необходима мотивация, интерес към предметното съдържание на задачата, към процеса за решаването ѝ или към резултатите;
- да осигурява основа за стимули и опори за организация на речевото общуване на чужд език;
- да има предимно комуникативна насоченост, т.е. да приближава прякото осъществяване на комуникация.

Както е известно за всеки един труден процес за образуване на понятия на чужд език е характерна определена системност и тенденция за непрекъснато развитие, промяна, уточнение, обогатяване. Системният характер предполага и съответен подбор на учебни текстове. В езиково отношение такава системност е получила отражение във вид на многократно повтаряне на специалната лексика в най-различни контексти и ситуации.

По този начин обучението на устна реч предполага отчитане не само на лексичните и граматични трудности, но и на психологическата природа на устната реч,

свързана с процеса на зараждане на самостоятелния изказ. Това означава, че при разработване на методиката на обучение на професионално-деловата устна реч е необходимо да бъдат отработени операции за лексично и структурно оформяне на изказа по специалността; при това тази отработка и автоматизиране трябва да се провеждат последователно с отчитане на психологичните трудности за тяхното усвояване и сложното психологично взаимодействие на обучаемия и самия предмет ( в нашия случай – текста по специалността).

Необходимо е развитието на чуждата реч на специалността да се основава на речеви ситуации, които се създават от самия преподавател или с помощта на текст, които биха предизвикали студентите към общуване на чужд език. Това има значително място при установяване на връзка между известния за тях материал по специалността с елементи на ново, с изразяване на собствено мнение за чутото или прочетеното.

В това отношение ролята на преподавателя е от съществено значение. Комуникативната му компетентност формира речевото поведение на обучаваните, тъй като езиковият материал трябва да бъде поднесен така, че всяко явление да се усвои на всички езикови равнища – фонетично, лексично, граматично, контекстуално, ситуативно.

Комуникативната компетентност на обучаваните се намира в тясна връзка с тази на преподавателя по чужд език. Той е „главният фактор за подобряване на речевото поведение на учениците, а по този начин и за въздействието върху речевата практика на широките обществени среди”. (*Димчев, Кирил, с. 58*). За да се усъвършенства компетентността на обучаваните, преподавателят трябва да поднесе знанията за езика с оглед на използването му в различни ситуации на общуване, т.е. езиковите структури да не се разглеждат сами за себе си, като откъснато от действителността построение, а във връзка със социалните структури, като проява на евристичната природа на човешката реч. Този подход към овладяването на езиковите умения ще формира възгледите за езика като явление, което не е еднородно в различните социални групи и не е неутрално към комуникативните ситуации. Обикновено по-голямо внимание се отделя на комуникативната компетентност на обучаваните, докато същата на преподавателите е по-рядко обект на проучване. (*Петров, А. с. 58-64*).

„Ако трябва да си послужим с метафора, която най-добре отразява комплексността и органичността като принципи и ролята на студентите и преподавателите в единния процес на обучението, то може да сравним усвояването на чужд език по-скоро с отглеждането на градина, отколкото със строежа на стена! Така

както цветята не цъфтят едновременно и с една и съща скорост, така и обучаемите не научават едно нещо перфектно в определен момент, а много неща и то – несъвършено! Лингвистичните цветя се отглеждат с много труд! Следователно скоростта и нивото на растежа им зависят от взаимодействието на всички фактори: педагогически и методически похвати, процеси на усвояване, дискурсна среда.” (М. Палий, В. Карастатева, с.393).

#### **БИБЛИОГРАФИЯ:**

1. Димчев, Кирил. Обучението по български език като система. – София, изд. ”Св.Климент Охридски”, 1992, с. 58, 345с.
2. М. Палий, В. Карастатева. Комплексен подход при усвояване на втори чужд език от турски студенти. –Scripta Scientifica Medica - Medical University Prof.Dr.Paraskev Stoyanov. – Varna, Bulgaria, 2007, Vol.39 (4), p.393.
3. Петров, А. Комуникативната компетентност на учителя по български език, с. 58-64. – В: Комуникативна компетентност в съвременния научен дискурс. – Булвест 2000 – Сборник в чест на 70-годишнината на проф.Кирил Димчев. – София, 2005. – 359с.

## **ЗА ТУРЦИЗМИТЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ**

Темата за езика на съвременния български периодичен печат е изключително актуална. На въпроса за наличието на турцизми и функционирането им във вестниците са посветени редица изследвания на видни езиковеди (вж. напр. Виденов 1996, Стоянов 1999, Кръстева 2000, Стаменов 2011 и др.).

Лексиката на съвременните печатни издания е едно своеобразно огледало на промените, настъпващи в обществото ни. Всеизвестен е фактът, че в историята на всеки език се отразяват под една или друга форма всички важни исторически и обществено-културни етапи, през които минава даденият човешки колектив. Едни от най-значителните промени, оставили следа в лексиката на българския периодичен печат, са тези, настъпили в социално-политическия живот на България след 1989 г. Те намират своето естествено отражение в езика на политиците, медиите и респективно в езика на вестниците.

М. Виденов пише, че езикът на пресата до 1989г. в много отношения е бил стерилен (Виденов 1996, 140). Според него вестниците от този период са си приличали като близнаци, а разликата между тях е била само в шрифтовете и наименованията им. Всеки вестник е оставял впечатление, че всичко в страната ни е наред и именно тази обществена линия е родила и отгледала „дървения“ език, наричан от нашата социолингвистика „антиезик“, т.е. средство против информацията (Виденов 1996, 140). С настъпилите политически и обществено-културни промени в обществото ни след 1989 г. обаче настъпва и значителна промяна в журналистическия език. Езикът на демократичния печат е по-разкрепостен и освободен от строгостта на официалния изказ. Според М. Виденов налагането на разговорния език в българския периодичен печат е било постигнато по три начина: първо – чрез налагането на думи с турски произход, които до този момент са били изтласкани като чисто разговорни. Второ – публицистичният език се е обърнал към съществуващия жаргон и е вмъкнал няколко десетки думи от него. И трето – било е нарушено табуто за вулгаризмите (Виденов 2011).

К. Стоянов пише, че заслуга на обществените промени е широкото отваряне на вестникарския език към обществото и по-точно към онези социални групи, които са

потребители на медийния продукт, така че езикът и съобщенията направени чрез него, да достигнат до съзнанието на предвидения в комуникативната интенция получател – а именно, масовото съзнание на широката и разностранна читателска аудитория. Според него това е най-изразителният маркер за демократизация на вестникарския език (Стоянов 1999, 125).

Според наблюденията на М. Виденов вгледаме ли се в речите на политическите лидери или във вестниците от последните години, ще установим, че в тези сфери са привлечени елементи от лексикален характер, смятани допреди 5-6 години за разговорни и неофициални. „Става дума за турцизми, изтласкани още през XIX век в по-ниските стилистични нива (думи като: *демек, санким, аджеба, таман, кюше, пишман, зорлем, тешферич, хава, калабалък, тепегъоз, серт, муфта* и т.н., и т.н. на брой около 1600), които сега безпрепятствено се настаняват и са умишлено търсени, за да се придаде непосредственост и разговорност на словесната изява” (Виденов 1996, 143). Тези думи не са нововъзникнали, а са забравени, неупотребявани през определен период от време. По думите на М. Парзулова такива думи отново са „извикани на живот”, и то предимно от журналистите, с цел да направят речта си по-непринудена, разговорна или да намерят синоним на чуждици (Парзулова 2001, 78).

Според В. Кръстева изборът на турската пред българската дума е преднамерен и цели ефективност, запълване на липсите на истински новини, шокиране и провокиране на спонтанното читателско възприятие (Кръстева 2000, 10).

**Обект** на внимание в настоящата статия е един определен пласт от езика на българския периодичен печат, а именно турските лексикални единици, и по-точно тези, които са възприемани като принизяващи изказа и носещи му непрестижност. Изследването ми има за цел да представи в най-общ вид турските лексикални единици, функциониращи в съвременния български периодичен печат.

**Задача** на изследването е да се определи спецификата при използването на разглежданите лексикални единици, да се опита да ги систематизира съобразно определени критерии. Конкретните наблюдения са направени върху едни от най-тиражираните български вестници – „Труд”, „24 часа”, „168 часа”, „Стандарт”, „Дума”, „Преса”, „Сега”, „Всеки ден”, „България днес”, „Телеграф”, „Жълт труд”, „Шок”, „Show”. В резултат от изследването бяха ексцерпирани над 250 лексикални единици, които могат да се разделят на следните групи по принадлежност към части на речта:

**1. Съществителни имена**, напр.: *авер* (чрез тур. от араб. 'другар, приятел'), *акъл* (чрез тур. от араб. 'разум, ум'), *алъш-вериш* (чрез тур. 'взимане-даване'), *бакал* (чрез



тур. от араб. 'дребен търговец на хранителни продукти'), **балък** (чрез тур. 'простоват, наивен, глупав човек'), **бакиши** (чрез тур. от перс. 'пари, дадени за направена услуга или оказано внимание'), **борч** (чрез тур. 'паричен дълг, задължение'), **бас** (чрез тур. от араб. 'облог'), **далавера** (чрез тур. 'нечиста, непочтена сделка'), **дерт** (чрез тур. от перс. 'грижа, мъка, страдание'), **дикиши** (чрез тур. 'шев, ред'), **зор** (чрез тур. от перс. 'голяма трудност, мъчение, усилие'), **чалга** (чрез тур. 'вид музика с ориенталски елементи'), **сеир** (чрез тур. от араб. 'гледане, наблюдаване'), **авджия** (чрез тур. 'ловец'), **чалгажия** (чрез тур. 'човек, който изпълнява или слуша чалга'), **сеирджия** (чрез тур. 'човек, който наблюдава някакво зрелище'), **скандалджия** (чрез гр. *скандал* 'случка, произшествие, събитие, което срами или поставя в неудобно положение извършителя; нередно деяние' и тур. суфикс *-джия* 'човек, който поражда скандали'), **флиртаджия** (чрез англ. 'любовно задяване; ухаждане, кокетиране' и тур. суфикс *-джия* 'човек, който флиртува') и др.

От примерите се вижда, че последните пет думи съдържат турския суфикс *-джия*. Според М. Виденов тази наставка се използва за маркировка на пейоративност в българския език (Виденов 2011). По наблюденията на М. Парзулова този суфикс е един от словообразователните елементи, допринасящи за неологизацията на българската лексика, и в частност на съществителни имена, назоваващи професии и деятели (Парзулова 2001, 20).

Рестаurationта на турцизмите се счита като процес на обновяване на езика ни. Особено актуална днес е друга дума, образувана със суфикс *-джия* – **митингаджия** (чрез англ. *митинг* 'публично масово събрание по повод на важни обществени и политически въпроси' и тур. суфикс *-джия* 'човек, който участва в митинги'). Активната му употреба е свързана с редицата митинги, осъществяващи се в България през последните десетилетия, което е пряко отражение на народностното недоволство спрямо правителствената политика.

С употребата на думи, образувани с този суфикс, се цели принижаване, разобличаване, окарикатуряване на популярна личност – политик, спортист, артист, певец и др. представители на така наречения елит.

Функционирането на думи, образувани със суфикс *-джия*, може да се види в следните изречения:

*Мъжжата е обучен за професионален водач и преди да седне зад волана на джипа на чалгаджийката е возел мъжете на властта.* (Всеки ден, 30.10.2013г.)

*Сеирджи* доволно потриваха ръце, очаквайки реакцията на фолк дивата...(Шок, 11-17.03.2014г.)

**2. Прилагателни имена**, напр.: *ахмашки* (*ахмак* м. чрез тур. от араб. 'глупав човек, глупак', *ахмашки* прил.), *кът* (чрез тур. от араб. 'недостатъчно, недоимък'), *капав* (чрез тур. от араб. 'неистински'), *кадърен* (чрез тур. 'способен'), *паралия* (чрез тур. 'много богат човек'), *серт* (чрез тур. 'страхлив, избухлив, лют') и др. Вж. функционирането им в следните примери:

*Ахмашки* близо до нападението нападателите захвърлят една от маските, които използват. (Show, 16-22.10.2013г.)

*Отличници* бол – стипендии *кът*. (Стандарт, 11.10.2013г.)

*Медицинските и техническите кадри са кът*. (Всеки ден, 28.10.2013г.)

*Това разгневи силно серт* миньончето. (Жълт труд, 23-29.10.2013г.)

*Малко преди инцидента капавият шофьор* прегазил жена на пешеходна пътека в родния си град, след което с мръсна газ избягал от местопрестъплението. (България днес, 28.10.2013г.)

**3. Глаголи**, напр.: *харча* (чрез тур. 'изразходвам, консумирам'), *кандисвам* (чрез тур. 'съгласявам се, скланям'), *курдисвам* (чрез тур. 'натъкмявам, нагласям, разполагам се'), *тарашиа* (чрез тур. 'търся, претърсвам'), *туткам се* (чрез тур. 'действам бавно'), *шаикам* (чрез тур. 'обърквам, плаша, смайвам'), *юрвам* (чрез тур. 'хуквам стремглаво') и др.. Вж. функционирането на някои от тях в следните примери:

*Да сравним Саша Безуханова и Гришиа Ганчев*. Чрез нея някой *харчи* парите си в политиката, а Ганчев постоянно инвестира в България. (168 часа, 11-17.10.2013г.)

*Много ѝ се искало да е обратното, но кандисала*, за да има мир. (Жълт труд, 12.03.2014г.)

*Тарашат* лекоатлетите ни за наркотици (Шок, 11-17.03.2014г.)

**4. Наречия**, напр.: *баиш* (чрез тур. 'тъкмо, точно'), *бая* (чрез тур. 'доста'), *бол* (чрез тур. 'много, изобилно'), *хич* (чрез тур. от перс. 'никак') и др. Вж. функционирането на някои от тях в следните примери:

*Изпълнителката* позира ухилена и *хич* не ѝ пука, че е дебела. (Шок, 22-28.10.2013г.)

*Амбициозната блондинка* измина *бая* път от водеща на предаването „Ало, къщата” до дизайнерска кариера със собствена модна линия. (Жълт труд, 12.03.2014г.)

5. **Частии и междуметия**, напр.: *хем* (чрез тур. 'за съединяване на изречения, чиито действия се извършват едновременно'), *аман* (чрез тур. от араб. 'омръзна ми'), *ашколсун* (чрез тур. 'прекрасно, браво') и др. Вж. някои от тях в следните примери:

*От комисията били направили проверка и не били установили нарушения от страна на държавните институции. Ашколсун!* (Show, 16-22.10.2013г.)

*Възниква основателният въпрос: как така хем е готов да се раздаде, хем трудно се живее с него!?* (Шок, 11-17.03.2014г.)

На базата на осъществените наблюдения могат да се направят следните **изводи**:

1. Турските лексикални единици се употребяват най-често при отразяване на новини на семейно-битова тематика, политически и улични скандали или сблъсъци, спортни новини, а също и на така наречените „жълти“ новини. Много по-рядко турцизми се употребяват при отразяване на важни външнополитически новини, което е и съвсем обяснимо.
2. Турски заемки се срещат както във вестници със социално-политически характер („Труд“, „24 часа“, „Стандарт“), така и във вестници със светска насоченост („Шок“, „Show“). Безспорен е фактът, че светските или „жълти“ вестници са най-активни в употребата на турцизми, като с тях се цели обиждане, фамилиарничене, иронизиране и шеговито отношение към коментираното лице (обект, явление).
3. Турцизми рядко се срещат на първите страници на вестниците, където обикновено са разположени заглавията на водещите новини. Често обаче се среща турска дума, изведена в заглавие или подзаглавие на вътрешните страници.
4. Турски заемки се употребяват както в статии, отнасящи се до сериозни, уважавани обществени дейци, политици и спортисти, така и в статии, в които обект на коментар са насилници, престъпници, изметта на обществото.
5. Най-често турцизми се употребяват, когато лицето (обектът, явлението), до което се отнася статията, трябва да бъде разобличено, иронизирано, окарикатурено. Чрез тяхната употребата се цели уронване и принижаване на авторитета, осмиване и подигравателно отношение към лицето (обекта, явлението), за което се говори. Турцизмите са удобно средство за изразяване на негативно отношение към конкретно лице (обект, явление).

В **заключение** може да се каже, че прогнозата на К. Мирчев относно съдбата на турцизмите в българския език, че *с нарастването на езиковата култура сред българското население въпросните турцизми, които придават на речта не малко*

*вулгарен оттенък, постепенно ще изчезнат* (Мирчев 1852, 126), се оказва невярна, тъй като техният брой и динамиката им на употреба значително нараства.

### **БИБЛИОГРАФИЯ**

**Виденев 1996:** М. Виденов. Езикът на тоталитарното и посттоталитарното общество, изд. „Прохазка и Качармазов”, С., 1996.

**Виденев 2011:** Акад. Михаил Виденов: Езикът често жълтее и в сериозната преса. Из интервю за *bolgari.net*, 30.10.2011.

**Кръстева 2000:** В. Кръстева. Речник на чуждите думи в съвременния български печет. изд. „ЛаковПРЕС”, С., 2000.

**Мирчев 1952:** К. Мирчев. За съдбата на турцизмите в българския език. - В: Известия на Института за български език, кн. 2. изд. на БАН, С., 1952.

**Парзулова 2001:** М. Парзулова. Неологизмите в съвременния български език, изд. „Димант”, Б., 2001.

**Стаменов 2011:** М. Стаменов. Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура, изд. „Изток - запад”, С., 2011.

**Стоянов 1999:** К. Стоянов. Обществените промени (1989-1996) и вестникарският език, С., 1999.

### **Използвани речници**

Речник на чуждите думи в българския език изд. „Наука и изкуство”, С., 1978.

Речник на чуждите думи в българския език. изд. на ИБ при БАН, С., 1982.

В. Кръстева. Тълковен речник на турцизмите в българския език. изд. “Скорпио”, С., 2003.

В. Кръстева. Речник на турските думи в съвременния български печат. изд. “Лаков ПРЕС”, С., 2000.

## **ОСОБЕНОСТИ НА ЖАРГОНА НА МЛАДОТО ПОКОЛЕНИЕ В ГРАД БУРГАС**

На **темата** за езика на младото поколение са посветили свои работи редица езиковеди, социолози и психолози. Единодушно е мнението, че зад голямата яркост на израза стои стремежът за изразяване на индивидуалност, както и метод за вписване в конкретна среда, група, банда и пр. Безспорно експресията на изказа въздейства и ясно доказателство за това е все по-разкрепостеният език на медиите и политиците (Парзулова 2002, 10-14). Други фактори, влияещи върху езика са интернет форумите, блоговете, скайп, английският език и непрекъснатият стремеж на младежите да обновяват речта си, да избягат от скучния и сух изказ (Армянов, 1989, 15-16).

**Обект на вниманието** на настоящата работа е езикът на младото поколение в град Бургас.

**Целта** е да се представят характерните особености на лексиката в конкретния говор. За корпус на изследването са използвани около 200 думи, ексцерпирани от живата реч, както и проведена анонимна анкета (вж. Приложение) с ученици от 8-<sup>ми</sup> клас на ГЧЕ "Васил Левски" гр. Бургас и студенти от Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ гр. Бургас, т.е. анкетираните младежи са на възраст между 15 и 22 години. Наблюденията, осъществени върху езика на младото поколение, ни дават основание за изводите, направени по-долу.

В **бургаския младежки жаргон** битуват около 100 думи и словосъчетания, които имат едно и също значение за всички, които ги употребяват. Друг важен момент е разширяването на значенията на полисемантичните думи като много бързо новото значение бива осъзнато и прието от младежите. Това се дължи на отвореността на младежките общества, достъпното за всички интернет пространство, където иновациите се споделят с приятели и сферата им на употреба излиза извън групата, училището, университета. Тоест трудно е дадена лексема да бъде ограничена само в определена среда, затова съм разгледала онези, които според мен са най-характерните за бургаския ученически говор, като съм акцентирала на новата семантика на определени думи. Според принадлежността им към различни части на речта могат да бъдат описани по следния начин:

1. **Съществителни имена**, които имат оценъчен характер и пътят им на образуване най-често е метафоричен. Например, **маниак, лице, брат, лек, глава** и назовават лице

от мъжки пол, приятел, приятен събеседник, някой, който изглежда добре; **батка, нацепен, машина, бицепс** (образувано чрез метонимия) са названия за момче, което редовно посещава фитнес зала и това ясно личи по физиката му; За лице от женски пол такива са **маничка, кака, муцка** и носят същия смисъл; **тупалка, вървежна, натокана, шукаритетна, фенка** се използват за девойка с много добре поддържан външен вид. С отрицателно значение са **стафар, тревоман, ганджамен** (ганджа – посилен наркотик от марихуаната, защото в него се съдържат само съцветията и пъпките на растението), **плявар** (от плява, трева) и означават наркоман. **Филмар/филмарка** е със значение на фантазьор, почти лъжец, който хиперболизира с цел да бъде по-актуален и интересен. Вж. и глагола **филмирам** в следния пример: *Не се филмирай, няма такова нещо! Само да знаете какъв филм стана вчера!* **Бръмчалка** може да се употреби само за момиче с непристойно и леко поведение.

Много често използвани са съществителни имена от съкратени форми. При тях се наблюдава стремеж да се придаде максимум информация с минимум езикови средства, т.е. действа законът за т.нар. „езикова икономия”. Една част от тях са например:

**Тел, -а, -ът** (телефон) - *Дай ми тела, ако обичаш.*

**Фейс, -а, -ът** (Facebook) - *Има ли нещо ново из Фейса?*

**Нет, -а, -ът** (интернет) - *Дойде ли нета? Бяха го спрели.*

**2. Прилагателното име**, което ми направи силно впечатление е **шукаритетно**, което означава 'префърцунено, прекалено натруфено'. Това е дума, която произлиза от турските думи *şeker- захар, şekerlemek – подслаждам, şeker gibi bir kız – едно сладко момиче(прен.)* (Българско-турски разговорник, 206-207) и ромската дума *шукарие*, която значи хубав,-а. Смесът на тези чужди думи е използван с натрупване и е преобърнат: *Какви шукаритетни боти, все едно е обула два заека! Ще и скъсат ушите тези шукаритетни обеци!*

**3. Глаголите**, на които съм обърнала внимание, са именно думи, придобили нов смисъл в речта на учениците и са представени в Съвременен тълковен речник на българския език от 1994 по следния начин:

**Наливам, наливаш, несв. и наляя, св.; какво.** Пълня съд с някаква течност. *Наливам вино в чашиите – наливам се/наляя се.***1.** Пия много. *Наливам се с бира.***2.** Пълня се, наедрявам, дебелея. *Плодовете се наляха.* • **Наливам ум в главата.** Уча, поучавам. • **Наливат ми се очите.** Ще се разплача. • **Наливат ми се очите с кръв.** Много съм ядосан, побеснял съм, разгневен съм. • **Налива ми се сърцето.** Домъчнява ми, става ми болно за нещо. (Съвременен тълковен речник на българския език, 1994).

Значението, което е характерно за речта на младежите, е **наливам, наливаш, несв.** и **налея, св.** **1.** Карам се на някого, упреквам го, изливам си яда. *Като се прибера така ще я налея. Спри да го наливаш, той не е виновен.* **2.** Смея се много силно и неудържимо. *Ако прочетеш това, цял ден ще се наливаш от смях.* Влиза в синонимна връзка с лексемата **сипвам, сипваш, несв.** и **сипя, св.** *Така му сипах, следващият път да внимава какво говори!*

**Свивам, свиваш, несв.** и **свия, св.** **1.** *Какво.* Правя с виене. *Свивам гнездо. Свивам венец. Свивам обръч. Свивам хоро.* **2.** *Какво.* Сгъвам, огъвам. *Сгъвам сандвича с хартия. Свивам торба.* **3.** *Какво.* Събирам един към друг; стискам събирам. *Стискам крака. Свивам длани. Свивам устни.* **4.** *Какво.* Намалявам дреха в ширина, стеснявам. *Свивам пола. Свивам ръкави.* **5.** През. Източник съм на силна болка, започвам да боля. *Свива ме стомахът.* **6.** През. Завивам при движение. *Свивам надясно – свивам се/свия се.* **1.** Стеснявам се, намалявам размерите си. *След прането платът се сви.* **2.** Сгушвам се: прегъвам, събирам тялото си. **3.** За част от тялото – сгърчвам се, събирам се (от болка, силни чувства). *Веждите ми се свиват. Гърлото ми се сви от мъка.* **4.** Прен. Разг. Живея на тясно, притеснявам се. *Свиваме се в две стаи.* **5.** Прен. Живея с недостатъчно пари, пестя. **6.** Прен. Разг. Стеснявам се, срамувам се. *Пред хора се свива и не каза нито дума.* (Съвременен тълковен речник на българския език, 1994).

Значението на думата **свивам, свиваш, несв.** и **свия, св.** в младежкия говор е 'пуша цигара марихуана, напушвам се'. Вече не в значение на действието навиване на цигара, а само като действието пушене. *С Иван ще свием една. Къде бяхте, да не свихте без мен?*

**Спирам, спираш, несв.** и **спра, св.** **1.** Преставам да се движа, да действам, да работя. *Автобусът спря на спирката. Телефонът спря да звъни. Спирам да преча.* **2.** *Какво/кого.* Правя някой или нещо да престане да се движи, да действа: задържам. *Спирам коня. Спирам колата. Спрых непознатия на улицата.* **3.** Задържам се, отсядам някъде. **4.** *Кого.* Преча да се издигне, ограничавам, задържам. *Иска да замине на специализация, но колегите му го спират – спирам се/спря се* **1.** Преставам да се движа, да работя. **2.** Прен. Отбивам се, задържам се // същ. **спиране, ср.** (Съвременен тълковен речник на българския език, 1994)

Смисълът на **спирам, спираш, несв.** и **спрял, св.** в бургаския младежки говор е 'скучая, скучаеш'. *От два дни съм болен в къщи и вече започнах да спирам.* Пренесъл се е в минало свършеното деятелно причастие **спрял** и 'означава глупав, скучен, неактуален човек, който не води активен нощен живот'. Например: *Какво ще си*

говориш с този, толкова е спрял. Родителите ми са толкова *спрели*, всички ще ходят на екскурзия, а те не ме пускат.

Тези глаголи могат да бъдат определени като семантични неологизми, поради разширената им от нови значения структура. Тяхната употреба е с цел придаване на експресия на израза и е резултат от желанието на говорещия да изяви себе си (вж. при Парзулова 2002, 5-6).

Разгледани са и най-често употребяваните фрази, характерни за бургаския ученически говор. Такива са:

*Хау мач ботушките?* – съчетанието на английския въпрос „*How much?*” с българска дума *ботушки*, *рокличка*, *потниче* придава експресия на израза на говорещия. Без значение на какъв език е казана тази фраза тя няма различен смисъл от буквалния.

*Много фолк тука, бе* – употребява се за всичко, което е прекалено. Може да се каже за много разголена или силно гримирана жена; за по-нестандартна обстановка в заведение; за конкретна дреха, нашарена или с много пайети; може да бъде и самата музика попфолк.

*Машала женица* – употребява се като синоним на много пълна жена. Първият компонент е турската дума *maşallah* – Браво! Прекрасно! (Българско-турски разговорник, 246). Смисълът тук произтича от широкото мнение, че турците предпочитат по-пищни жени.

От проведените разговори с анкетиранията става ясно, че в речта на младежите в гр. Бургас битуват ограничен брой лексеми, което ни показва един скучен и еднотипен език. В него често се използват **смисъл** и **нали се сещаш?** като заместители на липсващи думи на бедния речник на младежите.

В **заключение** може да се каже, че напредването на технологиите във всички сфери на живота ограничава езиковата ни култура. Младежите като най-активните потребители на всички нововъведения, действат като лакмус за обществото в даден момент от развитието му. Разговорната им реч влияе върху писмената им култура, което нерядко води до комични ситуации и неграмотност.



## БИБЛИОГРАФИЯ

**Армянов 1989:** Г. Армянов. Жаргонът, без който (не) можем изд. „Наука и изкуство”, София, 1989.

**Българско-турски разговорник**, изд. „Византия”

**Виденев 1995:** М. Виденов. Езиковата култура на българина, 1995.

**Виденев 1996:** М. Виденов, М. Банчева, П. Сотиров, А. Ангелов. Социолингвистиката и ученическата реч. Университетско издание „Св.Климент Охридски”, София 1996.

**Парзулова 2002:** М. Парзулова. Неологизмите в съвременния български език, изд. „Димант”, Бургас.

**Парзулова 2013:** М. Парзулова. Българският език в началото на 21 век. Състояние. Проблеми. Перспективи. – В: Българският език в началото на XXI век – отражение на обществените промени, изд. Знак’94” Велико Търново, 2013, с. 9-21.

**Проблеми на социолингвистиката** Агресията на уличния език, София, т. 9, 2008.

**Проблеми на социолингвистиката.** Езикът и социалния опит, София, т. 10, 2011.

**Съвременен тълковен речник на българския език.** Ст. Буров, В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова, изд. „Елпис”, 1994.

**Турско-български речник**, изд. „Рива”, 2007.

### *Ползвани електронни източници:*

Електронно списание Liter Net, 13.03.2006, 3

Уикипедия – свободна енциклопедия

### **П р и л о ж е н и е:**

#### *Анкета*

1. Как се обръщате към свой приятел, когато се срещнете?

*К'во става, човек? / Как си? / Ооо, човек! Как е?*

2. Какви думи използвате, за да опишете нещо, което е привлякло вниманието Ви?

*Много е яко / Залепнах за него/ Мега яко / Уникално / Маняшко / Готино / Пръска*

3. Как ще наречете добре изглеждащо момиче?

*Много яка / Сладурана / Парче / Кама / Тупалка*

4. Как ще наречете добре изглеждащо момче?

*Пич / Гъзар / Батка / Маняк / Лице / Много як*

5. Подчертайте думата (думите), която според Вас е синоним на думата "сучая"

*Кибича / Дремя / Тънея / Спрял съм*

6. Подчертайте думата (думите), която според Вас е синоним на думата "филмар"

*Фантазьор / Лъжец / Бърборко / Разказвач*

## Раздел 3. История на литературата

*Елена Налбантова*

### ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ, „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА” И НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

„История славянобългарска” е неголям ръкопис, в който монахът от Хилендарския манастир Паисий е събрал сведения за средновековната българска история. Ръкописът е завършен през 1762 год. и скоро след това авторът напуска полуостров Атон и се отправя към Котел, селище в Източния Балкан. Там през 1765 год. книгата е преписана от местния свещеник поп Стойко Владиславов (в бъдеще той ще бъде ръкоположен за епископ под името Софроний Врачански). През следващите десетилетия ръкописът на Паисий бива преписван десетки пъти, включително и от българите, емигрирали през 30-те години на XIX в. в Бесарабия. Малката книжка изиграва изключителна роля за създаване на самочувствие у потиснатите и лишени от държава и равноправие българи. Идеите, които изразява, посланията, които проповядва, ѝ определят мястото на произведение, поставящо началото не само на българската възрожденска литература, а изобщо на възраждането на българския народ от петвековната забрава.

През Възраждането „История славянобългарска” обикновено е наричана „Царственик”, а срещата с нея става повратен момент в съдбата на мнозина българи. „Под влияние на книгите, които бях прочел - споделя Петко Р. Славейков, - аз бях зел да мисля да ставам калугер ... Прочитането на тая история ... възроди в мене друг мерак. Досега аз мислех ... как да спася душата си, а след прочитането на тая история аз зех да мисля как ... да спася народа си.”<sup>1</sup> „Когато бях още момче - си спомня Райко Блъсков, - ми падна на ръцете „Царственикът” ... Прочитането на тая книга ми направи такова впечатление, щото мене ми се чинеше, че скоро ние може да се сдобием с това, което преди 400 години сме изгубили.”<sup>2</sup>

„История славянобългарска” поразява и своя първи преписвач поп Стойко Владиславов, който в порива си да я съхрани „за обща полза и потреба”, написва в края

---

<sup>1</sup>Славейков, П. Р. Спомен на четиредесетгодишната ми писателска деятелност.// Славейков, Петко Р. Съчинения в осем тома. Т. III. С., 1979, с. 147.

<sup>2</sup>Блъсков, Р. Ил. Автобиография.// Автобиографии. Ат. Иванов. Р. Ил. Блъсков. Ю. Ненов. С., 1979.

й: „И който я присвои или открадне, да е афоресан и проклет ... И туч<sup>3</sup>, и желязо, и камик да се стопи, а той не вовеки.”<sup>4</sup>

Създадена на границата на два етапа в българското културно развитие, „История славянобългарска” носи белега на междинност и преходност. С редица свои страни тя все още е близка до предхождащата я книжовна традиция. Със своя основен смисъл и със задачите, които си поставя обаче, тя принадлежи на новото време — времето на освобождаването на българина от робската примиреност, времето на раждането на чувството за национална принадлежност, национална гордост и отечествен дълг.

**Образът на книжовника.** „История славянобългарска” е написана от книжовник, който носи съзнание на ренесансов човек и има самочувствие за мащабите и перспективите на своето дело. Йеромонах Паисий е преодолел сковаващия авторитет на християнския светоглед, поставящ в центъра на мирозданието Бога и неговата творческа роля. Още в пространното заглавие на творбата авторът ѝ подчертава своята активна и определяща заслуга за нейната поява и желанието да се легитимира именно като създател. „Събра и нареди - подчертава той - Паисий йеромонах.”

Друг много съществен акцент присъства в заглавието - трудът, който е положил, лишенията, които е претърпял авторът, са не в името на спасението на неговата душа, а “за полза на българския род”. Паисий напълно се е освободил от мисълта за подчинената роля на писателя спрямо „твореца на всички видими и невидими неща”. За разлика от мнозина свои съвременници (в това число и Софроний Врачански, който нарича себе си „грешния между хората” в началото на „Житие и страдания ...”) авторът на „История славянобългарска” никъде не прибегва до традиционните за средновековния книжовник формули на самоунижение и омаловажаване на своя труд. Оценката за своята твореща функция той разкрива не само в заглавието. В предисловието „Към тези, които желаят да прочетат и чуят ...” отново изтъква: „аз ви написах поред това, което е известно за вашия род и език ... обикнах българския род и отечество и много труд употребих ... събрах и обединих историята на българския род ... Написах я за вас ... разсъдих и събрах всичко в едно.”

Към тази тема Паисий се връща и в края на своя труд, където отново подчертава, че предлаганата книга е резултат на неговото усилие и воля: „Аз претърсих всички светогорски манастири ... Аз ... събрах и написах ... аз ... положих много труд ... аз презрях своето главоболие ...” Тук напълно е изключена Божията воля и намеса. Нещо

---

<sup>3</sup>Туч – само ед. ч., остар. 1. Медна сплав, бронз. 2. Лято желязо, чугун. 3. Нещо много тежко.

<sup>4</sup> Караджова Д. Котленският книжовен център през XVIII век. Пловдив, 1994.

повече. Паисий е откривал сили да преодолее всичките мъчнотии не в любовта си към Бога или в надеждата, че ще спаси душата си, а в любовта си към „своето българско отечество”, „разяждан” „от ревност и жалост” за своя български род.

„История славянобългарска” се превръща в свидетелство за раждането на човека на новото време, на „Аз-а”, когото Ренесансът в Европа вече е реабилитирал и превърнал „в мярка за всички неща”. Наред с това Историята разкрива и спецификата на нашето Възраждане, което поставя в центъра на мирозданието не човека, а нацията. Нацията, интересите на българския народ и на поробеното отечество в „История славянобългарска” са „мярка за всички неща”. Не само Паисий Хилендарски, но и неговите следовници ще мерят и своите, и чуждите дела според това, каква полза са принесли „на нашия български род”. Така още в първата творба на новата ни литература се утвърждават принципите, на които тя ще се подчинява.

Авторът на „История славянобългарска” произхожда от югозападните български краища - регион, в който историческата памет за свободното и героично минало никога не е изгасвала, поддържана от широко разпространените песни и предания за Момчил и Крали Марко, за Иван Шишман и цар Ясен. Това вероятно е една от важните предпоставки именно тук да се роди първият български модерен историограф. Но йеромонах Паисий не остава при устното предание, при съхраненото от певци и разказвачи. Усетил повелите на своето време, което е склонно да признава единствено авторитета на писаното слово, той се обръща към богатите библиотеки на атонските манастири, пътува чак до „немска земя”, за да дири достоверни свидетелства за миналото на своя народ. „И от много време погребани и забравени неща ... събрах заедно” - споделя той в Послеслова на своята книга.

**Извори.** Изворите, от които Паисий черпи сведения за българската история, са различни по характер и произход. На много места в своето изложение той се позовава на два големи историографски труда - „Църковна и гражданска история” на римския кардинал Цезар Бароний и „История на славянското царство” на твореца от късния Дубровнишки ренесанс Мавро Орбини. От тези две книги, принадлежащи на хуманистичната историография на Европейския ренесанс, Паисий Хилендарски усвоява светския подход към историческите събития и вниманието към доказуемостта на историческите факти. На него особено му допада получената разцвет през Ренесанса критика на историческите източници. За разлика от средновековния книжовник, който се отнася с уважение към писаното слово, Паисий води постоянна полемика с чуждите историографи, подчертавайки тяхната пристрастност и необективност. Изворите, към

които се отнася с доверие и уважение, са паметниците на българската средновековна книжнина, които той открива на Атон и „из много стари места из България”.

Сред историографските паметници, на които Паисий се обляга при създаването на Историята, е и книга „Битие” от Библията, от която той извежда родословието на своя народ. Присъствието на библейски текст и изобщо наличието на позовавания на християнските представи за устройството на света представлява особен интерес в случая с „История славянобългарска” поради обстоятелството, че по своя основен патос тя е призвана да активизира процесите на освобождаване на българското съзнание от реликтите на средновековния мироглед и на изграждането на едно ново, ренесансово отношение към света.

**Композиция и идеи.** При срещата с „История славянобългарска” прави впечатление необичайният начин, по който творбата започва. В Зографския препис, който бива приеман за автограф чернова на Паисий<sup>5</sup>, текстът се открива с една част, озаглавена „Ползата от историята”, след която е разположено заглавието и „Предисловие към тия, които желаят да прочетат и чуят ...”. Учените отдавна са установили, че „Ползата от историята” е написана под влияние на предговора към руския превод на Барониевата история. Какво е накарало нашия книжовник да предпочете именно този текст като начало на своята творба? Какви мисли съдържа той, та Паисий е държал неговият читател първо да се запознае с тях, тях да осмисли и те да му послужат като своеобразен код за разчитане смисъла на предлаганата книга?

В този предговор е направен опит да се обясни на читателя същността на историята. В основата му е залегнало схващането, че тя е поредица от събития, предизвикани от проявлението на свободната воля на човека и регулирани чрез намесата на Бога. На Бог е отредена върховната присъда, която е „наказание на злите и наградата на добрите”. Първото предисловие към Историята задава на читателя принципа на устройство на света. Във второто — оригинално Паисиево предисловие - е разгърната и защитена идеята, че върховната човешка добродетел е верността към „своя български род”, към своята култура и език. В този кратък текст като лейтмотив зазвучават думите „род и език”, които заедно със своите синоними са употребени над 70 пъти. Тук Паисий разкрива пред възприемателите си един нов, модерен принцип на делене на хората. Новите европейски нации осмислят своята съдба не в рамките на християнския универсум, както е било през средновековието. Те се самоопределят в

---

<sup>5</sup> История славеноболгарская, собрана и нареждана Паисием иеромонахом. Стъпки за печат по първообраза Й. Иванов. София, 1914.

рамките на етническата си специфика, която според нашия книжовник зависи от общата историческа съдба, общата родина, език и култура. Ето защо още тук Паисий противопоставя българите както на християните гърци, така и на единоплеменните славянски народи.

Второто предисловие, макар в отделни моменти да търси аргументация в библейски образи и символи, поставя в центъра си модерната идея, че висшата добродетел е не във верността към Бога, а към отечеството. Тази нова добродетел Паисий узаконява чрез разгърнатото в първото предисловие внушение за върховната християнска санкция Бога.

От историческото изложение по-нататък става ясно, че Паисий е преосмислил характера на християнския бог, който е призван преди всичко да подкрепя и регулира отношението на вярност към българската кауза. Тук се появява една особена представа за Бога именно като Български бог. Той се намесва в съдбата на българите в случаите, когато е нарушена родовата вярност - така се случва със Самуил, който „се подигнал със завист срещу своя род” „и бог го изоставил”. Така става и с братята Иван Шишман и Страцимир, които „имали голяма ненавист помежду си и готвели войска за междуособна война”. Затова „Турците по божия воля ... поробили и завладели цяла България”.

Първа глава на „История славянобългарска”, наречена „Историческо събрание за българския народ”, най-напред си поставя задачата да отговори на въпроса „откъде са произлезли българите”. Това е много важен въпрос и за автора, и за неговите читатели, а и за опонентите на Паисий, тъй като те всички са рожби на един тип култура, която е ориентирана към началото, към първоизточника и първопричината на нещата. В този културен модел „раждането”, създаването изпъква като основен момент на битието. Едно явление или един народ има право на съществуване и основания за законни претенции към своето минало и наследство, само ако може убедително да докаже своя произход от първозданното, от началото на всички начала - Бога. Ето защо Паисий извежда родословието на своя народ от библейската история за второто раждане на човечеството — историята за Ной и неговите синове.

Докато към историографските трудове на Цезар Бароний и Мавро Орбини нашият книжовник се отнася като ренесансов автор, който прилага критиката на текста, към библейския източник той пристъпва според мерките на традиционното изложение и тълкувание. Преразказвайки библейската история, Паисий преакцентира нейния смисъл, като вижда значението на разделянето на земята между тримата Ноеви синове

в един план, какъвто не откриваме в Библията, но който в най-голяма степен обслужва задачите на българския възрожденски книжовник. Целта на подялбата е, „когато се умножат на земята техните синове и внуци, да знаят кои племена в коя страна и земя да се заселят”. Като разказва по-нататък за завоеванията на българите и посочва заселените от тях земи, Паисий всъщност узаконява чрез авторитета на „Генезис” (на български „Битие”) правото на своя народ върху земите, които обитава „по божие повеление”. Заставайки в началото на пътя на раждащата се българска нация, Паисий записва в нейните скрижали като първа и най-важна задача „строгата заповед” за вярност към своята земя и узаконеното самочувствие на правата на синовете ѝ върху нея.

Идеята за своята земя, както и нейното естетическо усвояване от литературата се превръща след „История славянобългарска” в постоянен мотив и на поезията, и на прозата. Образът на родината с нейната трагична съдба, с нейните прекрасни пейзажи, с нейните простори „от върха на Дуная в Тесалия до края” (Добри Чинтулов) не само става централен в литературата ни. Съдбата на отечеството, неговото политическо обособяване се превръща в смисъл на живота на всеки патриот българин.

Паисий привлича в своето изложение още един епизод от библейската история - за първия цар и неговото „богопротивно” дело. Тук още веднъж прозвучава мотивът, появил се преди това в „Ползата от историята” - за божие наказание на „злите”, като книжовникът по-конкретно разкрива какво разбира под богопротивно и зло дело. Неврот не само е първият цар. Той е и първият „мъчител”, който „почнал да обръща среброто и златото в пари и грошове, да вдига войска и да създава война и грабеж на земята”. В делото, което той предприел, „безброй човеци загинали”. Но, както вече веднъж Паисий е казал в първото предисловие, Бог е този, „който управлява царствата на тоя свят - раздава ги, променя, пренася, и когато иска, погубва и пак възстановява”. Този мотив - за непостоянството на света - съвсем определено носи оптимистични послания за читателя, събужда неговата вяра, че и „българското царство ... не окончателно бе отхвърлено и забравено от бога”. А когато в края на „Историческо събрание ...” читателят е прочитал за „голямата скръб и жалост, и плач”, за онази „скръб върху скръб и жалост върху жалост”, които преживява поробенният български народ, в неговото съзнание вероятно се е пораждала асоциацията със съдбата на „първия цар и мъчител” и у него се е събуждала надеждата за края на страданието.

Паисий подчинява изложението на историческите събития на хронологически и на тематичен принцип. Това довежда до обособяването на два големи дяла - политическа

и културна история. Отдавна учените се опитват да намерят отговор на въпроса, какво е подтикнало автора на „История славянобългарска“ да усложни композиционно първия дял, като след хронологическото изложение на събитията до времето на Константин Шишман вмъква главата „За сръбските крале“, довършва разказа за „края на българското царство“, а след това в две отделни части представя „Заедно имената на българските ... царе, колкото се намират“ и „Колко знаменити били българските ... царе“. Отговорът може би се крие в стремежа на Паисий не само да предложи на своите читатели знания за миналото, но и да им въздейства емоционално, да ги приобщи към тревогата си за настоящето и възхитата си от миналото. На тази задача например е подчинена стилистичната организация на текста, засилената диалогичност, патосът на възторга и покрусата, възклицанията и обръщенията, с които Паисий изпълва своето произведение - особеност, която привлича съвременниците му, подтиква ги да четат и преписват книгата. „Какъв език! Какъв чуден и дързовит език!“ - ще пише след време Васил Друмев<sup>6</sup>.

При вглеждането в качествата на текста, особено на второто предисловие, където най-ярко се проявява стилистът Паисий, без особени затруднения можем да открием, че нашият книжовник се е възползвал от възможностите на древния реторичен принцип за обособяване на въпрос - възражение - отговор или на теза - антитеза - синтеза и в рамките на един абзац (например: „Защо се срамуваш да се наречеш българин ...? - Или българите не са имали царство и държава? - Толкова години са царували и са били славни и прочути ...“), и на по-сложното равнище на цялото предисловие („Внимавайте вие ... които обичате ... своя род ... и желаете да разберете и знаете ...“ - „Но някои не обичат да знаят за своя български род ...“ - „... Ти, българино, не се мами, знай своя род и език и се учи на своя език!“).

Това триделно разчленяване можем да открием и при композиционното решение на целия първи дял на Паисиевия труд. Вмъкнатата в изложението глава „За сръбските крале“ е натоварена в структурата на цялото с функциите на възражението, което подпомага разкриването на допълнителните смисли във вече разгърнатата теза. В наблюдавания случай тя е свързана с показване на силата и славата на българското минало. Това вероятно подтиква Паисий да доведе разказа до Константин Шишман, а за залеза на българската държава да доразкаже по-късно. От друга страна, „възражението“ „За сръбските крале“ позволява на Паисий да се върне отново към

---

<sup>6</sup>Друмев, В. Животописание. Значение на животописите.// Друмев, В. Съчинения в два тома. Т. II. С., 1968.



илюстриране на тезата за славното минало, като повтори хронологията на българските владетели и във финала открие най-силните и знаменити между тях. Виждаме как и на микро- и на макроравнище текстът е композиционно подчинен на полемичната задача не само да разкаже, но и да докаже истината за българското минало. Макар да заявява в послеслова, че не е учил „нито граматика, нито светски науки”, всъщност Паисий разкрива чрез качествата на написаната от него книга един силно развит усет за силата на езика и за възможностите на организацията на фразата и на композицията на цялото. Във втория дял на своята творба родоначалникът на възрожденската ни литература запознава читателите си с Кирил и Методий и други български светци като творци на средновековната култура и на приобщаването на българина към свръхцивилизационния модел на християнската религия.

Именно в главата „За славянските учители” Паисий най-цялостно формулира задачите, които стоят пред неговия народ. Обръщането към делото на Кирил и Методий неизбежно подтиква към паралел със съдбата на славянските народи. Като описва тази съдба, Паисий акцентира върху причините, поради които едни от тях са постигнали по-висок напредък, а други са „прости и бедни”. Тези условия са наличието на свое „царство и черковна свобода”, на училища и книгопечатане „на своя език”. Трагедията на народа си Паисий вижда в „агарянското робство и гръцката архиерейска власт”. За страданията от политическото безправие, за това, как още първият поробител — султан Мурад, „когато взел българската земя, избрал много народ, млади и красиви юноши, със сила ги грабел и събирал в Едрене, записвал ги еничери в турската войска и ги турчел насила”, за това, как и „в сегашно време окаяните пак нямат правда, нито съд”, книжовникът е разказал в края на „Историческото събрание за българския народ”. За духовните угнетители — „цариградските патриарси, (които) с турска помощ и насила завладели търновската патриаршия ... и не се грижат никак за българските училища и учение, но обръщат всичко на гръцки език” и „причиняват на българите голяма обида и насилие, Паисий съобщава в края на главата „За славянските учители”. Така, макар че никъде открито не призовава своите читатели към отхвърляне на политическата зависимост, авторът на „История славянобългарска” ги кара да се почувстват горди, че са наследници на миналата българска слава и да пожелаят по-честити дни за родината си.

„История славянобългарска” не само бележи началото на възрожденската ни литература. Идеите, вложени в нея, лягат в основите на новата българска култура. Тя

оформя стремленията на поколенията, които идват след Паисий<sup>7</sup>, превръща се в нова митология при оформянето на националния ни характер. Тя показва на българина, че има славно минало, с което трябва да се гордее. Тя го научава, че най-висшата човешка добродетел е патриотизмът. По един или друг начин тя се вписва в съдбата и произведенията на възрожденските творци. Ето защо може само да ни поразява прозорливостта на Атонския монах, усетът му за законите на историческото движение, способността да открие и раздвижи онези страни в характера на българина, които ще определят бъдещето му.

---

<sup>7</sup>Опит да се проблематизира мястото на „История славянобългарска“ може да се види в: Трендафилов, Вл. Паисий не конструктор, а конструктор на Възраждането./Култура, 1996, № 51-52, 20 декември 1996.

## **ЗА ДВЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА КОНЦЕПТА ЛЮБОВ В ПОЕЗИЯТА НА М. БОРИСОВА И М. ПЕТКОВА – ХИПОТЕКСТ, ХИПЕРТЕКСТ И ГЕНДЕРНИ МОДЕЛИ**

В съвременната лингвокултурология езикът се разглежда като инструмент, чрез който се анализират, описват и репрезентират фактите и реалиите от обективната действителност в съзнанието на неговите носители, в резултат на което те формират своята езикова картина на света. Всеки етноезик притежава способността специфично да „усвоява” реалната действителност, както и да изгражда нейни когнитивни модели. В тази връзка особена важност придобива въпросът за анализирането на тези модели, т.е. за „поетапната реконструкция на културните нагласи и характеристикните черти в манталитета на народа носител на даден език” [2: с.181] (тук и по-нататък рускоезичните източници се цитират в наш превод – Б. Б.). Сред най-съществените особености на езиковата картина е нейната многоплановост – генерирането на когнитивни езикови модели е свързано с взаимодействието на различни фактори, сред които следва да бъдат споменати вече съществуващата в съзнанието на носителите на даден език, колективно утвърдена във времето езикова картина на света; специфичното индивидуално-личностно възприемане на реалната действителност от страна на всеки отделен носител на езика; съвременните процеси в развитието на обществото, използващо като основно средство за комуникация определен език, а, следователно, и в развитието на самия език; степента на интензивност на културния обмен. В този смисъл може да се говори за колективна езикова картина на света, типична за носителите на определен език и култура като цяло, и за индивидуална, характерна за всеки конкретен носител на този език.

Високата интензивност на културния обмен през ХХІ век дава основание да се говори за известно унифициране на езиковите модели на света, типични за носителите на различни езици. Но трябва също така да се отбележи, че специфичното културно ядро, което е в основата на езиковото моделиране на света, е консервативно и трудно може да допусне някакви твърде съществени промени. От друга страна това не пречи на индивида да контактува с чужди езици и култури, да разширява своя лингвокултурологичен кръгзор, да усвоява или да отхвърля концептуализирани в чуждия език категории и ценности.

Върху особено лингвокултурологично взаимодействие са изградени стихотворенията „Ночной шепот Галатеи, обращенный к ученику Пигмалиона” („Нощният шепот на Галатея към ученика на Пигмалион”) от руската поетеса Майя Борисова и „Монолог на Снежната Кралица” от българската поетеса Маргарита Петкова. В основата на първия текст е митът за Пигмалион – „прочут кипърски ваятел, влюбил се в изваяната от самия него хризелефантинна статуя на жена, на която по негова молба вдъхнала живот Афродита” [1: с.128], докато във втория текст звучат отгласи от приказния свят на Ханс Кристиан Андерсен. Античните митове се характеризират с трайно културно-художествено ядро. Те се вплитат в съвременната колективна памет дори в „области на пръв поглед изцяло позитивно-рационални (близки до политиката, икономиката, медицината и др.), които обаче все пак имат за основа определени ценностни ориентири и са метафори на обобщени емпирични наблюдения” [3: с.25]. Именно подобно вплитане мотивира изследователския интерес към функционирането на приказно-митологични структури (хипотекст) в по-късни текстови конструкти (хипертекст).

В разглеждания поетически текст на Майя Борисова лирическата героиня се идентифицира с Галатея – оживеното ваяние на Пигмалион, което скулпторът превръща в своя любима [1: с.43]. Любовта на древния ваятел е обсебваща и обременяваща. Тя се изгражда върху самоизмамата за всемогъществото на неговия талант, върху егоистичната вяра в силата на собствените му творби. Пигмалион не изпитва нужда от взаимност в чувствата, любовта битува в неговото съзнание като „любов подчинение”. Подобна нагласа се корени в убеждението, че създаденото от него му е подвластно, тъй като самият той го е извикал за живот със своята воля на всенадарен творец. Любовта на Пигмалион се превръща преди всичко в себелюбов и самолюбов; в любов, която е насочена към самия него чрез създаденото от собствения му гений и която му дължат в знак на благодарност. Пигмалион не може да преодолее своята антична божествена самоувереност и остава статичен в рамките на новия културен контекст, оформил се в хипертекста. При това тази статичност се маркира „през погледа” другите:

Все говорят: Пигмалион – мастер.

Ако Пигмалион изцяло запазва ценностните си представи непроменени, Галатея трудно може да бъде възприета единствено като носител на античния културен модел: отказът да обича по задължение или от благодарност я отдалечават от него. Така изконната структура на мита, който „е ориентиран към управляване на човешкото

поведение” [4: с.136], е разколебана. Лирическата героиня брани своите истински чувства, осъзнавани от нея като взаимност, защитава правото си да чувства независимо, т. е. правото си пълноценно и свободно да реализира своята личност. Затова и възкликва: „Ведь счастье роздано нам так скупое!” Истинската любов трябва да дойде с промяна:

Перелепи мое лицо, скульптор!

Този призив към ученика на Пигмалион неколкратно варира, препращайки към мотива за търсената от Галатея свобода на чувствата: „Перелепи мое лицо, скульптор”!, „Поторопись меня лепить, скульптор...” (в първата строфа), „А я дрожала: что ты медлишь?!” (в третата строфа) и отново „Перелепи мое лицо, скульптор!” (два пъти в четвъртата, заключителна строфа). По такъв начин любовта се концептуализира в съзнанието на лирическата героиня като стремеж към волеизява, като вик за раздяла със света на „студената легенда” – вик, в който звучат едновременно и решимост, и молба, и отчаяние, и надежда. Галатея се осмелява да въстане срещу боговете и установения ред – именно тази „ранна еманципация” е основният знак за включването на по-късен културен пласт в осъвременения образ на античната статуя:

В легенде холодно мне, как в склепе,

Меня доверие небес давит...

„Любовта робство” (в разбирането на Пигмалион) е отхвърлена – тя не може да бъде жизнеутвърждаващо начало. Търсещото съзнание на Галатея се обръща към ученика на Пигмалион с надежда за взаимност, с искрена вяра, че неговата младост е останала непоковарена от самовлюбеност и студена гордост:

А я увидела тебя, мальчик,

И позабыла вмиг, что я – мрамор.

.....

Ведь для тебя живою я стала!

В подобна триделна структура е представен моделът на любовта в стихотворението на Маргарита Петкова „Монолог на Снежната Кралица”. В стихотворението обаче „разпределението” на образите от хипотекста (Кай, Герда и Снежната Кралица) е възприето само формално, запазена е общата схема на техните отношения и нейната сюжетно-фактологическа основа. Културната среда на първичния текст като цяло е преосмислена, изпълнена е с ново съдържание. В хипотекста Кай е жертва на попаднало в окото му парченце от дяволското огледало, в хипертекста той е жертва на своя собствен избор; в хипотекста Герда спасява Кай с помощта на външни

сили, в хипертекста подобни сили не съществуват; в хипотекста Герда помага на Кай да напусне света на злото, в хипертекста това е въпрос (отново!) на неговия собствен избор.

В хипотекста Кай е покорен от вледеняващата целувка на Снежната Кралица и започва да живее в лъжовния свят на злото и отрицанието на красотата. Той е лишен от възможността да осъзнае своето истинско положение, защото се превръща в роб на новия свят, в който попада. Спасява го Герда с помощта на външни сили. Светът на злото е представен „през погледа” на малкото момиче. Той се разпада, когато Кай успява да подреди от ледени блокчета думата „вечност”, т. е. този свят е преходен и не може дълго да съществува във времето. Любовта на Снежната Кралица е близка до Пигмалионовата по своя стремеж към обсебване и поради това не се реализира истински.

В хипертекста ракурсът се променя – същият кръг от отношения се развива вече през погледа на Снежната Кралица. В монолога си тя не отрича подчиняващата същност на своята любов, но я мотивира различно – като тъга по изгубения рай на „простичките неща”:

Герда няма защо да тъгува за Кай.

Тя си има два розови храста,  
още – баба, балкон, малък земничък рай...

Аз – единствено бяло всевластие.

Изгубеният рай не се компенсира от „бялото всевластие”, необходима е земна, истинска любов. Затова и Герда не би трябвало да е нещастна без Кай – тя има всичко онова, което липсва на Снежната Кралица. Така Герда е елиминирана от триъгълника на отношенията и Снежната Кралица центрира изповедта си единствено около своята гледна точка. Без да отрича „ледения характер” на своята любов, тя подчертава, че Кай сам е избрал съдбата си:

Кай самичък последва моя приказен впряг.

.....

Той съдбата си снежна самичък избра –  
моят поглед зелен го омая.

Но точно тук, в позоваването на Кай, е заключено вътрешно противоречие – от една страна лирическата героиня осъзнава, че земната любов не може да се случи в нейния свят (Кой сред преспи се чувства прекрасно?), а от друга – че не може да преодолее стремежа си към тази любов, който набира сили в нейното съзнание:

Вярно, аз съм кралица, но също – жена.

Снежната Кралица не отрича и амбивалентността на своята ценностна ориентация – тя може да бъде и лоша, и добра. Конфликтът на чувствата е обобщен в конфликта на категориите „добро” и „зло”. Лирическата героиня не е убедена, че Кай е изначално „добър”. Затова му предоставя и правото да напусне „ледения дворец” по собствено желание, но без чужда помощ – Без елени, разбойнички, гарвани. И то едва тогава, когато осъзнае своята заблуда:

Нека честно ми каже: „Кралице, сгреших”.

Ще го пусна. Но само тогава.

Този кратък алтруистичен проблясък обаче като че ли разколебава вярата, че човек може да открие доброто сам, без чужда помощ, без да му бъде посочен пътят към него. Разколебана е вярата в човека като ценност, която трябва да бъде търсена и постигана. В постскриптума у Снежната Кралица все пак надделява демоничното начало:

...че предпочетох да вледя сърцето му,  
наместо моето да се стопи.

Любовта и в двата поетически текста се концептуализира като подчиняващо, обсебващо другия чувство. И в двата случая тя има конфликтен, дисхармоничен характер и се моделира в триделна структура.

Съществени различия се наблюдават при конфигурирането на гендерния модел. В стихотворението на Майя Борисова доминира мъжкото начало – Пигмалион „натрапва” своята любов на Галатея. Лирическата героиня се оттласква от бремето на Пигмалионовите чувства, но въпреки активността и преждевременната си еманципация не може да доминира – тя търси (именно търси!) опора у младия ученик на митичния ваятел, моли го за любов, готова е да му се подчини.

В „Монолога на Снежната Кралица” гендерният модел има обратна структура. Активно е женското начало – Кай е „завладян” от демоничната Снежната Кралица, която защитава правото си да обсебва в замяна на изгубения земен рай; самият той е пасивен – не се бори, а е обект на борба (в хипотекста за него се бори и малката Герда). Особеностите на гендерните модели в двете стихотворения са знак за различни културологични пластове. В текста на Майя Борисова изходна позиция във формирането на културологичния фон заемат античните ценности – самоуверената сила на Пигмалион е доминираща, защото е „осветена” от боговете. В образа на Галатея е вложена по-късна концепция за гендерен модел, основаваща се на

равноправието. С други думи, в подобен контекст лирическата героиня е неестествено активна – това е активност по-скоро „по волята на автора”, активност, привнесена от авторското съзнание като носител на по-късни културологични модели.

В „Монолога на Снежната Кралица” като основа на културологичния фон е използвана преди всичко конфликтната рамка на хипотекста. Образът на Снежната Кралица запазва активния си характер от първичния текст, но е частично преосмислен – авторското съзнание се концентрира върху субективните емоционални изживявания на лирическата героиня, заличавайки предимно демоничните функции на образа от хипотекста. Снежната Кралица от хипертекста е не просто олицетворение на злото, а преди всичко чувстващо същество, което чрез обсебване отмъщава за изгубения „малък земничък” рай. Тази нова гледна точка изисква да бъде съкратен образът на Герда във вторичния текст, тъй като този образ се намира отвъд чувственото поле на Снежната Кралица. От друга страна активизирането на субективното начало е отразено и в образа на Кай – в хипертекста той има право на избор след осъзнаване на своята грешка, както вече бе отбелязано по-горе.

Поетичните текстове на Майя Борисова и Маргарита Петкова онагледяват способността на творческото съзнание да прониква в чужди и отдалечени във времето културни модели и да осъществява тяхното сложно взаимодействие. Тази способност е обусловена от наличието на относително устойчиви категоризирани концепти за света, които получават оригинални интерпретации в индивидуалното и колективното съзнание на носителите на различни култури.

#### **БИБЛИОГРАФИЯ:**

1. Батаклиев, Г., Антична митология. София, „Д-р Петър Берон”, 1989.
2. Малишевская, Д. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции «Мужчина/Женщина»). Във: Фразеология в контексте культуры. Москва, Языки русской культуры, 1999.
3. Неклюдов, С. Ю. Структура и функция мифа. В: Современная российская мифология. Москва, Российский гум. ун-т, 2005.
4. Шинкаренко В. Д. Смысловая структура социокультурного пространства. Миф и сказка. Москва, КомКнига, 2005.



НОЧНОЙ ШЕПОТ ГАЛАТЕИ, ОБРАЩЕННЫЙ К УЧЕНИКУ ПИГМАЛИОНА

Перелепи мое лицо, скульптор!  
В ладонях мни его, как мнут глину,  
Поторопись меня лепить, скульптор,  
А то я снова убегу, сгину.  
Твоя каморка так темна, милый,  
Под лестницей, где белый свет – клином.  
Пигмалион сейчас пройдет мимо  
В опочивальню. И меня кликнет.  
Он будет ласков, а потом бешен,  
А после в непробудный сон канет,  
Он не признается богам, бедный,  
Что под его руками я – камень.  
Все говорят: Пигмалион мастер,  
Он мою душу вызвал из мрака...  
А я увидела тебя, мальчик,  
И позабыла вмиг, что я – мрамор.  
Пигмалион сиял, как грош медный,  
Касался рук моих, колен стана,  
А я дрожала: что же ты медлишь?!  
Ведь для тебя живою я стала!  
В легенде холодно мне, как в склепе,  
Меня доверие небес давит...  
Пигмалион себе еще слепит –  
Он тоже, в общем-то, не бездарен.  
Растрепан факел молодым ветром,  
Горячий отблеск на твоих скулах...  
Чтобы лицо мое к тебе – вечно,  
Перелепи мое лицо, скульптор!  
Я умоляю, всех богов ради –  
Ведь счастье роздано нам так скупой! –  
Чтоб нам, неузнанным, уйти рядом,  
Перелепи мое лицо, скульптор!

Майя Борисова

МОНОЛОГ НА СНЕЖНАТА КРАЛИЦА

Герда няма защо да тъгува за Кай.

Тя си има два розови храста,  
още – баба, балкон, малък земничък рай...

Аз – единствено бяло всевластие.

Във косите ми сняг и в душата ми – сняг.

Кой сред преспи се чувства прекрасно?

Кай самичък последва моя приказен впряг.

Кай е млад, обожава опасностите.

Той съдбата си снежна самичък избра –  
моят поглед зелен го омая.

Аз, разбира се, мога да бъда добра.

Но и лоша да бъда – все тая.

Вярно, аз съм кралица, но също – жена.

Няма разлика между двете.

И не чувствам сега ни снежинка вина.

Огледалото дяволско също тъй – не винете.

То е само едно оправдание. Кай  
може някой ден и да прогледне,  
да потърси отново своя топличък рай,  
да напусне двореца ми леден.

Но тогава, когато самичък реши.

Без елени, разбойнички, гарвани.

Нека честно ми каже: «Кралице, сгрехих».

Ще го пусна. Но само тогава.

Всяко нещо си има и начало, и край.

Връщаш, взел ли си нещо на заем.

А това, между мене и Кай,  
само двамата си го знаем.

P.S. Но ще призная, с длан над острието,  
докато Кай на рамото ми спи,  
че предпочетох да вледя сърцето му,  
наместо моето да се стопи.

Маргарита Петкова

## **РУСИЯ В ЖИВОТА НА БЪЛГАРСКИЯ ПИСАТЕЛ АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ**

Алеко Константинов е един от авторите, за които казват, че дължат славата си на своите герои. Както Мигел де Сервантес остава в сянката на прочутия си герой Дон Кихот, така и Алеко Константинов дължи незаглъхващата си популярност на вечно живия образ на Бай Ганьо. Дотолкова властен се оказа мустакатият търговец на розово масло със своето присъствие в българската култура, че биографичната личност на автора му бе моделирана като негов антипод и така превърната в пълноценен литературен образ. Едва в последните десетилетия се направи опит биографичният образ на писателя да бъде очистен от идеологическите наслоявания и „митът Алеко“ да бъде разбит, а с това и полюсната дихотомия автор – герой [5].

Един от епизодите в живота на Константинов, в които идеологизираната биографична матрица не обичаше много да се рови, е периодът на пребиваването на младия Алеко в Русия – първо в Николаев, където учи в гимназията и живее в Южнославянския пансион, а после в Одеса, където завършва право в Новоросийския университет.

Алеко се ражда на 1 януари (стар стил) 1863 г. в най-аристократичния по това време български град Свищов. Семейството му е едно от най-видните свищовски фамилии, а родната му къща – една от най-представителните в града. Баща му, Иваница Хаджиконстантинов, е богат търговец, който обикаля Европа със стоката си, а майка му произхожда от прочутия видински Шишманов род, членовете на който претендират, че са наследници на последната българска царска династия. Детето израства в охолство и под непрестанните грижи на родителите да получи най-доброто като възпитание и образование. Четиринадесетгодишен русокосият юноша посреща Освобождението на България от турска власт. Свищов е първият освободен български град, а канцеларията на първия губернатор на града – Марко Балабанов – е поместена в къщата на Хаджиконстантинови. Алеко става писар в тази канцелария и работи заедно с Никола Живков и Иван Вазов, пред когото тогава благоговее. Юношата се чувства вече мъж, започва страстно да пуши и от този си навик не се отказва до края на дните си.

Ярък спомен от детството му остава гостуването лично на руския цар Александър II в бащиния му дом. Ето как Екатерина Иванова, вуйна на писателя, предава спомена за събитието и за живота в аристократичния Свищов:

„Веселина (сестра на Алеко – К.Г.) подробно ми разказваше за идването на Цар Освободителя в тяхната къща, окичена с цветя и скъпи килими, които му направили доста силно впечатление. Как баба й, прекрасна домакиня и една от най-видните гражданки в града, сама готвила и поднасяла на Царя и пр. и пр. Всичко това слушах като вълшебна приказка, която запазих завинаги в душата си. Не по-малко ме учудваха разказите на Веселина за баловете и разкошните веселия в родния й град Свищов, които са имали дори европейски характер както с модерните дамски тоалети, тъй и с неотменния роял и неизбежния френски език - необходим за светския салон. Всичко това ме бе навело на мисълта да си представям родния град на Веселина – Свищов, светнал и тръпнеш под звуците на чудната мазурка и блясъка на още по-дивните очи на младите дами в пленителни тоалети.” [3:6]

Сам Алеко често и с удоволствие е обичал да си спомня за гостуването на Александър II в бащината му къща. Но как да си обясним факта, че сам руският цар удостоява с височайшето си благоволение дома на Иваница Хаджиконстантинов и дори яде от гозбите, сготвени лично от Алековата баба?

Известно е, че Алековият баща е бил в близки отношения с Евлоги Георгиев – последователен русофил, както и с Георги Раковски, който по време на Кримската война е активен сътрудник на руските власти и след края й е обвинен от властите в Османската империя, че е руски шпионин. Няма данни обаче по някакъв начин Иваница да се е ангажирал или дори симпатизирал на плановете на Раковски за освобождение на Отечеството чрез въоръжена борба. Вярно е, че от 1960 г. Хаджиконстантинов сътрудничи на вестника на Раковски „Дунавски лебед“, но неговите дописки нямат революционна насоченост. Знаем, че авторът на първия План за освобождение на България най-редовно е наминавал в канторите на българските търговци в чужбина, за да събира средства за народното дело. Вероятно в този план на родолюбиво спомоществователство могат да се обяснят най-вече и връзките му с Иваница. Изглежда родолюбието си видният свищовски гражданин трайно и категорично е свързвал с очакването Русия да ни освободи и добре е премервал и съобразявал народополезните си действия с верноподаничеството към Султана. Такова „лавиране“ между личния интерес в момента, който се диктува от инстинкта за оцеляване под чуждата власт, и надеждите за бъдещи дивиденди от едно евентуално сътрудничество с Русия, е характерно за българите, успели да постигнат някакво

положение в Империята и особено за богатите български търговци емигранти. Тази „двойственост“ може да се наблюдава и при Евлоги Георгиев, и при всички преуспели български търговци – те добре трябва да са съумявали да служат едновременно на двама господари. Тя обаче категорично изключва революционните действия и бунтове срещу Султана. В този ред на мисли напълно възможно е Иваница Хаджиконстантинов да е бил в близки отношения с висшите руски власти, за да заслужи доверието лично на Царя. Иначе би било трудно да си обясним високата чест, оказана на Иваница от Александър II [2:99-100]. Но дори и да е така, няма никакви основания да се съмняваме в искреността на политическите убеждения както на бащата, така по-късно и на сина. Своего русофилство Алеко последователно и твърдо отстоява до края на живота си. И бащата, и синът до края на дните си остават сляпо предани на Русия и обвързват всичките си лични и обществени надежди за по-добър живот единствено и само с нейната политика в България. Догматични във верността си, те не са способни да прозрат отвъд благодарността си в имперските интереси на Освободителката.

Към края на 1878 г. Алеко заминава за Русия, за да продължи обучението си. Защо Иваница избира Русия за учителка на любимия си син е, мисля, ясно. Като много други българчета още от епохата на Възраждането, Алеко заминава на обучение в Русия със стипендия на руското правителство. И пак като много други негови сънародници, той прекарва юношеските си години в Русия – обетованата страна за всички ученолюбиви българи.

Константинов учи в Русия от 1878 до 1885 г. първо в гимназията в Николаев като стипендиант на руското царско правителство, а после в Одеса „на правах южных славян“ (понеже не е завършил класическа гимназия). Това, че е толериран наравно с останалите „южни славяни“ според Славейков накърнява честолюбието на гордия аристократ [8]. В това отношение той повтаря пътя на хилядите обикновени българчета, на които политическата конюнктура дава привилегии да учат. Тези българчета като правило първо се възползват от царската стипендия, а после, вместо благодарност и доживотна преданост към императора, се завръщат в родината си надъхани с антимонархическите и анархистки идеи на руските революционери. Какво обаче се случва с Иваницовия син в обетованата руска земя?

Русия, по времето, когато Алеко учи там, е в революционен кипеж. В Николаев – едно от най-оживените руски пристанища по онова време – през 70-те години на XIX век възникват първите народнически кръжоци, а през 80-те години народническите идеи се разпространяват бързо и завладяват умовете на николаевската младеж. Те не

може да не са проникнали и зад стените на Южнославянския пансион, в който живеят и се учат „под един възпитателен покрив” сърби, гърци, румънци, но най-вече българи [1:28-32]. Заедно с Алеко в пансиона живеят и учат през годините Георги Кирков, Трайко Китанчев, Димитър Матов, Христо Славейков, Петър Абрашев и др. Тук Алеко прави и първите си стъпки в литературата, за което свидетелстват отпечатаните в родината му стихотворения „Огледало” [10] и „Защо” [9]. Прави впечатление, че в тези му стихотворни опити няма нищо романтично, нищо пушкиновско, лермонтовско или некрасовско. Дори и да се е възторгвала младежката му душа от руските поетически гиганти, както твърдят първите му биографи, то трябва да се съгласим, че от самото начало Алеко тръгва в литературата владен в злободневието и недъзите на родното българско общество и неговите членове. Със самочувствието на зрял мъж гимназистът изпраща свое стихотворение до в. „Целокупна България”, в което Wunderkind in Nikolajev (изразът на Иречек) „бистри политиката”. Това предизвиква критически отзив от Константин Иречек, който го обвинява в незрялост за подобни прояви и между другото го нарича „политическото дете” [4]. Така или иначе Алеко тръгва без колебания по своя творчески и житейски път. Той си остава идеалист и мечтател, вострастен в политиката, изобличител на грубите български обществени нрави и манталитет.

Гимназията в Николаев Алеко завършва за три години вместо за четири (взема последните две години за една) и през 1881 г. заминава за Одеса, където записва право в Новорусийския университет. Одеса по това време е един от важните центрове на руската революционна мисъл. Тя е град със стари революционни традиции, както и с внушителна българска колония. Тук са се подвизавали по различни поводи много българи търговци, революционери и общественици, включително Добри Чинтулов, Любен Каравелов, Христо Ботев, Филип Тотю и др. Тук е създадено и Одеското българско настоятелство.

Престоят на Алеко в този град съвпада с първата половина на 80-те години на XIX век – време безкрайно бурно както за руския, така и за българския народ. На 1 март 1881 руският император Александър II, българският Освободител и скъп гост в дома на Иваница Хаджиконстантинов, е убит от народоволците. А на 27 април в България княз Александър Батенберг разпуска Каравеловото правителство и започва серия от действия, които довеждат до официалното суспендиране на Конституцията от Второто велико народно събрание. Събитието се случва на 1 септември в родния град на Алеко – Свищов. Руската студентска младеж е обхваната от революционен кипеж, а

българските студенти там като цяло се оказват добри ученици на руските си колеги. В огромното си мнозинство нашенчетата охотно възприемат радикалните идеи на руската младеж и с жив интерес следят борбите между либерали и консерватори, които се водят в родината им. Политически дърляния, революционна реторика в съчетание с руска водка и облаци цигарен дим изпълват живота на младия свищовски бохем. Не му се оказват по сърце обаче ония руски студентски сбирки, на които „изтихо се пеят свободни песни и се говори за идеали, иззад които далеч в мрака и далнината се мержелей Сибир”[8]. По присърце му е „сбирщината на българските студенти в някоя затънтена квартира или в широката пивня на поляка Дурян, дето много се пуши, още по-много пие, а най-много брътви: първото – най-евтино, второто – на вересия, а третото – на вятър”[8].

Не можем да си представим Алеко да се възторгва от антимонархическите идеи и актове на руските младежи. И наистина в стихотворението „Защо”, писано по този повод, Алеко застава на позициите на официалното русофилство, осъждайки терористичния акт, довел до смъртта на руския император Александър II. То е писано в полемика с редакторите на в. „Работник”, между които е и Захари Стоянов, които приветстват делото на руските народоволци, като изказват надеждата, че „положението на работите вече ако не другаде, а то поне в Русия, ще се обърнат към добре”. Алеко ги обвинява в неблагодарност към страната-Освободителка и казва, че поведението им излага народа пред външния свят [1:40-41].

Но от вземане на активна позиция по този въпрос го спасява най-вероятно политическият климат сред българската студентска общност в Русия, която, както навсякъде в чужбина, не се интересува много от чуждите проблеми. Според Славейков „българските студенти носят в чужбина всичката отечествена кал и живеят и се давят в нея, само в нея”[8]. Няма основания да мислим Алеко като изключение в това отношение. Цялото му ранно творчество показва жив интерес към българската обществено-политическа проблематика и само към нея [6:230]. Не е изключение Алеко и в отношението си към учебния процес и задължения. Голяма част от „обучението си” той получава всъщност в „широката пивня на поляка Дурян” и по сбирките в затъntenите студентски квартири. А от окончателно пропадане в бездната на бохемски безотговорен живот го спасява идването на майка му, която престоява в Одеса цяла година.

Какво впечатление е направила Одеса на младия момък, можем да съдим по написаното от приятеля му Пенчо Славейков:

«В къщи – Шекспир, Пушкин; в операта – Верди, Гуно, Рубинщайн – а там нейде си далеч някоя плавоока Маря Константиновна ... А и кипящият наоколо му живот не го е оставял ... Като малка пращинка, завейана случайно, вихреният въртеж на този живот го подзема и само по чудо, след дълговременен шемет, той успява да излезе на щастлив бряг. На младия студент Одеса тогаз е направила такова впечатление, подобно на което отсетне той само два пъти е имал случай да преживее – в Париж и Чикаго.»[8]. За „дълговременния шемет“ получаваме представа и от следващия откъс:

„...Като всякога при гюрултии, тъй и сега Алеко стои мълчаливо свит в някое кьоше и само с пръст кива да му долеят празната чаша. А късно след полунощ той се промъква в стаята си ... отваря тетрадката си и бърза да ниже стих по стих. Особено впечатление, види се, му е направило такова едно заседание на одеските български ученици, свикани с нарочна цел да стъкмят и изпратят адрес на врачанския затворник (Драган Цанков, виден русофил – К.Г.). Заседанието е било доста бурно – присъствали са около петдесет луди-млади ... Два дни след това Алеко носи вече в джеба си няколко преписа от поемата Песен за Пламен-Теня и Слобод Маджара. ... Без името на автора песента бива издадена в Русе – 1883. С лек и игрив стих в тази песен е представена разпратата на двамината юнаци на словото за матушка Русия и леля Австрия, добрия и злия гений на България. Тая поема е засега едничкият документ за Алековите литературни интереси, незатъпкани по тесните пивници и широките улици на Одеса.“[8]

Както и да се мъчи да го докара Славейков, ясно е, че литературата не е сред приоритетите на младия студент. Антимонархическите идеи също не са му присърце. Вероятно с гняв и болка е приел убийството на Александър II – почетния гост в родния му дом, както личи от стихотворението “Защо“. Алеко не стига и до идеите на социализма и не се включва в революционна дейност, макар по същото време Благоев да създава в Русия първите социалдемократически кръжоци. Дали някога е щял да стигне до тези идеи, както прогнозира след смъртта му Дядото, е спорно и малко вероятно за един чорбаджийски син, аристократ и бохем. Това, което Русия насажда във възгледите му е един стихийен, непоследователен демократизъм, белязан от мъгляв народнически идеализъм, който на практика не стига по-далеч от идеята за защита на Конституцията на всяка цена. Тази повърхностност на политическите възгледи на младия юрист е много неподходящо гарнирана с крайно русофилство и прояви на нихилизъм. Така Алеко не се различава особено от кохортата руски възпитаници, чиято политическа и обществена дейност в родината е белязана ако не от политическа



продажност на чужда сила, каквито обвинения често се отправят срещу тях, то поне от голяма доза политически наивитет. При Алеко не може да се говори за продажност, но своя политически наивитет той искрено и честно изповядва. В този смисъл неговият демократизъм се оказва всъщност една мисловна конструкция, едно идеално построение, което при сблъсък с реалността неизбежно извиква на живот „чорбаджийския поглед към хората”.

„Демократичността на Алеко беше партийно-политическа, тя не беше по неговата природа, а всадена в него, и то не от възпитание в къщи, а от влиянието на времето и средата, в която той беше прекарал най-чувствителните и най-възприемчиви години на младините си – в Русия, гдето революционерство и левичарство не се считаха вече за средство, а за самоцел, и принадлежаха в очите на младежта към така наречения *bon ton*. Аристократичността, наопаки, отговаряше на истинския характер на Алека и се проявяваше винаги, когато той се намираще между най-интимни другари, гдето не го смуцаваха политически и партийни или други огледи и задължения и той можеше да се яви такъв, какъвто си беше.” [7]

През 1885 г. Алеко се връща в България и започва работа в София. За него започва едно десетилетие на лични изпитания и семейни трагедии, които в крайна сметка го оставят сам, без семейство и работа и без средства за съществуване. През 1886 г. се сприятелява с Пенчо Славейков и по негово настояване превежда „Полтава“, „Бахчисарайски фонтан“ и „Цигани“ от Пушкин и „Демон“ от Лермонтов, както и някои други творби от световната литературна класика. Въпреки трудностите, Алеко продължава бохемския начин на живот и в София, където става един от най-известните софийски донжуановци. Той с удоволствие се връща в спомените си към студентските години в Одеса. На тази база около него се сформира бохемска интелегентска група от бивши руски възпитаници, които наричат себе си „Весела България“. Тази група оставя ярка следа в българския културен живот не само защото е първата бохемска интелегентска група в България, а и защото по време на веселите срещи на нейните членове, на чаша бира или вино, се раждат невероятните разкази за скитанията на един българин по Европа. Книгата, прославяла автора си, е съставена от почти дословно предадени случки, разказвани от членовете на „Весела България“.

До края на дните си Алеко запазва своя респект и почит към руската литература и култура, както и своята сляпа привързаност към руския царизъм и вяра в руската политика в България.

## БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Веселинов, Г.** Алеко Константинов. Критико-биографичен очерк. София, 1959.
2. **Галунова, К.** Бай Ганьо Българина. Опит върху българската народопсихология и българската модерност, кн. 1, Велико Търново: Фабер, 2009.
3. **Иванова, Е. (Екатерина проф. Ем. Иванова).** Алеко Константинов в семейна и роднинска среда. София, 1939.
4. **Ничев, А.** „Константин Иречек за Алеко Константинов”. // Годишник на СУ, Филологически факултет, кн. LI, г. II, 1955/1956, с. 431-440.
5. **Пелева, И.** Алеко Константинов. Биография на четенето. (поредица „Нова българска критика”), София: Просвета, 2002.
6. **Пенев, Б.** „Първите произведения на Алеко Константинов” // сп. Демократически преглед, г. XVI, 1923, кн. 4, с. 230.
7. **Радославов, Ц.** „Черти от характера на Алеко Константинов”, // На Алека, изд. ЮТС – Свищовски клон „Стъклен”, Свищов, 1930, с. 9-12.
8. **Славейков, П.П.,** „Алеко Константинов. Спомени и бележки” // Предговор към Съчинения на Алеко Константинов, кн. I, София, 1901, с. I – LXII.
9. в. „Свободна България“, г. I, бр. 12, Варна, 11 април, 1881 г.
10. в. „Целокупна България“, г. I, бр. 57 от 4. II. 1880 г.

## **ЗА (НЕ)ПРЕМЪЛЧАВАНИЯТА НА БИНЬО ИВАНОВ<sup>8</sup>**

Биньо Иванов е роден в началото на 1939 г. в малкото, но интересно с историята си село Бараково. Автор е на няколко поетични стихосбирки между които „До другата трева“, „Природи“, „Си искам живота“ и др. Освен поезия обаче той пише и много прозаични и публицистични текстове. Има и няколко пиеси, които са запазени в архивите му. Поетът умира на 16 април 1998 г. в град Кюстендил.

В епохата на тоталитарната власт репресиите срещу писатели и творци са били нещо често срещано. През по-голямата част от живота си Биньо Иванов твори в такъв тип общество. Неговият творчески път започва в края на 50-те години на ХХ век и приключва през пролетта на 1998 г.

Въпреки че никога не е бил репресиран, нито маргинализиран, нито пък е изпращан в лагер или е бил забраняван, около него има много сюжети на премълчаване, на недоизказване, на отричане.

Първият такъв сюжет се развива около издаването на първата му стихосбирка "До другата трева". Първоначално в плана на издателството е било предвидено книгата да излезе през важната в световно отношение 1968 г., когато се случва Пражката пролет в Чехословакия; масовите студентски протести във Франция, а в България се провежда Международният фестивал на младежта и студентите в София. Но в крайна сметка издаването на стихосбирката на Биньо Иванов не става. То е забавено с цели 5 години и се случва чак през 1973 г. Цялото това забавяне и протакане променя значението на включените стихотворения. Към тях вече литературноисторическата гледна точка е друга, защото се появяват в един по-късен период. По един или друг начин са извадени от социокултурния си контекст и в някаква степен са закъснели. Дебютът на Биньо Иванов също е закъснял, защото за критиците и за тези, които са били около него и са харесвали поезията му, този дебют се е случил много преди издаването на стихосбирката. В световен мащаб са се случили събития, които поезията не може да пренебрегне, които трябва да отрази по някакъв начин и появата на тази закъсняла книга само се подчертава от тези събития. Биньо Иванов има нови стихотворения, които биха могли да заемат по-важно място в тази дебютна стихосбирка, ако изобщо

---

<sup>8</sup> Статията е писана по време на проект "Докторантски филологически център".

подобни произведения биха могли да бъдат публикувани в такъв момент. Това е от една страна. От друга пък, нещото, което все пак е намерило място в книгата и е било допуснато от цензурата, е стихотворението за Мартин Лутър Кинг.

Убийството на Кинг се случва през 1968 г. в САЩ, а стихотворението на Биньо Иванов отразява точно това убийство, което в някаква степен е част от вражеския свят на капиталистическото общество: "Нощта е пълна с пистолети, моя е,/ с бегли ножове е сита, моя е".. Това стихотворение по някакъв начин успява да вкара част от този свят в тогавашната българска социалистическа действителност.

Биньо Иванов не остава безразличен и към по-близките събития, които се случват в края на 60-те години в съветския блок. Става дума за Чехословашката революция и самозапалването на студента Ян Палах. Появява се стихотворението "Балада и за бензина `69", познато още като "Пражки бензин, януари 1969". То, разбира се, не е публикувано никъде преди падането на тоталитарния режим в България. За пръв път се появява в стихосбирката "Си искам живота", издадена през 1993 г., като версията там е преработена. По-ранен вариант на стихотворението е публикуван в "Литературен вестник" през 2008 г. Но в случая годините на публикуване не ни интересуват много. Важното, това, което заслужава да се отбележи, е, че в една епоха, в която всеки много внимателно е претеглял думите си и се е страхувал да каже мнението си гласно, Биньо Иванов е написал стихотворение, което в някаква степен разобличава официалната пропаганда, официалната версия за тогавашните събития и показва абсурдността и чудовищността на властолюбието. Под особен прицел в това произведение е комунистическата партия - независимо на коя държава:

*"боже, секретарю, секретарю, боже, какво е партия, защо ме  
удрят по главата с нея. Навярно е тояга някаква,  
един потоп напълно частен доживях да ме треперят с някоя  
звездичка слънце петолъчно, петолъчно слънце в небесата"*

И образът на секретаря (първият човек на държавата) присъства, и то като олицетворение на бог. Той е всемогъщият властелин, който решава съдбата на нищожните човешки същества. Това удвоено обръщение "боже, секретарю, секретарю, боже" сякаш слага акцент именно на тази функция на партийния ръководител - той е вседържателя, няма по-горен от него и всеки трябва да му се покланя и да изпълнява волята му.

Вероятно, ако това стихотворение на Биньо Иванов беше добило повече популярност за времето си, а не беше разпространено само сред най-доверените му хора, той също би последвал съдбата на Константин Павлов и Радой Ралин<sup>9</sup>. А може би щеше и да я надмине. Партията-тояга обаче не е предприела никакви строги мерки срещу него.

Интересно е, че в края на стихотворението Биньо Иванов слива образите на Ян Хус и Ян Палах: "... казвам се Ян Палах Хус./ Телевизорът угасна". Между тях действително има общи моменти. Ян Хус става основен водач на чехите срещу германците и срещу влиянието на католическата църква. Изгорен е на клада заради убежденията си, но това само го превръща в национален герой. Съдбата на Ян Палах е близка. Само че, разликата е, че той сам се изгаря заради убежденията си. И това го превръща в своеобразен водач на редица такива радикални протести чрез самозапалвания. Той също се превръща в национален герой и самоубийственият му акт разтърсва дълбоко чешкия народ.

Огненият му протест не остава незабелязан и в България, която тогава стои някак встрани от световните събития. Най-значимото, което се случва при нас през 1968 г., е Европейското първенство по футбол и победата на "Левски" над "ЦСКА" със 7:2, както и Международният фестивал на младежта и студентите. Този фестивал поставя властта пред трудната задача да допусне на територията на страната чужденци, които ще донесат със себе си своята култура, своите модни увлечения. А те пък, според тогавашните разбирания, са опасни за българската младеж и биха могли да повлияят отрицателно на по-податливите „младежи и девойки“. Властта трябва едновременно да се представи добре пред чужденците, но и да предпази народа от пагубното влияние на некомунистическия свят.

Поезията ни обаче по някакъв начин се опитва да отрази събитията в чужбина. Всъщност Биньо Иванов не остава сам в своя поетичен жест към жертвата на Ян Палах. Още двама български поети създават произведения, посветени на чехословашките събития. Това са Валери Петров и Блага Димитрова. Те също не са публикувани тогава. Но важен в случая е самият акт на написането, невъзможността на тези поети да си

---

<sup>9</sup> Константин Павлов и Радой Ралин са български поети, който по някакъв начин са подразнили властта с творчеството си и са наказани за това. През 1968 г. Ралин издава малка книжка с епиграми „Люти чушки“, в която, на една от епиграмите цензурата разпознава подписа на първия секретар на БКП – Тодор Живков. Книжката е иззета веднага от книжарниците, а авторът е оставен без работа за цели 7 години, като покрай него са уволнени и хора, които са участвали в издаването на опасната книжка.

Константин Павлов пък е забранен автор в България от средата на 60-те години до падането на режима през 1989 г. За да не бъде без работа през това време е пренасочен към киното като сценарист.

затворят очите пред случващото се и да премълчат несправедливостта. А и стихотворенията вероятно са достигнали поне до малък кръг приятели. Това също е почти героичен подвиг, кота се има предвид същността на времето - тогава всеки срещнат би могъл да е шпионин или доносник.

Що се отнася до стихотворението на Биньо Иванов, то със сигурност е имало своята публика, макар и малобройна. За това си спомня съпругата му Мария, която разказва как една вечер, пред тесен кръг приятели, един от гостите прочита стихотворението, което го е впечатлило силно. А поетът е спокоен "все едно не го е писал той". Но го е написал. И въпреки това външно безразличие и спокойствие, той живо се е интересувал от чухословашките протести. Постоянно е слушал радио "Свободна Европа", за да се информира за реално случващите се събития.

Не бива да ни изненадва фактът, че нито едно от трите посочени стихотворения не е било публикувано. Това е нещо съвсем нормално за социалистическите режими. Цензурата работи почти безотказно и такива текстове се спират още в самото начало. Ако все пак се появи нещо, което копрометираща по някакъв начин властта, то авторите незабавно биват наказвани за това. Обратното нещо - излизането в печата на подобни текстове, би означавало две неща - или, че политическият режим, който управлява е демократичен, което през 60-те години е абсурдно, или нещо още по-абсурдно - че с публикуването на подобни текстове, властта признава несъвършенствата и слабостите си. Това е немислимо. Поне в българската действителност е било по-вероятно пустинята да се превърне в море, отколкото властта да признае, че е допуснала хиляди грехове спрямо народа си. Цензурската машина в България работи почти безотказно, а и никой творец със здрав разум дори не би опитал да публикува нещо като "Балада и за бензина '69". По-често такива дисидентски произведения се появяват в областта на сатирата и хумора, но и те не остават без последствия.

Но сега говорим за премълчаванията и непремълчаванията на Биньо Иванов. Той не е бил от тези, които мълчат - нито в живота, нито в поезията си. Не напразно го причисляват към поетите от алтернативния канон на българската литература. Това са малка група поети, които отказват да се поставят в услуга на властта. Тяхната мисия е чрез поезията си да показват истината. Това обаче не означава, че не са писали и някои по-приемливи произведения, просто това е била една хитринка, която са използвали, за да могат да бъдат издадени книгите им. Така покрай по-безобидните неща понякога са минавали и алтернативни текстове. Най-открояващите се имена в тази алтернативна група са Николай Кънчев, Константин Павлов и Биньо Иванов.

(Не)премълчаването има две страни. От едната е непремълчаването на поета, неговата невъзможност да си замълчи пред истината. От другата страна е мълчанието на институциите, които се правят, че такъв поет няма или най-малкото го пренебрегват и подценяват, или както той би казал "Ти ли мълчиш, теб ли те мълчат?".

Премълчават го, защото се опитват да го омаловажат като поет. Всъщност полюсите около него са два - на тези, които го приветстват като голям поет и явление в българската литература, и на тези, които го отричат като неразбираем. И двата лагера имат своите доводи.

Неразбирането му в голяма степен идва от непознаването на контекста, в който се раждат творбите му. А тези, които го подкрепят, всъщност са от близкия му кръг приятели и това им е давало предимството да го опознаят.

Първото премълчаване или по-скоро подценяване е свързано отново с издаването на първата му стихосбирка. Тогава е съществувала идеята в един брой на в. "Пулс" да излязат две рецензии - положителна и отрицателна. Положителната е била възложена на Михаил Неделчев, а отрицателната - на Симеон Хаджикосев. Идеята е била да се видят едно до друго мненията "за" и "против" поезията на Биньо Иванов. Обче в последния момент текстът на Михаил Неделчев е спрял и във вестника излиза само отрицателната рецензия на Симеон Хаджикосев. Може би по този начин властта си подсигурира сигурността - веднъж отречен официално, поетът не би могъл да е сериозна заплаха. Той всъщност никога не става толкова опасен, че да го маргинализират от литературното поле. Най-големият проблем при него като че ли си остава на равнището на забавянето на книгите му, но никога не е бил официално забранен, както Константин Павлов например. Това може да се дължи отчасти и на факта, че Биньо Иванов не е в центъра на литературните събития. Той живее в Кюстендил и само от време на време отива в София, но никога не остава да живее за постоянно в столицата. А именно там се случват всички важни и съществени неща от културния и литературния живот на страната. Поетът остава някак встрани от тях и може би това го спасява по някакъв начин от по-страшни последствия.

В по-голямата си част, стихотворенията на Биньо Иванов разкриват някои биографични контексти, но в същото време има и такива, които недвусмислено са насочени срещу несправедливостите на властта. Двете неща са съчетани в поемата "Гостуване в родната ми фабрика за хартия". Тя е публикувана за пръв път през 1993 г. в стихосбирката "Си искам живота". Всъщност поемата има няколко варианта и засега този от 1993 г. е датиран като последен и най-късен. Това е важно, защото означава, че

поемата е писана, ако не в разгара на социализма, то поне в самия му край. Не е създадена след промените. Всъщност първият публикуван вариант на поемата е от лятото на 1989 г., а краят на социалистическата власт настъпва през есента на същата година. Освен това не за пръв път Биньо Иванов предлага по няколко преработки на едно и също стихотворение. При него това е често срещана практика и обикновено между различните варианти има огромно времево разстояние.

А защо е важен периодът, в който е написана поемата? Важен е, защото, ако е написана по време на социализма, значи поетът за пореден път не си е затворил очите и е насочил остието на поезията си към неправдите и лъжите на тези, които по това време дърпат конците на властта в България. Това, публикацията на поемата в самостоятелна стихосбирка се случва много след промените, само говори, че в нея наистина има нещо, което е притеснявало, което е разобличавало тогавашната действителност.

Поемата е едновременно биографична, но и историческа. Това е така, защото в нея са вплетени моменти от биографията на автора, но е разказана и историята на самата фабрика за хартия в с. Бараково. По много интересен начин е обрисувана социалистическите години от съществуването на фабриката. Това описание започва с превръщането на духовата музика в работнически маршове:

*"Приспиван съм с работнически маршове, другари.  
Разбуждан съм с работнически маршове, другари."*

Паркът е "довчера фабрикантски", оркестърът също е "довчера фабрикантски", а всъщност е белогвардейски. Белогвардейците пристигат в Бараково през 1921 г. Една част от тях търсят работа в близкия град, но друга част остават във фабриката. Сред тях има много генерали, тук е и граф Ланской. Със своето високо образование те превръщат селото в един малък културен център в България.

След споменаването на белогвардейците в поемата следва завземането на властта от комунистите. То е като един малък преврат във фабричната държава. Властта вече става народна:

*"Народът взима своите си трансмисии  
сам ще се подава и поема,  
народът грабва своите си зъбчати колела,  
сам ще си пуска пара под налягане: ще се втвърдява  
и омекотява (...)"*



Това обаче може да се разчете и като ироничен намек срещу режима, който използва идеята за равенство между хората, за да манипулира и да постига собствените си цели и замисли. Интересно е представено и национализирането:

*И аз*

*съм бил, другари, национализиран.*

*Ведно с народа национализиран.*

Национализирана е фабриката в родното село на поета. Със смяната на властта, тя си сменя и собствениците. Идеята е, че предприятието ще е собственост на народа, но в действителност то преминава в ръцете на Партията, която би трябвало да представлява този народ. В поемата тази промяна е изразена с тънка ирония, която изобличава абсурдността на положението и на самата идея за национализация.

Според комунистическата идеология никой не може да стои над народа, никой не може да го направлява, той сам трябва да дава посока на съдбата си. Като идея това звучи много хубаво, почти утопично, но когато се приложи на практика се превръща в гротеска, в комедия. Получава се някакво шизофренно състояние, при което народът едновременно си е началник и подчинен, едновременно сам се награждава и наказва, а това е колкото смешно, толкова и тъжно, защото в крайна сметка, потърпевш от цялата тази лудост е обикновения човек.

Освен това горният цитат носи и усещането за унифициране, за сливане с тълпата. Всички се национализират, дори отделните личности, за да бъдат обединени под общото понятие "народ" и така да загубят собственото си лице.

В поемата иронията е средството, с което Биньо Иванов разобличава режима, показва слабостите му, осмива го и най-важното - не мълчи. Той не е от мълчаливците, понякога словесните му излияния траят с дни. И в поезията си казва. Изрича много и важни неща, независимо дали има кой да го чуе. Но той е верен по-скоро на себе си, отколкото на някаква криворазбрана идеология и използва поезията като средство за изричане на истината в един свят, изграден върху лъжи.

Интересни непремълчавания са стихотворенията "В колона към ада" и "Ще ме убият". Те не се намерили място в нито една стихосбирка на поета и затова са почти непознати. Въпреки че са публикувани в периодичия печат. Първото излиза през 1973 г. в местен кюстендилски вестник, но това не прави посланието, което носи, по-малко любопитно:

## **В колона към ада**

*Първи куцука писателят,  
потънал в пот и раздираща скръб -  
събраните си съчинения носи на гръб,  
след него редакторът -  
разрешителните му подписи, превърнати в змии,  
са му стегнали шията;  
трети залита критикът -  
удрят го право в главата  
във вид на тухли възхвалителните му статии;  
последен читателят крета,  
разбит от автосъжаления,  
приобичен към колоната заради същите съчинения,  
и съвсем не затуй (боже опази),  
че е седнал и ги е прочел,  
а просто защото е влезнал в книжарница  
и ги е взел.*

Както се вижда от текста, тук е разгледана поотделно ролята на всеки, като участва в процеса от създаването на един текст до появата му по рафтовете на книжарниците. Това е един дълъг процес на понасяне на вината - за какво и защо никой не може да каже. Но най-големият виновник винги се явява авторът, въпреки твърдението на Барт за неговата смърт. Изграденият образ тук безмилостно напомня на осъдения Христос, който носи мъчителния си кръст към Голгота. Само че тук непосилният товар са собствените думи на автора, творбите, които вероятно ще го смачкат под тежестта си. Най-страшното е, че ако се отрече от тях, ако ги забрави, ще направи най-страшния компромис със себе си и това ще бъде по-жестоко от разпъване на кръст.

След автора, най-тежката отговорност се пада на редактора. Неговата вина е, че позволява излизането на декадентски произведения. Такъв тип произведения обикновено показват истинската същност на социалистическата действителност, а появата им се счита едва ли не за престъпление. Извършителите на това престъпление трябва да бъдат наказани и за целта биват вкарвани в обречената колона към ада.

Тази верига обаче би била немислима и непълна без човека, който с перото си утвърждава качествата на престо̀рното произведение. Това е критикът, който е отказал да направи компромис със себе си и е отстоял с положителната си реакция голямата стойност на някоя творба. И тогава собствените му думи се обръщат срещу него.

Най-невинният в тази обречена колона се оказва читателят. Неговата непростима вина се оказва единствено притежанието на набедените произведения.

Всъщност в това стихотворение Биньо Иванов е описал нещо често срещано в историята на българската литература от периода на НРБ. Не един и двама български писатели са били наказвани заради произведенията си, които са били в разрез със социалистическите идеи. Най-често такива произведения са обвинявани в изкривяване и преиначаване на социалистическата действителност, а авторите им са били подлагани най-малкото на критика и самокритика, за да изкупят вината си. Книгите са изземани от книжарниците, а покрай авторите, наказания отнасят и всички хора, които са били отговорни за излизането на такива противосоциалистически произведения.

Най-ярките примери в това отношение са случаите с Радой Ралин и Константин Павлов. Книгата с епиграми "Люти чушки" на Ралин е изгорена в пещите на полиграфическия комбинат, самият той е уволнен, а покрай него и редакторът, който е допуснал издаването на книжката.

Константин Павлов е забранен автор от 60-те до края на 80-те години заради сатиричните си стихотворения. Биньо Иванов не е от тези наказвани автори, но може би от това го е спасило покровителството на председателя на Съюза на писателите Георги Джагаров и това, че не е живял в столицата. Това обаче са само догатки. Важното е, че със стихотворението "В колона към ада" той за пореден път е атакувал слабото място на режима и опитът му не е останал да лежи в някое шкафче и заедно с другите му архиви да чака подходящ момент да излезе в някое издание. Станало е достъпно за читателите, макар и чрез малък регионален вестник. Понякога и малките невзрачни вестничета могат да предизвикат незабавни ответни реакции. Подобен е случаят с поета Велин Георгиев, но сега няма да се спираме на него.

Стихотворението "Ще ме убият" е публикувано десет години след смъртта на Биньо Иванов. То носи интересното усещане за близка гибел. Не е задължително тази гибел да е физическа, защото понякога по-страшно е духовното унищожение на човека. Няма значение къде ще се случи убийството - то може да е във всяко кътче на света. И е предрешено - "Подписани са протоколите,/ подписани и подпечатани.". Институционално е предопределена смъртта. Но нещо е предизвикало това решение.

Нарушена е хармонията на досегашния живот: "законите, катурнати от моя тласък, са изправени...". Поетовият тласък е нарушил равновесието и блаженството, заплашил ги е и трябва да бъде наказан за тази си дързост. Трябва да бъде отстранен преди да е предизвикал по-големи сътресения.

Тук вече имаме друга разновидност на непремълчаването на поета. То е по-скоро несловесно изразено, защото не се атакува с думи, а има тласък, има движение, действие. А то е също толкова важно, колкото и изричането.

Действието нарушава установения ред, предизвиква ответни реакции, които целят запазването на редишното привидно спокойствие, което е пазено от "пагони, кучета и електрони". А това много напомня на затвор. Оксиморонно е представен някакъв райски кът, пазен едва ли не от жандармерия, която отнема всяка свобода.

Заплахата, която нарушава това лъжливо спокойствие, трябва да бъде отстранена. Средствата за това отстраняване нямат значение, важно е обаче да попадат "винаги, докрай в сърцето". Именно сърцето трябва да бъде унищожено, защото то е сакралното място, от което извира силата за противопоставяне и желанието за отстояване на истината. А след всяко такова успешно попадение в сърцето хората постепенно и безвъзвратно се превръщат в "слънчогледи сплескани" или в "кални ангели". По същността си хората са божий творения, свързани са със сланцето, но сами потъпкват себе си и всяко сърце, което унищожават ги премачква и ги прави по-малко небесни и повече кални. Сами и доброволно затъват в калта на собствените си амбиции, страсти и предразсъдъци.

Поетите са тези, които ни напомнят за нашата небесна природа с думите и действията си. Биньо Иванов ни го напомня също - и със слово, и с дела. При него не само поезията е една постоянна борба за изричане на истината, а в биографията си има и един чисто човешки акт на несъгласие с лъжата. Това е гладната му стачка от 90-те години. Тя е едновременно жест на подкрепа към поета Едвин Сугарев и своеобразен протест срещу машинациите на първото българско демократично правителство, начело с президента Желю Желев.

Непремълчаването в поезията на Биньо Иванов не е насочено само срещу комунистическата власт. То е атакуване на всяка лъжа и несправедливост по принцип, независимо кой ги изрича или извършва.

Сред славеите на българската литература (според едно стихотворение на Константин Павлов), които пеят красиво и възторжено, приспивайки душите за

истината, има и няколко гарвана, които безмилостно грачат грозната истина, пробуждайки заблудените. Един от тези гарвани е Биньо Иванов.

#### **БИБЛИОГРАФИЯ:**

- 1. Дойнов, Пл.** *Българският соцреализъм*. С. 2012.
- 2. Иванов, Б.** *Си искам живота*. С. 1993.
- 3. Иванов, Б.** *В колона към ада*. - В: "Звезда" (Кюстендил), бр. 113 (30 септ.), 1973 г., с. 4.
- 4. Иванов, Б.** *Ще ме убият*. - В: "Литературен вестник", бр. 33 (29 окт. – 4 ноем.), 2008, с. 15.
- 5. Павлов, К.** *Стихотворения*. Пловдив, 2002.

## **БОЛГАРСЬКИЙ ПОСТМОДЕРНІЗМ: ВИТОКИ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ**

У болгарській літературі постмодернізм є явищем автентичним, адже він зародився на національному ґрунті. Попри те, що широко застосовуватися термін «постмодернізм» почав у Болгарії лише у 90-х роках ХХ століття, все ж науковці ведуть його генезу ще з 20-х і 60-х років ХХ століття. Як зазначає дослідниця Лілія Лавринович, у літературознавстві існує «стійка тенденція визначати дискурс постмодернізму передусім як теоретичний, найвагоміша частина якого пов'язана з визначенням меж, обґрунтуванням якісних характеристик цього явища, введенням у науковий обіг парадигми постмодерністських дефініцій, реінтерпретацією попередніх культурних епох та сучасності з постмодерністських світоглядних позицій і т. ін.» [4, с. 39]. Проте як українські, болгарські, так і європейські й американські вчені мають різні погляди щодо цього питання.

Постмодернізм зародився у західних культурах як результат пошуків якісно нових шляхів подолання кризи суспільних та цивілізаційних цінностей. Він з'явився у другій половині 50-х років у Франції, на початку 60-х років у США, як дуже широка течія, багатогранна та поліфункціональна, звідки і різні назви: «новий роман» або «антироман»; у США «new fiction», «meta fiction», «self reflective fiction»; у свою чергу Іхаб Гассан назвав це «постмодернізм» (1970), а Ц. Тодоров – «ультрамодернізм». Теоретичне осмислення найплідніше відбувалося на західноєвропейському та північноамериканському ґрунті. Провідне місце в дослідженні теорії, естетики, поетики цього літературного явища належить працям іноземних дослідників Р. Барта, Ж. Бодрієра, Ж. Дерріди, У. Еко, І. Льїна, Ю. Крістєвої, Ж.–Ф. Ліюара, М. Епштейна, та вітчизняних науковців Д. Затонського, Т. Денисової, Т. Гундорової, Г. Мережинської, І. Набитовича, Г. Сиваченко, А. Татаренко й інших.

Проблеми з визначенням терміна «постмодернізм» пов'язані з його багатогранністю. Українські літературознавчі словники та довідники подають такі визначення:

«Постмодернізм (лат. post – після і франц. modernise – сучасна стильова течія, напрям) – цілісний, багатозначний, динамічний, залежний від соціальних та національних особливостей комплекс мистецьких, філософських, епістемологічних науково-теоретичних уявлень, дистанційованих від некласичної та класичної традиції,

що склався в західній культурній пост метафізичній самосвідомості за останні десятиліття ХХ століття» [7, с. 549].

«Постмодернізм (англ. postmodernism, від лат. post – після і франц. modernisme) – те, що відбувається після модернізму – етап розвитку трьох цивілізації, що за визначенням А. Тойнбі, настав після Нов. часів (Modern Ages, 1475–1875), після 1875 – Postmodern Ages» [5, с. 433]. Як бачимо, в українському літературознавстві домінує позиція широкого трактування терміна.

Слов'янський постмодернізм як окреме літературне явище яскраво представлений монографіями українських вчених Галини Сиваченко (словацька література) [9], Тамари Гундорової (українська література) [2], Алли Татаренко (сербська література) [11], Наталії Бедзир (російська проза у східно- та західнослов'янському контексті) [1].

Т. Денисова, вказуючи на зв'язок цього літературного напрямку з історією красного письменства у США, зауважує: «У США слово «постмодернізм» почали вживати стосовно літератури наприкінці 50-х років (І. Хау, І. Гассан) для визначення явищ, характерних для повоєнного модернізму, він тоді ще не був терміном загальноживаним, не визначався ще як фаза, етап, стан, не набув власних обрисів. Цим терміном спочатку визначали нову поезію Америки 40–50-х рр.» [3, с. 248]. Як літературну парадигму трактують постмодернізм у своїх працях українські літературознавці Г. Сиваченко, Т. Гундорова тощо.

Алла Татаренко використовує такі терміни, щоб уникнути непорозумінь: «постмодерн розуміємо як епоху, період розвитку культури, початок якого в літературі припадає на II половину ХХ століття і який триває досі. Натомість постмодернізмом вважатимемо літературну парадигму, яка позначила своєю домінацією перший етап у розвитку постмодерної культури і є його яскравим поетикальним вираженням. Риси цієї літературно-стилістичної формації і надалі спостерігаємо (найчастіше в модифікованому вигляді) у письменстві початку ХХІ сторіччя» [11, с. 35–36].

Постмодерністська література носить як транснаціональний, так і яскраво національний характер (вона беззаперечно пов'язана з національною традицією). Алла Татаренко слушно зауважує, що «для теорії літератури розгляд конкретної реалізації постмодерністської поетики в рамках тої чи тої літератури може дати цікаві результати, оскільки йдеться про «лабораторний експеримент» у визначених умовах. Аналіз функціонування постмодерністської моделі має відбуватися... не лише в зіставленні з (переважно запозиченою) теорією, а передовсім орієнтуючись на літературну практику, яка дає матеріал для теоретичних висновків» [11, с. 9].

У Болгарії значного резонансу здобула монографія Розалії Лікової «Літературні пошуки 90-х років. Проблеми постмодернізму» (Софія, 2001) [6]. Вона так тлумачить це явище: «Не знаю, чи можна говорити про постмодернізм у найновішій болгарській літературі. Радше варто говорити про окремі тенденції у пошуку мови та стилю, про суттєві проблеми художніх позицій, що торкаються питань авторської присутності, масок, ролей розповідача, структури художності та суб'єкта розповіді» і далі пояснює: «Велике запізнення у розвитку нашого літературного життя, що тривало близько 50-ти років не може не спонукати до розвитку нового. Проте проблема, по суті, полягає навіть не в цьому. Питання у змінах в художніх та естетичних позиціях, у художньому баченні, зміні відносин між матеріальним та духовним, місця людини у світі. Відкривши космічне як реальну величину потенційних людських можливостей, змінилося співвідношення людина – дійсність, людина – всесвіт, людина естетично осягає нові внутрішні межі, нові пласти свідомості, нові польоти інтуїтивного та підсвідомого. Людина, що подолала антропоцентричність, це людина-відношення, людина-реляція, динамічний взаємозв'язок початку і кінця, конечності й безкінечності» [6, с. 103–104].

Дослідниця зазначає, що гротеск, деструкція, заперечення означає не тільки розкладання, не лише відблиск непорушних, звичних форм мислення і бачення, не лише сміх над зовнішнім драматизмом, подолання трагізму та ліризму. У деструкції народжуються нові, вільні зв'язки між знаком та означеним, подолання однозначності, можливість розмивання значення і створення вільних означників.

Болгарські вчені теж не дають чіткого визначення поняттю постмодернізм, найчастіше пояснюючи його у широкому сенсі. «Новий філософський словник» («Нов філософски речник») визначає постмодерн як стан сучасної культури. Крім того, вчені дуже обережні при розмежуванні «модернізму» та «постмодернізму». «Пошук чіткого розмежування понять модернізм і постмодернізм дуже ризиковий, а, можливо, і не потрібен взагалі. Префікс «пост» у постмодернізмі свідчить про те, що останній прийшов із модернізму, пов'язаний з ним і має багато його рис; і якщо певні його елементи потерпіли серйозних змін і розвитку, то їх естетичні корені лежать у модернізмі й у різних фазах його розвитку», – зазначає Р. Лікова [6, с. 105].

Це чітко демонструє болгарська літературна історія. Згадаймо авангардну, зокрема фантастичну літературу 20-х років, тут зустрінемо і елементи деструкції, і порушення традиційної рівноваги, перетворення елементів знайомого домашнього, комфортного світу на зловісні символи напівреальної, напівфантастичної дійсності.



Місце чітко означеного предметного світу зайняли предмети, естетично переосмислені у розмитих просторових і часових межах, емоційно нагромаджені, як у предметному світі А. Далчева. Поняття «душа» втратило свій імпресіоністично-символічний смисл, людська психіка піддалася деформації жаху («Хоро» А. Страшимірова). Перші експерименти з підсвідомістю супроводжують зіткнення свідомого і підсвідомого у героїв Г. Райчева, деструкція логічних зв'язків описана у статті «Фрагмент» Г. Мілева тощо. Принцип симультанізму, естетично спроектований і втілений у поезії Н. Фурнаджієва й А. Далчева у 20-х роках, теж є причетний до естетики постмодернізму.

Елементи постмодернізму в болгарській прозі присутні у творчості С. Мінкова та Й. Радічкова. Вони йдуть від гри між предметністю і світом езотеричного у поезії А. Далчева, у зміні функціональності його предметного світу. Його світ не є світом символу, він не символізує іншу дійсність, а вміщує її в собі. Гра між миттю та вічністю у поезії А. Герова, як і саме поняття «гра» у поезії В. Петрова, набувають нового значення.

С. Мінков проклав шлях постмодернізму у своїх оповіданнях, перетворивши на пародію навіть світ містичного. Він стер межу між світами, відкрив множинність світів та їх одночасне існування, незбагненні переходи від однієї реальності до іншої. Його герой зник як характер, натомість став явищем. Автор присутній не як розповідач, а як свідомість, що пародіює, як мова пародії. Він виступає ніби співучасником діалогу з читачем, пародіюючи саму форму діалогу автора і читача. С. Мінков долає традиційні форми авторської присутності. Він змінює цілісну структуру художнього твору, включно і функцію читача, що придатна до подвійного буття гумору, гротеску, пародійної мови, художньої гри й умовності. Від «Повісті» А. Далчева і вторгнення фантастичного та пародії в оповідання С. Мінкова почалося торжество художньої умовності та художньої гри в болгарській модерністичній літературі.

Літературний процес засвідчує, що чітко фіксованих меж між модернізмом і постмодернізмом не існує, і що постмодернізм, попри боротьбу з естетикою та поетикою модернізму, зародився в його творчому досвіді та досягненнях (важливі етапи розвитку – авангардна белетристика 20-х років ХХ ст., друга половина 60-х років ХХ ст.).

До проблеми постмодернізму у своїх працях зверталися такі болгарські вчені, як: Богдан Богданов, Бойко Пенчев, Галін Тіханов, Валері Стефанов, Владімір Трендафілов, Златомір Златанов та ін. Вони розглядають постмодернізм у широкому

значенні, вказуючи, що це не лише поетика та стиль, а передусім зміна уявлення про світ та реальність.

Останні десятиліття (друга половина 70-х років у європейському літературному процесі та 90-ті роки у болгарській літературі) представляють тенденції розчинення особистості поза самою особистістю, процеси дегуманізації, що розуміється як деструкція стійких уявлень про особистість, розмитість меж між суб'єктом та об'єктом, зростаюча взаємодія та синтез суспільного та глибинно-психологічного. У цьому сенсі правий Б. Пенчев, який зазначає, що, на відміну від модернізму, постмодернізм прагне заповнити порожнини чимось іншим, що постмодернізм не є декаданс, а початок нового типу ставлення до словесності, основа нового світоустрою.

«Можливо, постмодернізм не школа чи течія, а зміщення, зміна точки зору чи художнього погляду, естетичних позицій, він рясніє багатством філософських праць з естетичних проблем і проблем поетики, а не впорядкованими принципами і програмами», – вказує Р. Лікова [6, с. 111]. Відповідно до цього В. Трендафілов зазначає, що сучасна література не централізована, у ній наявні плюралізм методів і стилів, постмодернізм – це взаємодія між протилежними тенденціями, що спокійно порушують чіткі традиційні межі та пародіюють жанрову непорушність і стійкість.

Оскільки дати дефініцію постмодернізму важко, дослідниця Галя Сімеонова-Конах у книзі «Постмодернізм. Болгарський варіант» («Постмодернизмът. Българският случай») визначає, що не може ним бути, вказуючи на його «антихарактеристики»: антидекартизм; антилогоцентризм, деконструкція; антиоб'єктивізм; антифундаменталізм; антиметафізичність; антигуманізм; десакралізація і секуляризація [10].

Міхаїл Міхов зазначає, що поняттям постмодернізм визначають подібні явища суспільного життя і культури починаючи з 60-х років ХХ століття до початку нового тисячоліття. Цей термін вживається і як характеристика нового типу філософствування, так і комплекс художніх стилів у мистецтві, включаючи масову культуру сучасності [8]. Загалом, зважаючи на всі точки зору, можна зробити висновок про виражену присутність традиційних принципів постмодернізму до виокремлення напряму постмодернізму.

Р. Лікова виділяє наступні основні аспекти, присутні у сучасному постмодерністському творі:

1. Структура художнього твору:

- деструкція (деградація фабули та деконструкція). Спостерігається наближеність фабули до творів магічного реалізму, фіктивність, гра уяви, напруга між реалістичним і магічним, присутні поетичні або фантастичні елементи;
- композиційна багатогранність. За словами Р. Барта, постмодерністська художня структура – це синтез модерністських і постмодерністських художніх методів, реалізму та сюрреалізму, формалізму та змістовності, літератури чистої та заангажованої, елітарної та масової;
- велика роль фантастичного у сучасному мистецтві. Тут фантастичне не протистоїть реальному, адже завданням є не піднесення легендарного та надзвичайного, а вираження того, що не може бути виражене, відображення нових стосунків між словами та предметами;
- змінено смисл «події»: подією вважається не об'єкт зовнішнього зображення, а матеріалізація безтілесного.

2. Концепція особистості. Постмодерністська ситуація особистості розраховує на взаємодію, інтеракцію, динамічний зв'язок з іншими. Лише у зв'язку з іншими відбуваються процеси, зміни, випадковості. Сучасна людина знаходиться у стані нерішучості, у поєднанні протилежних напрямів. М. Фуко говорить про «систематичне розчинення ідентичності». Душа – складна система різних елементів, якими не може оволодіти сила синтезу.

3. Зміни художнього тексту. Текст означає більше, ніж просто текст. Це безперервні мовні перетворення, трансформації у безграничності контексту.

Доповнюючи цей перелік, зауважимо, що серед основних формально-змістовних принципів постмодерністської літератури дослідники, зокрема В. Милославська, називає деконструкцію художнього простору, дискретність, дифузії жанрів, еklektизм, зникнення реальності, смерть автора, ігрову стратегію постмодерністського письма, інтертекстуальність, крах раціоналізму, полістилізм, постмодерністську іронію, руйнування просторово-часових і смислових координат, цитатність. Сербський дослідник Мишко Шувакович окремо наголошує на присутності у постмодерністських творах прийомів, які дозволяють створювати поліжанрові міжродові тексти. До них дослідник відносить бриколаж, колаж, монтаж, фрагментацію, цитатність [Цит. за 11, с. 21]. Так, на прикладі сучасних фантастичних романів можемо відзначити, що принцип монтажу та дифузії жанрів (зокрема, наукової фантастики та бойовика) вдало використаний Л. Ніколовим у романі «Десятий праведник»; поєднання антиутопії,

кіберпанку та наукової фантастики створило можливість прочитання роману Л. Ділова «Коли обираєш себе» як посткіберпанку; а синтез наукової фантастики та детективу став умовою для створення метажанру наукової фантастики. Використання гіпертексту як формальної ознаки, поєднання постмодерністської прози з науковою фантастикою, альтернативною історією та фентезі у трилогії про «Ніщо» М. Асадурова, жанрова дифузія епічного, історичного фентезі та бойовика у тетралогії Н. Теллалова визначають необхідність аналізу характерних рис постмодерної фантастичної літератури. Серед інших ознак названих творів – абсурд, гра, карнавалізація, квест, насиченість культурними реаліями, «розчинення характеру» (повна деструкція персонажа як психологічно й соціально детермінованого характеру), співтворчість автора і читача, ставлення до літератури як до «першої реальності» (текст не відображає дійсність, а творить нову реальність, навіть багато реальностей, часто незалежних одна від одної) тощо.

Отже, говорячи про витoki постмодернізму у болгарській літературі варто дослухатися до думки Р. Лікової, яка добачає їх у різних фазах розвитку модернізму. Так, болгарська авангардна фантастична література 1920-х років (А. Геров, С. Мінков) уже містить риси, характерні для постмодернізму, а саме: елементи деструкції персонажа, порушення традиційної рівноваги, перетворення елементів знайомого домашнього, комфортного світу та символи напівреальної, напівфантастичної дійсності, гру між предметністю та світом езотеричного, між миттю та вічністю, пародіювання світу містичного, множинність світів і їхнє одночасне існування. Цілком відповідно до домагань постмодерного письма С. Мінков долає традиційні форми авторської присутності: він змінює цілісну структуру художнього твору, включно і функцію читача, що придатна до подвійного буття, гумору, гротеску, пародійної мови, художньої гри та умовності.

Сучасні болгарські письменники застосовують такі традиційні принципи естетики постмодернізму як гра, іронія, використання алюзій, цитатність, інтертекстуальність, залучення читача до творчого процесу, полістилізм, руйнування часо-просторових і смислових координат, дифузія жанрів, колаж, монтаж, карнавалізація, деструкція та деконструкція (фабули, персонажа).

## СПИСОК ВИКОРИТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бедзир Н. П. Русская постмодернистская проза в восточно- и западнославянском литературном контексте : [монографія] / Н. П. Бедзир. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2007. – 472 с.
2. Гундорова Т. Післячорнобилька бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
3. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Т. Н. Денисова. – К. : Довіра, 2002. – 318 с.
4. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – Напрямок? Стиль? Метод? / Лілія Лавринович // Слово і час. – 2001. – №1. – С. 39–46.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича та ін. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
6. Ликова Р. Літературні търсения през 90-те години. Проблеми на постмодернизма / Розалия Ликова. – София : Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2001. – 375 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / [ред. рада Р. Т. Гром'як, І. Ковалів, В. І. Теремко]. – 2-ге вид., виправл., доповн. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
8. Михов М. Постмодернізм – погляд през призмата на една «опакована» класическа творба [Електронний ресурс] // Великотърновски университет «Св. Кирил и Методий». – Режим доступу: <http://www.uni-vt.bg/pages/6189/uplft/d4.pdf> (24.07.2013). – Назва з екрану.].
9. Сиваченко Г. Парадокси словацького роману (Homo Scribens – Homo Ludens) / Галина Сиваченко. – К. : Наук. думка, 1993. – 174 с.
10. Симеонова–Конах Г. Постмодернізмът. Българският случай : наблюдения върху художествената проза ХХ и ХХІ век / Галя Симеонова–Конах . – София : Факел ; Изток-Запад, 2011. – 424 с.
11. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) : монографія / Алла Татаренко. – Львів : ПАІС, 2010. – 544 с.

## ЗА ЕДИН БАЛКАНСКИ ИСТОРИОГРАФСКИ ТЕКСТ<sup>10</sup>

Фигурата на Преподобният Паисий Хилендарски стои в началото на Българското възраждане. Той е автор на първата български историографски текст „История славяноболгарская“, завършена през 1762 г. в Зограф. Призивите в нея оказват влияние върху огромна част от българските възрожденци. Днес светецът е възприеман като една от най-значителните личности в Българското възраждане /1762-1860/, а българският критик проф. Йордан Иванов му отделя мястото на „баща на отечествената история“ (Иванов 1914: XI).

Въпросът за родно място на светеца все още е неизяснен. Може да се каже, че той е съпоставим с Омир – няколко населени места спорят за родно място на монаха. Аналогичен е случаят и с място на погребване – спорът за истинността не престава и днес. В официалната версия, наложена от учебниците, четем, че родното място на монаха е гр. Банско. Градът се намира на около 100 км южно от столицата на България. През Възраждането е икономически развито селище. Основен поминък освен животновъдство и занаятчийство е търговията. Много бански търговци през 18-19 век имат офиси във Виена, където осъществяват успешна търговия с беломорски памук. Един от тези търговци е и хаджи Вълчо – брат на Паисий Хилендарски, който през втората половина на XVIII век развива международни търговски отношения. На около 8 км от града се намира и малкото градче Добринище, където местната памет сочи, че е мястото на раждане на майката на историографа.

Друг силно развит град през Възраждането е Самоков. Градът е мултиетничен. В него съжителстват представители на различни религии, всяка от които си има собствен храм в града. Градът е люлка на много български възрожденци – Константин Фотинов<sup>11</sup>, Христо Димитров<sup>12</sup>, Захари Зограф<sup>13</sup>, видните учители Захари Круша, Христодул Сечанов, художниците Станислав Доспевски и Никола Образописов. Според местните самоковци именно Самоков е родното място на монаха, защото в творбата му е описана местна легенда с подробности, известни само на местните жители. В съседство са селата Доспей, Райово и Рельово, които също се добавят към

---

<sup>10</sup> Текстът е част от проекта „Мълчанието на Балканите“

<sup>11</sup> Автор на първото българско списание „Любословие“ 1842 г., която се публикува в Смирна.

<sup>12</sup> Основател на Самоковската живописна школа.

<sup>13</sup> Основоположник на българската светска живопис. Живял в периода 1810-1853 г.

списъка с претенденти. Близо до Самоков се намира и гр. Белово – с лансирана версия в пресата в началото на 20-ти век.

И за да не съм многословна по този въпрос, ще допълня и село Кралев дол, което претендира за връзки с митологичната фигура на хайдутина Крали Марко, известен както в българската, така и в сръбската история и митология. В селото има чешма, наречена Паисиева, за която местните твърдят, че е сътворена по поръка на Паисий Хилендарски.

Всъщност малкото, което се знае за хилендарския монах е това, което е написал в книгата си. А именно, че през 1745 г. се замонашава в Хилендарския манастир в Света гора, Атон, където игумен е брат му – Лаврентий, 20 години по-голям от него. Авторът съобщава, че завършва единствената си книга през 1762 г., когато е на 40- години, следователно той е роден 1722 г. В българската история се смята, че Паисий има още един брат – хаджи Вълчо, много заможен търговец, който завършва дните си като монах Пафнутий в скита Черни вир в Атон. Паисий споделя още, че поради неразбирателства и финансови задължения в Хилендар, решава да се премести в Зограф, където завършва творбата си. Описал е и набързо лошото си здравословно състояние, в процеса на писане на книгата и недостатъчната, според него, подготовка за писане от такъв ранг. В академичните среди се говори, че изразената скромност за липсата на образование е вид шаблон на средновековното писане на творби и не трябва да приемаме буквално, че той е неук. Скромността му е причина много критици да се заблудят от този шаблон и да пропуснат замисъла на творбата.

В процеса на изследване на личността на Паисий през годините попаднах на много версии и легенди. В много от тях той е описан като умен и буен младеж с добро бъдеще. В някои от тях физическата му характеристика е описана с аполонски размери. В друга той е работливият и послушен най-малък син<sup>14</sup> на старите си родители. В различните легенди и художествени разкази за Паисий открих и друго. Това е появата на жената в тях. Младостта на Паисий/със светско име в някои от разказите Петър, Пенко и Стоян/ е почернена от събитията, които се случват в бащиния му дом. Той живее в период, когато България е под Османско владичество. Това е време на безнаказаност и страдания, на убийства и насилие. Това е и повратната точка в живота му. Версията за поруганата сестрина чест от турците е причина за извършване на убийство. Младежът решава да отмъсти за издевателството, като единственото

---

<sup>14</sup> Според Иван Ненов, изследовател и автор на книги за Паисий, името Паисий в превод от гръцки означава „дребен, малък”, което е доказателство за това, че е най-младият член на фамилията.

спасение след това е бягството му. Народните поверия сочат, че се скрива в Хилендар, където получава закрила от при по-големият брат. Вероятна причина за замонашаването му е гузната съвест след извършване на убийство. В една новела дори четем, че младежът е убил тринадесет турци сам с наследствената сабя на рода.<sup>15</sup>

От „История славяноболгарская” знаем още, че авторът ѝ е ходил служебно в „немска земя”, където е открил важни източници за труда си. Сведенията сочат, че през 1761 г. той е посетил Сремски Карловци, градче близо но Нови Сад, Сърбия. Пътуването му е било по повод смъртта на арихамндрит Герасим, който е бил представител на Хилендар и е починал през януари 1761 г. Паисий е трябвало да замине за града, за да прибере неговите вещи в Хилендарския манастир, сред които е имало и „облигации и хрисовули задигнати по-рано от Хилендар” (Иванов 1914: XXV). При престоят си там, аtoneцът е имал и задължението да отдаде недвижима собственост на Хилендар под наем, и всичко това в рамките на разрешения двуседмичен престой в Австрийската империя.<sup>16</sup> Паисий е трябвало да върне книжното наследство на манастира, заедно със събранието финансови дарения.<sup>17</sup> В града Паисий посещава патриаршията, където открива книга на Мавро Орбиний - „Царството на славяните”, преведена на руски, от която преписва частта за българите. Сръбските историци смятат, че за достъпа до библиотеката е помогнал сърбинът с български корени Йован Раич, с когото се запознава през 1758 г. в Хилендар. Биографите на Раич смятат, че името той е човекът, който е „запалил” Паисий с идеята за написване на история на българите. Смята се, че при престоя на Раич в Хилендар двамата са разговаряли дълго за идеите на сръбския историограф, който реализира творбата си 30 години по-късно от тази на Паисий.

*Какво представлява „История славяноболгарская”?*

Паисий Хилендарски пише единствения си труд, първият български историографски текст, в рамките на около 2 години. Смята се, че той е обиколил много от библиотеките в Атон и е събрал историческите данни за българите и за България. В българската наука е известно, че източниците за написване на труда са около 40. Много от тях авторът споменава в творбата си. Това са Мавро Орбиний и неговата книга „Царството на славяните” (1601), Цезар Бароний с "Деяния церковная и гражданская"

---

<sup>15</sup> Делян, Д. Победоносец, - В: Стоте очи на Глазне, С., 1970.

<sup>16</sup> През 1761 г. градът Сремски Карловци е бил на територията на Австрийската империя. Пътуването през нейната територия и престоя е бил със специални разрешения, според които престоят не може да надвишава повече от 14 дни.

<sup>17</sup> Повече за това виж Иванов 1914: XXV



(русият превод от 1719 г.), Йоан Зонар и неговият най-важен труд „Всемирна история” (1118 г.), Христовор Жефарович и прочутата му „Стематогрaфия” (1741 г.), в която се намират изображенията на български и сръбски светци и владетели, 56 герба на славянски и балкански страни. Също така и Кормчаята книга, която съдържа апокрифни статии от български произход, византийски хронисти и много жития. Една част от тях са директно преписани, като за целта Паисий ползва глоси. Това са бележки в лявото поле встрани от текста, описващи страница на конкретно произведение, разглеждано от автора. Посочва и други автори в текста, където има разминаване на историята с истината. Зографската чернова е запазена в обем 61 листа. Текстът на липсващите листа е възстановен от първият препис на „История”-та. Паисий започва да пише творбата си в Хилендарския манастир, където е проигумен при брат си – игумена Лаврентий. Неразбирателствата в манастира довеждат до избора му да се премести в Зографския манастир. Като причина за написване на „История”-та Паисий посочва подигравките на представители на други страни (гърци, сърби и руснаци). Сърбите, на които преди това е принадлежал манастира, и руснаците, които хулят българите за това, че нямат своя история. Най-силен е акцентът върху „родоотстъпниците”. Това са българите, които припознават себе си като гърци. Към тях монахът е безпощаден. За свой аргумент той сочи славното минало на българите: многото спечелени победи при водени битки с гърците, славата на някои от владетелите на България и многото християнски светци, като Кирил и Методий, създателите на славянската азбука. Проф. Йордан Иванов казва следното за „История”-та: *„Същинската цена на Славянобългарската история се намира другаде: в националния дух, вложен в нея и в агитационния начин, с който е изложена.”* (Иванов 1914: VII)

#### *Структура на „История славяноболгарская”*

Произведението е структурирано в десет дяла. Текстът е разделен в дялове от първия документиран преписвач<sup>18</sup> на „История”-та – Софроний Врачански през 1765 г. То съдържа две предисловия, едно от които е взет текст от Цезар Бароний, а второто оригинално, един послеслов, от който черпим информация за живота на светеца и седем основни дяла.

Делът озаглавен „Ползата от историята“ и е предназначен за читателите, които искат да получат знания. Второто предисловие носи името „Към ония, които желаят да прочетат и чуят написаното в тая история“. То е авторско и е предназначено за

---

<sup>18</sup> Днес са известни над 70 преписи и преправки на „История славяноболгарская”.

чуждопоклонниците и към патриотите. В него той прави сравнение на българите с гърците, където българите са представени като прости орачи и копачи, и са изключително благодни християни, а гърците са представени като хитри и подмолни. Най-известният му призив, който и до ден днешен българите цитират, е: „*О, неразумни и юроде, защо се срамиш да се наречеш българин...*”

Важна и съществена част от книгата е главата “Историческо събрание за българския народ”. В нея авторът хронологично подрежда българските владетели, като подчертава библейския произход на българите. Паисий се връща до времето на Ной и неговите синове. Афет е посочен като родоначалник на българския род. С тези библейски препратки Паисий подчертава богоизбраността на българите.

Главата за българските царе: Като начало на списъкът е поставен Тривелий, първият български светец, приел християнството много преди българския покръстител княз Борис I. Историографът е направил и някои грешки поради това, че е бил подведен от източниците си. Това обаче, не омаловажава творбата му. В периода на Българското възрождение книгата му е използвана като източник на историята на България. Никой не слага името му на корицата на книгата си, напротив, авторите си приписват неговият текст като авторски.

Като реплика на главата за българските царе Паисий пише и глава за сръбските крале. Този дял е включен поради нестихващите дразги с предишните настоятели на манастира – сърбите – които имали претенции да е техен и да са една по-висша нация от българите. Библиографските източници в манастира улеснили написването на тази глава, която той написва „накратко”.

В следващия дял авторът говори за българския владетел Константин Шишман, последван от главата за българските царе и крале, подредени според реда на царуване. В оригиналния ръкопис, списъкът с поясненията към него обхващат 7 страници. Богоизбраният народ е наказан от Бог поради допуснати грешки. Последният български цар Йоан Шишман (днес Иван Шишман) губи Българското царство в края на XIV век от турците. Това е следствие на неразбирателствата с гърците, които търсят помощ от турците. По този начин гърците сами се предали в ръцете на турците, пише Паисий. „*Така тези два християнски народа, поради своето многовековно неразбирателство загубили своята независимост ,получили божие наказание.*” (лист 52а от Зографската чернова).

За да подсили славата и да подчертае мощта на българските царе, авторът пише веднага след това, „Събрано накратко колко знаменити били българските крале и царе”.

Това, което е успял да намери в летописите са славните князе Батоя и Тривелий и още 11 български царе. За всеки от тях той пише по около пасаж, в който обяснява за славни битки и изключителното лидерство на владетелите. В този дял отново се обръща внимание на Константин Шишман, като тук са разкрити и физическите характеристики на владетеля: *„С какво бил знаменит Константин Шишман? Понеже и той бил от рода на цар Асен и толкова бил хубав на лице и ръст, че от много страни дохождали хора да го видят, и поради големия му ръст го нарекли Шишман. Тоя цар имал много войни с гръцките царе, но никак не могли да го победят. Обаче той пленил много гръцка земя, двама гръцки царе му дали своите дъщери за жени, първо Теодора, след това Мария, както се каза по-преди, за да имат мир и любов с него.“*<sup>19</sup>

Почитта към светите братя Кирил и Методий Паисий изразява в дела „За славянските учители“, който обхваща две страници – от 57а до 57б). Тук авторът използва за източник „Пространното житие на Св. Кирил“, като включва и исторически факти от историята на Русия и Сърбия.

С цел да подчертае, че българите са възприели християнството преди руснаците и сърбите, и че са имали книжнина много преди тях, Паисий пише още един съществен дял, озаглавен „Тук събрахме накратко имената на българските светци, колкото са просияли от българския народ в последно време“. Разказът започва с българския цар Тривелий, с монашеско име Теоктист, който през 703 г. приел кръщенето (лист 58а). Това е още един аргумент в защита на българите, което сочи, че още през VIII век българите, за разлика от сърбите и руснаците са имали християнски владетел. Авторът говори за светостта и славата на българските царе, които са получили канонизация след смъртта си. Описани са всички светци, които е могъл да открие в летописите, като общият им брой е 58. Този дял показва усещането на Паисий Хилендарски за свещено.<sup>20</sup>

Послесловът разкрива малко от живота на автора и неговите несгоди. Обемът е твърде скромнен – една страница. Разкрити са роднинските връзки с игумена на Хилендар и най-вече целта на написване на труда.: *„Разяждаше ме постепенно ревност и жалост за моя български род, че няма наедно събрана история за преславните деяния от първите времена на нашия род, светци и царе.“*

<sup>19</sup> Текстът е предаден на съвременен книжовен език по зографски ръкопис, обнародван от проф. Йордан Иванов: История славеноболгарская, собрана и нареждана Паисием иеромонахом... Стъкми за печат по първообраз Йорд. Иванов, София, 1914.

<sup>20</sup> Повече по въпроса за свещеното виж в текстът ми „Свещенното в История славеноболгарска“, - В: Годишник на Филологическия факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“ Благоевград, том 11, 2013 г., Благоевград, 2014, с. 222 - 227;

### *Други балкански историографии от XVIII век*

През XVIII век писането на историографски текстове добива своя връх, когато много балкански народи се опитват да легитимират себе си. В Сърбия това е известният Йоан Раич<sup>21</sup> със своята четири томна история „История разных славенских народов найпаче болгар, хорватов и сербов”. В Румъния това е Самуел Мику-Клейн, с неговата книга „Кратко познание за историята на румънците” (1796), в която подобно на Паисий се обръща към своя народ с призови за патриотизъм: „*О, ти, който говориш румънски, приеми таза, макар неголяма, но съставена с голямо усърдие и внимание история на твоя народ. И ти на свой ред се старай, а ако не можеш, то вразуми другите, които могат, и помогни им да напишат по-пространно за събитията из живота на румънците... Тези хора били мъжествени и доблестни и над всички народи някога господствали.*” в Гърция, по отношение на приликите на революционния плам сравнение може да се направи с Ригас Велестинлис.

В България друг историографски текст се появява успоредно с Паисиевия в началото на 60-те години на XVIII-ти век. В Зограф, мястото, където завършва творбата си Паисий, друг монах -анонимният Зографски монах пише „История во кратце о болгарскословенском народе”<sup>22</sup>, в която липсва Паисиевият патриотичния плам. Тя е насочена към монасите в манастира и патриотизмът в нея е само на ниво известни византийски императори от български произход, като в края е поставен такъв списък. В края на XVIII век, ученик на Паисий Величковски в манастира Нямц – йеромонах Спиридон Габровски пише „История во кратце о болгарском народа словенском”. Подобно на предшествениците си, уводът на произведението е емоционален, започва историята си с библейските събития след смъртта на Ной, като целенасочено се стреми да покаже библейския произход на българите. Подобно на Паисий, Провидението влияе на историческите събития. Характерното за този труд е идеята за Илирик и обединението на южните славяни. Тази творба съдържа най-голям времеви обхват (разгледани са събитията до 1789 г.) и тук, както и при анонимният Зографски монах се говори за предполагаемо познанство с първия български историограф Паисий.

През XVIII-XIX век, българските възрожденци възприемат идеите на Паисий, както и неговият текст. Той е публикуван в части и изцяло, но не под негово авторство. Първото печатно издание на творбата става през 1844 г. от Христати Павлович под името „Царственик”, който естествено, преработва текста и публикува книгата си като

---

<sup>21</sup> Бащата на Йоан Раич е българин, родом от Видин.

<sup>22</sup> Периодът на написване е 1759-1762 г.

авторска. „История”-та е преписвана в интервал на 117 години, като последният препис е осъществен през 1882 г., когато част от България вече е била освободена от тюрското нашествие. Общият брой на преписите – над 70, говори за начина на възприемане на творбата. Днес, една част от преписите са пръснати извън България, други са в частни колекции, а оригиналът е в Зографския манастир. Много от преписвачите ѝ правят по втори и по трети препис, за да продължат патриотичния дух, който звучи съвременно през целия XIX век.

#### **БИБЛИОГРАФИЯ:**

**Делян 1790:** Делян, Д. Победоносец, - В: Стоте очи на Глазне, С., 1970.

**Иванов 1914:** Иванов, Й. История славяноболгарская, С., 1914.

**Стойчева 2014:** Стойчева, Е., „Свещенното в История славеноболгарска”, - В: Годишник на Филологическия факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски” Благоевград, том 11, 2013 г., Благоевград, 2014.

**ПРИКАЗНОТО НАСЛЕДСТВО НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ – МЕЖДУ  
ТРАГИЧНОТО И КОМИЧНОТО, МЕЖДУ СЪНЯ И ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА. В  
СИМВОЛНИТЕ ПОЛЕТА НА ТВОРБИТЕ ОТ СБОРНИЦИТЕ  
„ПРИКАЗКИ ЗА ТЕБЕ“ И „ПРИКАЗКИ НА ЩУРЧЕТО“**

Творчеството на Константин Константинов за малките читатели/слушатели не е огромно. То започва да се появява във времето между двете световни войни.

За посочения период е характерна творческа преориентация на писателите, които творят в областта на „голямата“ литература, към „малката“. Дали това е валидно и за Константин Константинов не можем да бъдем съвсем сигурни, защото творбите му в едната литература и творбите му в другата литература се раждат почти по едно и също време. Творчеството му води началото си от 1908 г. в периодиката и едва през 1920 година издава първия сборник с разкази<sup>23</sup>. Сборниците „Към Близкия“ и „Любов“ виждат бял свят съответно през 1920 г. - първият, и 1925 г. - вторият. И някъде между тях – през 1924 г. – излиза първият сборник на Константинов за деца, който носи заглавието „Приказки за тебе“. Вторият сборник на писателя за деца е „Приказки на щурчето“ и е отпечатан през 1927 г. Три години по-късно, през 1930 г., издава книга, озаглавена „По земята“; през 1933 г. публикува романа „Кръв“ и отново през 1933 г. излизат разказите за деца, поместени в „Отбор юнаци“. В литературата за „големи“ на писателя следват сборниците „Трета класа“ (1936 г.), „Ден по ден“ (1938 г.) и „Седем часът заранта“ (1940 г.). В литературата за малките читатели/слушатели следват „Приключенията на котарака Мър-мър“ (1937 г.) и разказите за деца, обединени под заглавието „Ехо-о-о!“ (1938 г.).

Вижда се, че писателят успоредно оставя дири както в литературата за деца, така и в „другата“ литература. За децата той пише предимно в областта на жанра приказка и в областта на жанра разказ. Приказното му наследство между двете световни войни е включено в сборниците от 1924 г., от 1927 г. и от 1937 г. Настоящият текст фокусира вниманието си върху първите два и има за цел да представи техните отличителни черти, да се опита да очертае връзките между тях. Тези два сборника сякаш си

---

<sup>23</sup> Виж по подробно Анчев, Панко. Редове от биографията. – В: Константинов, Константин. Ден по ден. С., 2006, 543-544.; Душкова, Мира. *Semper Idem*: Константин Константинов. Поетика на късните разкази. Русе, 2013, 9-31.

диалогизират, като че ли в първия са предпоставени определени топоси, определени персонажи, определени идеи, а във втория те намират своето продължение.

Още на нивото на заглавието сборниците „Приказки за тебе“ и „Приказки на щурчето“ кореспондират със своя жанр. Открояват се и други две важни неща: в първото заглавие има местоименно определен адресат („тебе“), а във второто – конкретизиран разказвач (щурчето).

Следвайки хронологията на издаване на сборниците с приказки, ще започна с „Приказки за тебе“. За него писателят признава: „най-много пот съм пролял над „Приказки за тебе“. Исах всяка дума да свети, да пее...”<sup>24</sup>. Тук са поместени девет творби, които са заключени между два по-различни текста – единият носи заглавието „Приказки за тебе“, а другият – „Златната къщица“. Единият бележи началото, а другият – финала. Ето защо тези текстове имат ролята на композиционна рамка за сборника и при тях е активна ролята на разказвача.

Първият поместен текст в сборника от 1924 г. носи същото заглавие като на самия сборник. От него става ясно, че тези приказки са предназначени за една „малка немирница“ и че ще се разказват вечерта. Разказвачът е обременен от сезоните и затова поднася различни приказки: есента, чийто образ е представен пластично<sup>25</sup>: „[...] една бедна, печална жена, наричана Есен, и сълзите ѝ чукаха по стъклата“<sup>26</sup>, поражда „невесели“ приказки; на тъгата и скръбта опонира Пролетта. С нея разцъфтяват нови, весели приказки. Това, от своя страна, предзадава и присъщото за приказните творби на писателя, а именно, че в тях намира място и тъжното, и веселото.

Този текст служи като въвеждащ в приказното пространство на сборника. Разказвачът припомня, че и той като дете се е наслаждавал на приказките на дядо си. Но друго е по-значимо, а именно, че разказвачът отправя предупреждение към малката си слушателка: „А когато, облегната на моето коляно, неусетно **задремеш** (к. м., Хр. А.), ти ще видиш как оживяват всички малки приказки и ще повярваш тогава, че те са чиста истина [...]“<sup>27</sup>. Още тук става ясно, че се очертава една граница между **съня и действителността**, т.е. приказното се разкрива в съня на детето и се слага край на чудното, на вълшебното с неговото събуждане. Това е нещо, което се забелязва в някои от приказките на писателя, т.е. това не е изолиран случай, но не е и валидно за всеки

---

<sup>24</sup> Димитров-Рудар, Петър. Константин Константинов. – В: Димитров-Рудар, Петър. Писатели и книги. С., 1982, с. 254.

<sup>25</sup> В този и във всички останали цитати от сборниците с приказки не са запазени краесловните ерове, ятовите гласни и т.н., представени са с оглед на съвременното състояние на българския език.

<sup>26</sup> Константинов, Константин. Приказки за тебе. София, 1924, с. 3.

<sup>27</sup> Пак там, с. 4.

приказен текст. Разказвачът има и своите помощници: „В потъмнялата градина пръскат своя дъх цъфналите овошки и люлякът, - и ако аз забравя нещо - те слушат и ще го допълнят. Или будният дрозд от гнездото си ще доизкара зарад мен моята **вечерна** (к. м., Хр. А.) приказка.“<sup>28</sup>.

„**Златната къщица**“ е финалният текст, в който отново разказвачът говори на малката немирница. Но този път ще говори за „златната къщица, със сребърен под, захарни прозорци и покрив от млинчета...“<sup>29</sup>. Тази къщица е „Детинството“. И в изключително краткия по своя обем текст проличава отново границата между съня и действителността. За малката слушателка златната къщица е видима в съня и само в съня може да бъде в нея, а пък за възрастните остава единствено да разказват за нея, за тях детството е спомняне.

Това, което се забелязва от тези два рамкиращи текста, е, че писателят свързва детето със съня, сънят като единствено възможен да разкрие вълшебни светове. Още сега можем да кажем, че в някои от приказките на Константинов основна роля ще има сънят, а също така и основна ще бъде фигурата на разказвача.

В приказката „Тъмното царство и двете деца“ героите са от социалните низини – две деца сирачета, които са прогонени от досегашния им дом, за да търсят сами прехраната си. (Това прогонване е познато в приказките и веднага се сещаме за „Хензел и Гретел“).

Бездомните деца тръгват по своя път и се случва нещо, което показва тяхната доброта. Те успяват да помогнат на един лебед, който е ранен. След оказаната помощ настъпва и чудото – лебедът проговаря и за благодарност ги дарява с една свирка.

Героите на Константинов достигат до тъмното царство, където хората изтърпяват тежко наказание, защото прегрешават пред своя господар. Добрите сърца на двете деца не могат да останат безучастни, ето защо те решават да помогнат на хората от тази зловещна земя. Момичето отива да търси милост от техния господар и го търси в продължение на 33 дни.

Господарят се намира в Бялата планина. Той е в палати, в бисерни дворци. Там има пъстри цветя, златни и сребърни рибки, пъстри пауни, златен трон; има изобилие от цветове, от живот. Това особено контрастира със земята на хората, която тъне в мръсотия и мрак, в безвремие, защото няма ден, нощ, слънце, месец, звезди. За окаяната земя слънцето може да бъде допуснато само ако двете деца дадат живота си.

---

<sup>28</sup> Пак там, с. 4.

<sup>29</sup> Пак там, с. 48.



Обичта на двете сирачета към децата на наказаната земя, тяхната готовност да се жертват за доброто на другите става причина за опрощаване на греховете. Така се появява за втори път лебедът, за да ги възнагради отново за тяхната добрина.

В представения приказен сюжет са активни и символните значения на лебеда и числата. Лебедът е възприеман като „олицетворение на благородната чистота“<sup>30</sup>. Такива са и приказните герои на Константинов. Лебедът се появява два пъти, когато децата извършват своите добри постъпки. Сред другите символни значения, които се откриват в „Речника на символите“, е важно да бъде отбелязано, че „в епохата на християнството поиният лебед става символ на предсмъртния зов на Спасителя от кръста“<sup>31</sup>. Към християнската символика препаща и числото 33, което се свързва с Христовата възраст. Присъствие на символите на християнството не е случайно и не е единичен случай в творбите на писателя, защото по-нататък ще видим, че те са откриваеми и в други.

Накрая „В тъмното царство и двете деца“ се появява фигурата на разказвача, която оповестява щастливия край. Акцентът върху разказваческата фигура е и графически подчертан, защото е отделен от основния текст. Разказвачът се обръща към своето „мило детенце“, при което се стопява дистанцията между разказвача и слушателя/читателя, за да бъде известно какво се случва със земята, която се намира зад 39 царства и морета. Числото показва не само далечността на царството, но то се състои от 3 и 9. Известно е, че числото три символизира трите лица на Бог, а пък девет се получава, когато числото три бъде утроено.

Само ще отбележим, че в сборника „Приказки за тебе“ Константин Константинов помества и приказка със заглавие „Хитрецът и царската дъщеря“. Тя е олитературен вариант на „Келешът и царската дъщеря“.

„Това ми разказа една **надвечер** (к. м., Хр. А.) малката полска девойка, когато аз си почивах край синура на пожълтелите нивя“<sup>32</sup> – така започва приказката „На полето“. Освен чрез признанието на разказвача за това откъде знае приказката, неговото присъствие се забелязва и защото следва въпрос, който подчертава диалогичността с читателя/слушателя, скъсява се дистанцията: „Знаеш ли ти полската девойка?“<sup>33</sup>, за да може да продължи с едно описание на „царицата на полята“, при което образът ѝ е

---

<sup>30</sup> Бидерман, Ханс. Речник на символите. София, 2003, с. 225.

<sup>31</sup> Бидерман, Ханс. Речник на символите. София, 2003, с. 226.

<sup>32</sup> Константинов, Константин. Приказки за тебе. София, 1924, с. 19.

<sup>33</sup> Пак там, с. 19.

изграден и чрез сравнението: „очи като кадифени теменуги“, „косите ѝ са като зрелите класове“<sup>34</sup>.

Чрез дихотомията добър-лош са представени приказните герои. А тук герои са цветята, на които са им присъщи човешки чувства и емоции. Лайкучката е „скромна“<sup>35</sup>, синчецът е „плах и смирен“<sup>36</sup>, жълтурчето е „присмехулно“, а пък макът е „глупав и зъл“<sup>37</sup>.

Макът се възгордява заради своя ярък червен цвят и иска да заповядва на всички. В опита си да се сприятели с лайкучката той е отритнат заради гордостта и злобата, които са му присъщи. Появата на синчеца и фактът, че лайкучката обръща внимание на него, отключва яда на мака, при което се скарва със синчеца. А ролята на жълтурчето е да се присмива. Караниците на цветята, неприемливото им поведение, липсата на разбирателство огорчават полската царица.

Настъпването на трагичния момент се предвещава от наставането на вечерта, от идващата буря и от крякането на жабите. В опита си да се покаже силен макът е „победен“ от бурята: „когато бурята премина, по мократа трева бяха пръснати маковите листа, като едри кървави капки, а нагоре стърчеше само оголеният плодник“<sup>38</sup>. След настъпилото нещастие всичко навява тъга: шурчетата пеят тихо, лайкучката е тъжна, полската царица плаче, а пък жълтурчето е все така присмехулно, сякаш нищо не се е случило.

Приказката е алюзия за човешкия свят, за човешкото поведение. Персонажи са цветя и те имат нравствени характеристики. В опозицията добър-лош само макът има силно изразена негативна окраска. Творбата излиза от характерния за жанра финал, защото тя завършва трагично, което я приближава до литературните жанрове.

Следващата поместена в сборника приказка е „Медената пита“. Думите на разказвача присъстват и в началото, и в края, т.е. те ограждат приказния текст. Тук за първи път се появява фигурата на шуреца:

Кри-кри, кри-кри – запя домашното шурче, нейде под стария дулап. В огнището играят сини пламъчета. Зад стените се разхожда нощта, и тук всички заспаха. Само ний с тебе сме будни още и там – в тъмния ъгъл куклите почват вече своя нощен живот. Ето – пъстрият палячо пляска ръце и се кланя на голямата кукла, автомобилът навива

---

<sup>34</sup> Пак там, с. 19.

<sup>35</sup> Пак там, с. 19.

<sup>36</sup> Пак там, с. 20.

<sup>37</sup> Пак там, с. 20.

<sup>38</sup> Пак там, с. 21.

пружината си, а малката латерничка тихо-тихо засвирва. Ела по-близо до мене, детко, погледни малките пламъци и затвори очи. Ето – пристигна нашата синя каляска, теглена от две бели пеперуди, и чака. Ний ще седнем в нея и ще полетим<sup>39</sup>.

В този цитат е заключено всичко, отличаващо приказките на писателя – особената роля на шурчето, определеното време, в което започва да се разказва (вечерта), присъствието на предметния свят, заспиването на детето също е ключов момент. Определянето на шурчето за разказвач не е случайно. Той е символно натоварен и е най-подходящият избор на разказвач на онези приказки, които сам писателят нарича „вечерни“, защото той обикновено пее, и то през нощта.

В следващ етап разказвачът задава въпрос към своя слушател (нещо познато от приказката „На полето“): „Знаеш ли ти приказката за медената пита?“<sup>40</sup> и по този начин насочва вниманието към конкретен обект. Разказвачът заявява, че ще разкаже различна приказка: „Но не тая приказка, която всички баби разказват на своите внучета – а друга, нова приказка за медената пита“<sup>41</sup>.

След думите на разказвача започва приказан сюжет, който е издържан изцяло в духа на фолклорната приказка. Най-напред започва с присъщата ѝ формула: „Имало едно време“. Второ, характеризира се с неопределеност на времето, защото „дълги дни и нощи вървяло момчето“<sup>42</sup>. Пътуването на героя от сиромашката колиба през царството на слепите, през каменното царство и през златното царство до края на света и обратно се оказва толкова дълго, че момчето е вече момък, когато се завръща в дома си. Чрез тази приказка Константин Константинов утвърждава героя от социалните низини, живеещия в бедност, но с добро сърце.

Думите на разказвача след финала на приказния сюжет са сякаш продължение на началните думи и водят читателя/слушателя все по-устремено към съня.

За разлика от приказката „Медената пита“, която се отличава с динамика на действието, то в „Горският цар“ е изведена на преден план функцията на описанието - описана е пещерата на Горския цар, има описания на трите дъщери на царя. Ето и един пример: „В пещерата се яви най-голямата дъщеря и се изправи послушно пред Горския цар. Тя бе облечена в златно-жълта паяжина, около челото си носеше венец от морави есенни минзухари, а на пояса-китка червени ясенови листа“<sup>43</sup>.

---

<sup>39</sup> Пак там, с. 22.

<sup>40</sup> Пак там, с. 23.

<sup>41</sup> Пак там, с. 23.

<sup>42</sup> Пак там, с. 24.

<sup>43</sup> Пак там, с. 28.

Това е една приказка, от която се lee красивото и доброто. В нея липсва отрицателният персонаж. Горският цар и дъщерите му подготвят растенията, животните и хората за настъпването на зимата и поради тази причина са описани и техните добри постъпки – едната прибира цъфналите минзухари, другата – забравилият да отлети славей; третата помага на едно седемгодишно дете, което носи дърва. В случая сезоните са маркерите за време.

След приказката „Горският цар“ следва един кратък текст, носещ заглавието „За божата-кравица“. Това е история за това как един старец се опитва да напише своите приказки. Константинов прави описание на своя разказвач: „стар човек, с голям нос, върху който бяха кацнали очила...“<sup>44</sup>. Уловената от него божа кравица, затворена в стъклена кутия, е причина за сътворяването на приказните сюжети „за полето и за сините реки сред него, за полските цветя, за водните кончета и за облаците“<sup>45</sup>. Докато нейните червени крилца пораждаат приказките, та дори „цяла малка книжка, нови, неразказвани до тогава, пресни полски приказки“<sup>46</sup>, докато тя се превръща в необходимия творчески импулс за разказвача, тя умира.

„Горският цар“ и „За божата-кравица“ са две приказки, които се отличават не само по своята краткост, но и поради факта, че на първата е присъща описателност, което е характерно за литературата, а пък втората насочва и към литературния творец на приказки, т.е. приказката се предава не само устно, но тя може да бъде и продукт на литературата.

Присъствието на „Вълшебната шейна“ в сборника с приказки е в известна степен спорно, защото тази творба стои на границата между приказката и разказа. Творбата започва съвсем реалистично. Здравко е бедно сираче, което продава вестници. Трагизмът около малкото момче е подсилен и от факта, че всичко се случва в навечерието на Коледа, семеен празник, а Здравко е сам; по улиците има добре облечени деца, а пък Здравко е с дрипи. Героят на Константинов има едно трикрако и проскубано куче и едно намерено полуумряло от студ птиче.

На бедното момче е отредено да бъде изолирано и причина за това е бедността. Децата на пързалката се отнасят към него като към различен, недостоен да играе с тях. За него е отредено да свърши трудното, а именно да издърпа тежката шейна. Но и това му носи радост и успява да таи добри чувства, когато наблюдава как другите се

---

<sup>44</sup> Пак там, с. 32.

<sup>45</sup> Пак там, с. 32.

<sup>46</sup> Пак там, с. 33.

пързалят. Когато настъпва мракът, пързалката опустява и реалистичният разказ приключва, защото се появява вълшебната шейна. Бялото момченце в нея повежда Здравко към „райските снегове“<sup>47</sup>. На сутринта той е открит от децата от вчерашния ден – само за птичето се казва със сигурност, че е умряло, а за Здравко и за кучето се казва, че са измръзнали, но не се разбира дали и те са мъртви. Както и да разчетем финала – дали като измръзване, или като смърт на малкия герой – той е трагичен.

Сборникът „Приказки за тебе“ включва и една „Недовършена приказка“. Кратка по своя обем, тази приказка разказва за глухарчетата, които се раждат от сълзите на една звезда, която се натъжава заради едно момиченце, което се изгубва. Но тук особеното е, че наред приказния сюжет се появява разказвачът, т.е. става осезаем, защото се обръща към своята читателка: „Ти си виждала, нали – тия бели деца на звездата...“<sup>48</sup>.

„Когато децата заспят“ – още от заглавието става ясно, че в тази литературна приказка ще бъде водещ мотивът за съня. След като Катето и Ваньо заспват, играчките „оживяват“. Константинов създава един пъстър регистър от играчки: новата кукла Фифи, червеният Палячо, леля Тота (старата парцалена кукла), стъкленото кученце Фокси, голямата Меца, порцелановата кукла Пепелешка, куклата моряк Петър, войниците и капитанът, гуменият слон, автомобил с шофьор.

С преминаването в сферата на съня се отключват вълшебствата – латерната започва сама да свири, всички кукли участват в сватбата на Фифи и Петър; кубчетата сами се подреждат в къща; куклата Пепеляшка е с познатата ни роля от известната приказка – тя трябва да почисти къщата. Интересно е, че сватбеното шествие спира точно под кандилцето, където от иконата излиза свети Николай Чудотворец и ги благославя; определен е за закрилник на децата и на куклите. Така за сватбата на куклите има осигурено не само празнично тържество, но и необходимото за църковната церемония, защото кандилцето би могло да символизира църквата. Това прави „нощното оживяване“ на предметния свят „реалистично“. Първият слънчев лъч слага край на „куклената действителност“.

Специфичната фигура на разказвача и кукленият свят, представени в сборника „Приказки за тебе“, намират своето място и в сборника „Приказки на щурчето“.

Първата приказка от сборника „Приказки на щурчето“ има за заглавие „Щурчето“. Този начален текст сякаш има функцията да въведе пред читателя/слушателя нов

---

<sup>47</sup> Пак там, с. 38.

<sup>48</sup> Пак там, с. 39.

разказвач. „Слушатели“ са вече познатите от „Приказки за тебе“ Катето и Ваньо, а пък разказвач все още е дядото, който разказва познати на децата приказки, но новите ще разкеже щурчето. Дядото разказвач вижда своята отмяна в щурчето разказвач: „Щурчето. Ей кой ще ви разкаже най-хубавите приказки.[...] Щурчето ще ви разказва **всяка нощ** (к. м., Хр. А.) приказки. [...] А сега, на дяда **сънливите** (к. м., Хр. А.) очички, хайде в креватчетата! Най-хубаво ще слушате щурчето, когато си **легните** (к. м., Хр. А.)...“<sup>49</sup>. Получава се така, че единият разказвач въвежда другия. Дядото разказвач подканя децата към съня, защото така е възможно да „чуват“ за приказното пространство, което ще гради нощем щурчето.

И първата приказка, която ще разкаже щурчето, е озаглавена „Захарното петле“. Разказвачът тук е ясно определен, защото приказката започва с „Кри-кри...“ и продължава с кратък диалог между него и нетърпеливия слушател Ванката, който е последван от описание, увличащо в условията на есенната нощ:

Отвън надничаше есенна нощ. Дъждът тихо тракаше по покриви и стъкла. Къщата се смълча. Угасиха лампите. Всички се прибраха. И Катето заспа. Само в ъгъла при иконата блещукаше кандилцето. Ванката притвори очи и заслуша. И щурчето почна бавно и тихичко своята **вечерна** (к. м., Хр. А.) приказка<sup>50</sup>.

И едва след това се поставя началото на същинския приказен сюжет. От цитираното по-горе е очевидно, че между сборниците „Приказки за тебе“ и „Приказки на щурчето“ има връзки. Това се забелязва чрез приказката „Когато децата заспят“ (в „Приказки за тебе“) и „Захарното петле“ (в „Приказки на щурчето“). И в двете приказки читателят/слушателят е въведен в стаята на Катето и Ванката; споменава се за иконата и кандилцето в нея; със заспиването на децата се отключва приказното.

„Захарното петле“ е заглавие, което насочва към своя герой. Петлето попада в групата персонажи на Константинов, които са отхвърлени заради своята различност. В случая физическите несъвършенства са причина героят да бъде обект на подигравките на децата. За него се казва, че е „очукано и смешно“; клонът му е сравнен с клон на гарга; наричано е чавка, червей. Това, което го отличава от другите, е доброто му сърце: „Бог беше дарил другите с хубост, а нему даде само мъничко добро сърце“<sup>51</sup>.

На петлето му израстват крила, което се оказва необходимият атрибут, за да открие някого, който да го пожелае. То дарява радост за бедното чираче, което е болно

---

<sup>49</sup> Константинов, Константин. Приказки на щурчето. София, 1927, 7-8.

<sup>50</sup> Пак там, с. 9.

<sup>51</sup> Пак там, с. 10.

и единствено го пожелава, но не може да си позволи да го купи. Това, от своя страна, напомня за Здравко от „Вълшебната шейна“. Героите на Константинов желаят определен предмет (захарно петле или шейна), който е недостижим за тях.

Радостта от срещата е неизмеримо голяма както за детето, така и за петлето. Момчето не посмява да го пипне, за да не го счупи, да го допре до устните си, за да не го изгуби. Петлето се изпълва с толкова много обич към детето, че неговото сърчице не издържа и се пръсва. И въпреки това приказката има щастлив финал, защото детето оздравява. Приказката завършва с това, с което и започва - диалог между шурчето и Ванката.

В сборника „Приказки на шурчето“ следват приказки, които нямат отличителната за творбите на Константинов композиционна структура. Към тях се отнасят „Бъдни вечер“, „Снежното момиче“, „Коледари“, „Пръстеното петле“, „Старият щърк“, „Гост“ и „След полунощ“. Това означава, че липсва диалогът на шурчето разказвач преди и след същинската част на приказката.

Чрез приказката „Бъдни вечер“ читателят/слушателят е въведен в атмосферата на снежната нощ точно в навечерието на празника, както и в познатата стая на Катето и Ваньо, при което е акцентирано на кандилцето. Ваньо се опитва да разбере кога идва Дядо Коледа и се опитва да не заспива през нощта. Но фантастичният разказ се ражда в съня му – от месеца се прокрадва в стаята светъл лъч (жица), по който се спускат восъчни ангели; присъства ясла с момченце; арапи поднасят дарове на малкото момче. Християнската празничност е пресъздадена в съня. Присъстват познати и непознати от приказното пространство на писателя персонажи – парцалената кукла леля Тота, книжно петле, захарно мишле, гумена топка, която „пъшка“. Камбанен звън възвестява за настъпилния ден и чрез събуждането на Ванката се излиза от приказното.

„Снежното момиче“ утвърждава мотива за самотата на отритнатия. Героят носи нарицателното име Грозю, което насочва към неговата отхвърленост. Той е сираче и е описан по следния начин „... крив, куц и сляп с едното око“<sup>52</sup>, но пък сърцето му е описано така: „бяло, тихо и добро“<sup>53</sup>. Това, което има, е една счупена гъдулка от баща му и едно кученце, което намира. Започва да се изхранва чрез гъдулката и мястото, където свири, е пред църквата. Грозю няма обичайното за децата на неговата възраст детство. Той се различава заради физическите си недъзи и заради социалното си

---

<sup>52</sup> Пак там, с. 19.

<sup>53</sup> Пак там, с. 19.

положение. Ето защо той не може да бъде част от игрите на връстниците си, а само причина за техния смях.

Съкровено желание на Грозю е да има снежно момиче. От тук следва и фантастичното, защото неговото желание се случва – тя се появява и му разказва интересни приказки, пее му нови и хубави песни. Ръководен от добрината си, той нарушава обещанието си да не я докосва. Това нарушение е необходимото условие, за да му бъде поставено изпитание. Герданът, изработен от Грозю за снежното момиче, трябва да бъде раздаден на бедните (мънистата се променят в скъпоценни камъни и бисери). Мотивът за пътуването се превръща в централен и това напомня за „Медената пита“. И в двете приказки героят пътува и изминава доста време – Грозю осъзнава, че вече е старец, докато в „Медената пита“ героят е вече момък, а не момче. Приказката завършва благополучно, защото той отново среща своето снежно момиче.

„Коледари“ е другата приказка на Константинов, която разкрива българските традиции на празника. Най-напред това се случва чрез отрупаната празнична трапеза. На второ място се споменава, че стопаните са се завърнали от черква, което е препратка към традициите на християнството. Коледарите са нетрадиционни, защото са Вълчо, Кума Лиса и Заю. И чрез постъпката на тези персонажи писателят насочва вниманието към хитростта и измамата. Затвърждаването на измамността на коледарите Константин Константинов подчертава чрез мястото, от което са те – Лъжи-град.

Петлето е от често срещаните персонажи в творбите на Константин Константинов. В „Пръстеното петле“ то е направено от сива глина и на него му е присъща гордостта. Присъства и панаирът като място, както и познатият на читателя/слушателя герой Ванката. Той си избира горделивото петле, което е с „ален гребен и зелена опашка“<sup>54</sup> и има хубава свирка.

Ванката не престава да хвали своето петле как може да свири и от всяко дете взима по един орех, за да опита свирката. Расте не само любопитството на децата към играчката, но и самочувствието на петлето. След като то заема мястото на скрина, приказката поема в нова посока, защото с настъпването на нощта предметният свят „оживява“: „...скринът размърдваше стари кости и изпъшкваше уморено: „Охъ-хо-хо-о!...“; Тогава дървените столове се побутваха“<sup>55</sup>; „Старата кукла, която имаше глава от памук и коса от царевични реси, се качваше на скрина [...]“<sup>56</sup>.

---

<sup>54</sup> Пак там, с. 33.

<sup>55</sup> Пак там, с. 34.

<sup>56</sup> Пак там, с. 34.



Пръстеното петле е носител на новото, защото знае повече за света. Молбите на другите подхранват неговото възгордяване, при което то възкликва: „Ах, колко сте неуки и простички всички!“<sup>57</sup>. То им разказва това, което му е познато от панаира, след като живее там цели 4 дни. Времето при Константинов е все така точно определено. А самият престой на петлето в стаята на Ванката е конкретизирано – седмици, месеци, година.

Настъпва новият панаир, а Ванката има ново петле: „то беше с перушинка, с очи от мъниста и изглеждаше като живо“<sup>58</sup>. Сега вече пръстеното петле се нуждае от своите „неуки“ и „прости“ слушатели, но то се оказва заменено, вече е непотребно. В опита си да избяга то пада от скрина и се счулва.

В „Приказки на щурчето“ е включена и творба със заглавие „Таласъм“. Драгой, Стоян, Коста и Кичка влизат в градината на леля Златка. Плашилото те вземат за таласъм, какъвто сънува през нощта Стоян. В тази творба липсва всякаква приказност и тук е водеща веселата, закачливата история. Ако трябва да определим жанра на творбата, това е разказ.

Сред приказките в сборника има една, която се откроява заради разработения в нея мотив. В „Старият щърк“ е основен мотивът за родината. Самото заглавие насочва към главния герой на творбата. В речта на стария щърк към щъркелите е показана неговата любов към родното.

„След полунощ“ е приказка, в която е събран целият приказен свят, който гради Константинов. Приказното започва не „когато децата заспят“, а след полунощ, което показва, че писателят разчупва характерното за приказката безвремие. В детската стая блещука познатото кандилце, а свети Никола излиза от иконата. Предметният свят също започва своя нощен живот и този път е обогатен: въздишащ дулап, аероплан, захарен мишок, четири шоколадени мишлета, женска кукла, която е облечена с панталони, грамофон с тръба, зелен балон, ластичен заек; войници, които са предвождани от капитан; куклата матрос Петър, червеният Палячо; Пепеляшка и парцалената кукла леля Тота. Всички тези предмети са събрани от свети Никола на една трапеза, при което той отново се връща в иконата.

Чрез този приказен свят Константин Константинов проектира границата между старото и новото, между съвремие и минало, различието във времената (копринената кукла е с панталони, което никак не се харесва на леля Тота). Различието е прокарано и

---

<sup>57</sup> Пак там, с. 34.

<sup>58</sup> Пак там, с. 35.

между старите и новите играчки. Когато капитанът пронизва ластичния заек, казва: „Видите ли всички, с какво бил пълен тоя заек – с нищо!... Ние, старите, ако не олово, барем слама имаме вътре! А тоя заю – въздух!“<sup>59</sup>. Към това насочват и думите на свети Никола към играчките: „Светът е такъв – старите стареят, млади идват, да ги заместят“<sup>60</sup>.

В тази приказка между палячо и капитана се устройва надпревара за ръката на копринената кукла, но пропяването на пръстеното петле слага край на нощния живот на играчките. Всички отиват по местата си, само захарният мишок не успява, защото пада и се счупва, а на сутринта Катето и Ваньо го изяждат.

Предпоследният („Срещу Великден“) и последният („Спи-спи“) текстове започват по обичайния за Константин Константинов начин: „Кри-кри... кри-кри – обади се щурчето. – Слушай, спиш ли вече?“<sup>61</sup>.

В „Срещу Великден“ под кандилцето до иконата на свети Никола са великденските яйца. Ето че не само коледните, но и великденските празници са посочени. Щурчето разказва на Ванката за яйцата, за тяхната надпревара в това кое ще бъде по-хубаво и по-силно. И сред яйцата има отхвърлени и това е малкото и грозно яйце. Докато се карат яйцата, се чува камбанен звън, което показва че приказките на Константинов са пронизани от християнските символи. Докато се развива действието с яйцата, Ванката и щурчето ги наблюдават и водят своя разговор, т.е. има още един разказ.

Последната творба е само диалог между Ванката и Щурчето. Сякаш за да сложи край на приказките на щурчето: „Умори ли се да слушаш?...Ха, стига вече!“<sup>62</sup>. Започва пътешествието на Ванката и щурчето с чудна кола, която ги повежда към Сънчовите палати.

За сборниците с приказки „Приказки за тебе“ и „Приказки на щурчето“ на Константин Константинов можем да обобщим, че бинарната опозиция добър-лош присъства в някои приказки, но не е натрапена. Писателят диалогизира, търси своята читателка и своя читател/слушател посредством обръщения и посредством въпроси. Това, от своята страна, ни отвежда към ключовата за приказките на писателя фигура на разказвача.

---

<sup>59</sup> Пак там, с. 54.

<sup>60</sup> Пак там, с. 52.

<sup>61</sup> Пак там, с. 57.

<sup>62</sup> Пак там, с. 61.

Разказвачът най-напред заема централно място в началните и финалните текстове на сборниците. На нивото на отделните приказки разказвачът отново доминира в началото и в края („Тъмното царство и двете деца“, „На полето“, „Медената пита“, „Срещу Великден“).

Ключова за двата сборника е приказката „Когато децата заспят“. Тя е предпоследна за сборника „Приказки за тебе“ и е изключително важна, защото чрез нея се въвеждат приказни персонажи, които се превръщат в константни за следващия сборник с приказки. Въобще приказното пространство остава непроменено. Топосът в сборника „Приказки на шурчето“ е често един и същ – стаята на Катето и Ванката, в която непременно са означени кандилцето и иконата на свети Никола.

Като своеобразно продължение на историята, започната в „Когато децата заспят“, може да бъде възприета приказката „След полунощ“, защото читателят/слушателят е в познатата детска стая и разбира каква е промяната, която настъпва с играчките. Нарушена е тяхната физическа цялост. Така например липсват части от телата на войниците, червеният Палячо е без тенекии на ръцете; Пепеляшка е със счупено ходило, куклата матрос Петър е с гола глава и кухо око, леля Тота е с празен ръкав, а пък Фифи е с изтърбушена слама и откъсната глава и вече не е сред тях.

Като особеност на творбите на писателя приказник можем да отчетем наличието на символи на християнството. Чрез празниците се конкретизира времето – Бъдни вечер и Великден. Също така в няколко приказки се споменава, че се чува камбанен звън, че героите четат молитва. Предметите, които са част от религиозната символика, са кандилцето и иконата (неколкократно се споменава за икона на свети Никола в стаята на Катето и Ванката; споменава се и за икона на Богородица в приказката „Гост“, където читателят/слушателят е въведен в дома на селския говедар). Въпросът дали тази символност поражда допълнителни внушения остава отворен.

При Константин Константинов времето е ясно определено и може да бъде заключено в думите „когато децата заспят“. Ето защо при неговите творби началната формула „Имало едно време“ не може да функционира. Тя е по-скоро трансформирана в „Кри-кри...“. Като изключение може да бъде посочена приказката „Медената пита“, която наподобява фолклорна приказка и при нея се срещат и двете формули. Освен това разчупването на присъщото на приказката безвремие се осъществява и чрез сезоните.

За някои от приказките е характерен финал, в който олицетворената играчка „умира“ – захарното петле се пръсва („Захарното петле“), пръстеното петле пада и се

счупва („Пръстеното петле“), захарният мишок се счупва („След полунощ“). За други творби е характерен трагичният финал, например „На полето“ и „Вълшебната шейна“. Приказки като „Вълшебната шейна“, „Захарното петле“, „Снежното момиче“ и „След полунощ“ разработват мотива за отхвърления. И с творбите от двата сборника Константинов стои сякаш по-често в сферата на трагичното, отколкото в сферата на комичното.

Разгледаните творби ясно и убедително показват, че творчеството на Константин Константинов в тези два сборника страни от щастливия приказан финал. Творбите се открояват реалистичност и с трагичност. Това може би не е достатъчно, за да причислим дадена творба към определен жанр, но се явява достатъчен компонент, за да се разколебае жанровата трактовка, заложена в заглавията на сборниците. По този начин се очертава граница не между фолклорна и литературна приказка, а между литературни жанрове – между приказка и разказ.

Това, което поставя творбите сред приказния жанр, е сънят. В него се случва фантастичното и на него се дължи съвместимостта на реалистичното и фантастичното в някои от творбите. В наблюденията си върху белетристиката за деца Маргарита Славова определя „използването на механиката на съня като композиционен похват за „влизане“ в приказката – при типа композиция „приказка в приказката“ или „приказка в разказа“<sup>63</sup>. Казаното от изследователката е приложимо за сборниците на писателя.

Другото, което държи творбите близо до жанра приказка, е нощният живот на играчките и предметите. И Константин Константинов в това отношение не проявява оригиналност, не е първи, защото „оживяването“ на предметния свят като „тип приказно-фантастична образност“<sup>64</sup> се наблюдава при Ханс Кр. Андерсен.

Чрез тези сборници писателят приказник се показва като преработващ фолклорна приказка, като създаващ приказка, отговаряща на фолклорната приказна традиция и като създател на литературни приказки, в които проличава възприемането на чуждата традиция, но в същото време успява да им придаде и свой облик.

---

<sup>63</sup> Славова, Маргарита. Белетристиката за деца и фолклорната приказка. –В: Славова, Маргарита. *Метаморфози на приказното*. Пловдив, 1997, с. 46.

<sup>64</sup> Пак там, с. 42.

### **БИБЛИОГРАФИЯ:**

- Бидерман, Ханс. Речник на символите. София, 2003.
- Димитров-Рудар, Петър. Писатели и книги. София, 1982.
- Душкова, Мира. *Semper Idem*: Константин Константинов. Поетика на късните разкази. Русе, 2013.
- Константинов, Константин. Приказки за тебе. София, 1924.
- Константинов, Константин. Приказки на щурчето. София, 1927.
- Константинов, Константин. Ден по ден. София, 2006.
- Славова, Маргарита. Белетристиката за деца и фолклорната приказка. – В: Славова, Маргарита. *Метаморфози на приказното*. Пловдив, 1997.
- Стоянова, Таня. Самопредставата на детската литература според спомените на детските писатели. // *Public Republic*, 2012. Достъпно на: <http://www.public-republic.com/magazine/2012/01/82631.php> [Посетена: 02/07/2014].

## Раздел 4. Етнолингвистика. Културология

*Иво Панчев*

### МОНЕТАТА В БЪЛГАРСКАТА ЛИНГВОКУЛТУРА

Те преминават през ръцете ни всеки ден, но като че ли забелязваме само изписаната върху тях стойност. А в същото време монетите не са просто пари, а един културен концепт, едно важно свидетелство за развитието на човешката култура, което заслужава да бъде изследвано в различни аспекти.

Културните концепти са сред единиците на изследване на лингвокултурологията – наука, възникнала и обосновала съществуването си в Русия през 90-те години на ХХ век и намерила развитие и на българска почва. Да се изследва един концепт в лингвокултурен план означава да се изследва преди всичко неговата езикова реализация – една конкретна лексема, нейното речниково значение, нейните синоними, антоними, фразеологични съчетания и т.н.

Не е трудно да се определи какво значи *монета*. В многотомния речник на българския език четем: „Паричен знак от метал или от метална сплав, с определена форма, тегло и съдържание“. В пълното издание на речника „Уебстър“ от 1992 г. като първо значение намираме „gold, silver, or other metal in pieces of convenient form stamped by public authority and issued as a medium of exchange and measure of value“. Руският „Голям енциклопедичен речник“ дава следната дефиниция: „денежный знак, отчеканенный из металла: золота, серебра, меди, других металлов и их сплавов. Имеет лицевую (аверс) и оборотную (реверс) стороны и обрез (гурт)“. Ако обобщим, ще видим, че монетата се възприема като метален предмет, оформен с оглед лесно пренасяне (удобна форма, не задължително кръгла, макар, че в съвременната култура монетата еднозначно се свързва с кръга). Монетата е узаконена от държавата като парично средство, за да изпълнява функцията на посредник в търговията. Монетите от ценни метали (злато, сребро и др.) имат реална стойност, а всички останали са парични знаци, с други думи подобно на банкнотите заместват реалната стойност.

Произходът на думата *монета* е свързан с името на храма на римската богиня Юнона-Монета (лат. *moneta* значи съветвам, т.е. Юнона е Юнона Съветничка). В този

храм от 275 г.пр.н.е. започва сеченето на паричните знаци на Древния Рим (енциклопедия „Кругосвет“, статия „Монета“).

Монетата има дълбоки корени в българската култура. Смята се, че първата българска монета е сечена по времето на Йоан Асен II (Аврамов 2006), но много преди това по сегашните български земи в обращение се срещат различни монети. Монетата неслучайно е високо ценена като източник на информация от археолозите и историците<sup>65</sup>, тъй като съдържа данни, позволяващи с голяма точност да се определи епохата, на археологическата находка – например лика на владетеля и сведения за мястото, където е сечена. В по-нови времена на монетата се означава и годината на сечене. Всяка монета има лицева (аверс) и обратна страна (реверс). Лицева е страната с изображението на владетеля или надписа, който позволява да се определи националната принадлежност на монетата. На съвременните монети лицева е най-често страната с обозначението на номиналната стойност. Страничната повърхност на монетата се нарича гурт. Първоначално той е бил гладък, но по-късно с цел да се попречи на фалшифицирането и развалянето на монетите (краищата им били изрязвани, за да се краде ценен метал) върху него започнали да нанасят орнаменти и надписи (Гаврилов 2007).

Вече беше отбелязано, че монетата, отесечена от ценен метал има стойност „сама за себе си“, докато монетите от обикновен метал и хартиените пари са „надарени“ със стойност. Във времена на инфлация, на обществени катаклизми, хората се обръщат към златните монети – те не губят стойността си и гарантират оцеляването. Можем да кажем, че монетата е сигурност.

Монетата е символ на вяроност, потвърждение на дадено обещание. Наниз от монети се дава на невестата от годеника и остава в семейството, за да се предава на поколението. Нанизите от монети имат Монети се даряват при раждане, кръщение, други важни събития в жизнения път на човека. Най-редовно се секат юбилейни монети, т.е. монети, посветени на специални събития. Те служат за награда, колекционират се, остават като спомен за дадено събитие. Можем да кажем, че монетата е памет.

Монетите се използват често за магически цели – за амулети и талисмани, които привличат парите и успеха. Като има предвид най-вече златните и сребърните монети,

---

<sup>65</sup> Оказва се, че от на финансистите – „Всички експонати са ценни, защото дават информация за миналото на нашите земи, но монетите са най-голямата находка, тъй като чрез тях може да се анализира търговията и финансите от Средновековието, коментира финансовият министър Симеон Дянков.“ (пред агенция inews на 16.11.2011 г.)

Е. Попова пише за „едно изначално, неизменно за всички култури, магическо свойство на метала – да бъде медиатор между този и отвъдния свят, да пази от уроки и нечисти сили, да носи здраве и плодородие“. По-нататък авторката подчертава, че „пазарната стойност на парите се игнорира за сметка на магическите свойства на метала“ (Попова 2003). Можем да кажем, че монетата е магически<sup>66</sup> предмет.

Усещането от разплащането с монета е различно от усещането за разплащане с банкнота. Монетата има тежест и обем (натежали джобове, пълна кесия), релеф, „глас“ (звънтенето). Можем да кажем, че монетата е сетивен и сензитивен предмет.

Монетата се поврежда много по-трудно от банкнотата – не се къса, не се мокри, не се цапа в такава степен. С монета може да се развърти винт, да се уплътни разхлабена част, да се направи шайба, да се купи нещо от автомат. Монетата може да се похвърля с цел да се добие ловкост на пръстите, може да се избере от две възможности. Можем да кажем, че монетата е полезен в бита предмет.

Монетата служи на пропагандата, тя оказва и естетическо въздействие върху хората. Особено важни по отношение на въздействието са надписите върху монетите (Баришников 2009). Монетите се колекционират и изучават, като има и специална наука за тях – нумизматиката. Можем да кажем, че монетата е предмет със социална функция.

От казаното до тук можем да заключим, че монетата е важна част от човешката култура и не може да бъде пропусната в парадигмата на съвременните антропоцентрични науки.

Монетата има дълбоки корени в езика. Тя е дала названието за целия поток от разплащателни средства чрез лексемата *parā*<sup>67</sup>, *parī* в българския език и в други езици. Всъщност, в рамките на съвременната европейска култура няма единство при обозначаването на парите: във френския език в основата стои среброто (ф. *argent*), в английския език, както и в българския, стои монетата (а. *money*), в хърватския език – ценна животинска кожа (х. *kuna*) (Степанов 1997, с. 662-663). Така или иначе, естествено е монетата в един момент от развитието на икономиката да бъде отъждествена с парите по принцип, тъй като банкнотата или книжните пари идват на по-късен етап. По-любопитното обаче е това, че и след „победата“ на банкнотите в

---

<sup>66</sup> Монета с дупка може да привлече своите „събратя“ в кесията на собственика, а пък наниз от монети плаши злите духове (вж. онлайн изданието „Астрофеномен“, статия „Магически хитпарад“).

<sup>67</sup> В Българския етимологичен речник четем: чрез тур. *para* от перс. *parā* ‘парче, дял’ (от монетарната терминология) (БЕР т. 5, с. 60). В Славянския асоциативен речник (частта с обратния речник), пък четем, че *монета* и *монети* отпращат към стимула „пари“ (с. 564).



света на реалните стоково-парични отношения монетата продължава да доминира в българската лингвокултура като средство за назоваване на понятието (концепта) „пари“. Доказателство за това е езикът, в който парите текат (разсипването на монетите подобно на вода), някой не дава пукната пара за нещо (монетата губи стойност със загубата на целостта си), или пък в търговията пара играе (монетата подскача, върти се).

В българския език има немалко лексеми, които означават монети. Тук ги групираме по мотивиращ признак.

1) по официално приетото име на валутата

лев, рубла, лира, франк, дукат

2) по номинала

стотинка, петаче (петак), пендар, сантим, рупче (четвърт от грош)

3) по името на владетеля

фердинандка, борисовка, наполеон, махмудия, меджидие (меджия)

4) по материала (метала)

медник, златник, сребърник

5) по цвета

жълтица (жълт), аспра (бял – гр.), акче (бял – тур.)

Традиционно при лингвотултурните изследвания се търсят езиковите регистрации на концепта във фразеологията. В случая разглеждаме и предлагаме тълкуване на фразеологизми с лексемите *parà* (*parì*), *grosh*, *moneta* и др. почерпени от Фразеологичния речник. В тълкуването си помагаме и с предложеното на сайта „Български фрази и изрази“.

\*да взема за чиста монета – ‘проява на доверие (често – необоснована)’

\*за тридесет сребърника – ‘предателство, продажничество’

\*река(и) от пари – ‘много пари’; също и \*парите потекоха

\*бият ме парите – ‘харча без задръжки’; същото и \*бие ме парата; \*вадя луда пара.

\*като пет пари в кесия – ‘нашироко, в комфорт’

\*пара при пара отива – ‘богатството се (само)умножава’

\*пара да имам, за смях ще я дам – ‘доброто настроение по-ценно от парите’

\*хиляда бода за пара – ‘много усилия, слаб резултат’

\*взел съм си двете пари – ‘не съм годен за нищо’

\*през куп за грош – ‘лошо свършена работа’

\*не давам счупена пара – ‘липса на заинтересованост’; същото и \*не давам пукнат грош

- \*нямам ум за една пара (пет пари) – ‘липса на качеството ум’
- \*пребиена/пукната/счупена пара, нямам – ‘пълна липса на пари’
- \*дай пара да се закачиш, дай десет да се откачиш – ‘нещо, което не оправдава вложените средства’
- \*и баща си за пара продава – ‘липса на морал, продажничество’
- \*бели пари за черни дни – ‘спестените пари помагат в нужда’
- \*на пара стъпва, за грош пита – ‘несъобразителност и/или алчност’
- \*да треперя над парата – ‘да съм скъперник’
- \*да си взема гроша – ‘да защитя собствения си интерес’
- \*гроша ми не минава на пазара – ‘липса на влияние’
- \*гроша с куршум меря – ‘липса на пари’
- \*грош цена – ‘за нещо, което е некачествено’
- \*направих го/направи ме на две стотинки – ‘доказване несъстоятелността на нечии претенции, неверността на нечие твърдение’

Можем да направим някои обобщения. Образът на паричната единица в езиковата картина на средния носител на българския език е трайно и силно свързан с монетата. Въпреки че през последните десетилетия с навлизането на западната култура банкнотата все по-силно опитва да измести монетата от амплото ѝ (например популярния образ на доларовите банкноти в куфарче, чест гост на филми и медийни продукции), монетата все още има достатъчно силни позиции. Вероятно ще е нужно време, за да могат безличните разплащания и различните форми на виртуални пари да преборят наложеното от хилядолетия разбиране „монета = пари“ и образа на монетата като установено средство за разплащане<sup>68</sup>. Монетата в езика далеч не се ограничава до средство за разплащане или до средство за представяне на ситуациите, свързани с материалното благосъстояние на човека и очертаващи в полето „нищета – нормално състояние – презадоволяване“. Както видяхме от фразеологичния материал, чрез лексемите за монета се прави оценка на ум, порядъчност, съобразителност и редица други човешки качества. Редица житейски ситуации намират репрезентация с помощта на конструкции, в които участва монетата: спечеленият спор експресивно може да се представи с думите „Много се отваряше, но го направих на две стотинки“, а некачествената услуга често води до заключението, че се работи „през куп за грош“.

---

<sup>68</sup> Интересно е например, че идеографското изображение на паричната печалба в различни електронни игри, които са част от най-съвременната култура, е издута кесия (с/без знака \$) или златна монета / монети.

## БИБЛИОГРАФИЯ:

**Аврамов 2006.** Аврамов, Й. *Иван Асен II пръв отсякъл български монети, надписите били на кирилица.* Статия в електронната медия „Монитор“, публикувана на 25.02.2006 и отворена за последен път на 25.11.2014 г.

**Баришников 2009.** Барышников М. С. *Семантика и прагматика девизов на монетах.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Специальность 10.02.19 – теория языка. Работа выполнена в ГОУ ВПО «Астраханский государственный университет». Волгоград, 2009. 24 с.

**Гаврилов 2007.** Гаврилов, А. Твердая валюта: Деньги, деньги, деньги. Статия в сайта „Популярная механика“, публикувана през м. юни 2007 г. и отворена за последен път на 25.11.2014 г. Адрес: <http://www.popmech.ru/technologies/6419-tverdaya-valyuta-dengi-dengi/#full>

**Георгиева 2011.** Георгиева, И. *Монети и печати на български царе стават част от колекцията на НИМ.* Статия в информационния портал inews, публикувана на 16.11.2011 и отворена за последен път на 25.11.2014 г. Адрес: [http://inews.bg/Култура/Монети-и-печати-на-български-царе-стават-част-от-колекцията-на-НИМ\\_1.a\\_c.394\\_i.125278.html](http://inews.bg/Култура/Монети-и-печати-на-български-царе-стават-част-от-колекцията-на-НИМ_1.a_c.394_i.125278.html)

**Попова 2004.** Попова, Е. *Златото в народната култура на българите през османския период.* В: Думи, пари, памет. Съставители Р. Заимова и Н. Аретов. Българско общество за изучаване на XVIII век. “Кралица Маб”, с. 42-49.

**Степанов 1997.** Степанов, Ю. С. *Константы: Словарь русской культуры.* М.: Школа «Языки русской культуры». 824 с.

## Източници:

<http://frazite.com>. „Български фрази и изрази“ – тълкувания на популярни български фразеологизми.

Български етимологичен речник. Том V. (ПАДЕЖ – ПУСКА). Отг. Ред. Ив. Дуриданов. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, С. 1999.

Голям енциклопедичен речник. Большой энциклопедический словарь (онлайн издание с адрес <http://www.vedu.ru/bigencdic/39788/>).

Енциклопедия „Кругосвет“. Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия. (онлайн издание с адрес: <http://krugosvet.ru/>).

Речник на българския език. Т. 9, Издателство на БАН. С. 1998

Речник „Уебстър“. Webster’s New Universal Unabridged Dictionary, New York, N.Y. : Barnes & Noble Books, 1992.

Славянски асоциативен речник. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский. Съавтори: Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов (за руски език), И. И. Савицкая (белоруски език), П. Илиева-Балтова, А. Липовска, К. Петрова, Н. Деренжи (български език), Т. И. Крыга (украински език). Москва: Министерство образования и науки Российской Федерации, Московский государственный лингвистический университет, Российская академия наук, Институт Языкознания, 2004.

Фразеологичен речник на българския език. Т. 1-2. София: БАН. К. Ничева, Кети, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. 1974.

## Раздел 5. История. Политология

*Владимир Гамза*

### **МЕХАНИЧНО ИЗПОМПВАНЕ НА ВОДА В СТОПАНСТВОТО НА БЪЛГАРИТЕ –КОЛОНИСТИ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ. РЕТРОСПЕКТИВНИ БЕЛЕЖКИ**

В настоящата статия е направен преглед на българските народни технологии за напояване и механично изпомпване на вода в Северното Причерноморие.

Известно е, че миграционните вълни от българските земи в североизточна посока се осъществявали главно след руско-турските войни и са били най-интензивни в периода от втората половина на XVIII до средата на XIX век. Руската политика се осъществявала с издаване на царски манифести, гарантиращи на новодошлите известни права и привилегии и това е ставало тогава, когато в държавата е битувало крепостното право.

Според историческите документи първото преселване на българи в руските земи се е осъществявало в началото на XVIII век. В 1763 година българи се появили около Киев. След десет години около 400 семейства от силистренското село Алфатар основали в Северното Причерноморие село Олшанка. В началото от XIX век бежанци от Източна Тракия създали редица български селища в Херсонска губерния и Крим (Малък и Голям Буялък, Терновка, Стари Крим, Балта Чокрак, Ингулка, Кишлав, Паркани, Катаржино, Кубанка). Масово преселване на българите в пределите на Руската империя се е извършвало по време и след войната през 1806-1812 г. главно от североизточните и северните български земи: Силистренско, Разградско, Свищовско, Плевенско и др. [ 1, С.11].

Социалният състав на българските преселници е определил и характера на стопанската им дейност. Тъй като основната маса са били селяните и те се заселвали в селски местности, то и главният производствен отрасъл в дейността им е бил селското стопанство. Всяко българско семейство е разполагало с 53 десетини земя. Българското население е станало прочуто със своето трудолюбие, а земеделието се е превърнало в негов основен поминък.

Заедно със зърнени култури селяните культивирали плодове и зеленчуци.

През първата половина на XIX век българите започнали интензивно да отглеждат зеленчуци, предназначени за продажба. В градините (*гардини* или *бахчи*) обикновено работили и членовете на семейство, предимно жени. Трябва да се отбележи, че овощарството и зеленчуковото производство способствали за запазване на относително високия стандарт на живот на българската общност дълги години. По-късно по съветско време в състава на трудово-кооперативните стопанства се формирали градинарски бригади, заети специално с обработка на зеленчукови култури. Преселниците отглеждали богат асортимент от зеленчуци, в това число: ряпа, краставици, чесън, лук (познат още като *кромид*), боб (*фасул*), бакла (*черен фасул*), картофи, грах, главесто зеле или *лана*, салата, морков (*моркува*), домати (среща се често под названието *червен патладжан*), патладжан (*синь патладжан*), тикви, дини (*карпузи*), пъпеша (*дини*). Българите-колонисти сажали и различни видове подправки: магданоз (*петрушка*), копър (*купрей*), лапид и др. За производство на разсад градинарите са строили парници - плитки ями с дебел пласт тор, който с гниенето си създавал достатъчно топлина за засятото семе, запазвана в студеното време от стъклена облицовка. Благодарение на колонистите на пазарите в Новорусия се появили зеленчукови култури, които по-рано не са съществували.

Известно е, че най-важното условие за производство на зеленчуците е било напояването. На българите иригационните технологии са били известни още от Средновековието. Народната хидравлична техника е натрупала значителен опит в прилагането на различни напоителни съоръжения, особено на язовири, канали за напояване с разклонена мрежа. Но в новите природни и географски условия, въпреки наличието на големи резервоари, заселниците са срещнали проблеми, свързани с гарантиране на ефективността от напояването в речните басейни. Големите реки в равнините, които имали бавен поток технически да се хидравлират е било много трудно, и самите съоръжения са били много скъпи. Малките реки - често са изсъхвали. Освен това, каналните системи при наводненията са функционирали неефективно, тъй като нивото на водата в реките и техните притоци, е била значително по-ниска от полетата. Да се повиши нивото на големи количества вода е било възможно с помощта на специални механизми.

Първото упоменаване за използване на механично изпомпване на вода от колонисти е било в трудовете на А. Скалковски. Ученият подчертава, че между реките Днепър и Днестър великоруси са се ползвали от печалбата на природните зони, особено на речните басейни, но технологии на изпомпване не са се използвали. Те започнали да

практикуват това с голям успех, като са заимствали от балкански мигранти - българи и гърци. Освен това, според Скалковски и другите изследователи, само на българите е принадлежало първенството на изграждането на водно-подемни машини в южната част на Русия. Следва да се отбележи, че необичайни за руските очи помпените механизми в действителност имали дълга история. Известно е, че са се появили в древната ориенталска цивилизация под имената "чигирь", "сакие."

Само в резултат на механизацията на напоителни системи заселниците успявали да превърнат сухите степи в зелени градини. Повечето от тях са били концентрирани в Бесарабия - 60 хиляди от общо 70 хил [2, С. 308]. От втората половина на XIX век като резултат от вътрешни миграции българите отглеждали значителна част от земите и в Приазовието. Поливното земеделие се е различавало с висока интензивност и е давало възможност да се получат високи добиви. Градинарството е добило характер на стока. Скалковски е водил елементарни изчисления, показващи рентабилност на компанията за изграждане на водно-повдигане на колелото. Според неговите наблюдения за производството на колела и кладенци от камък, заедно с няколко корита, е трябвало да бъдат похарчат 200 руб. сребро. Толкова пари са били изразходвани и за трудови изпълнители - служители, закупуване на кон, вдлъбнатина и почва копаене. През есента, в добри за продажба години, приходът от продажбата на зеленчуци е бил повече от 300 рубли, а в сухия сезон поливните площи са давали печалба в размер на не по-малко от 20-30 % от сумата на инвестиция капитал. Вследствие на това в продължение най-малко на 3-4 години на експлоатация на вода - подемните машини напълно са върнали парите на собствениците [2, С. 307-308].

В различни български колонии хидросъоръженията са имали различни структурни особености, въпреки че принципите на тяхното функциониране са били общи за всички селища. В зависимост от източниците на водоснабдяване те са били комбинирани в различни типове.

За обект на нашето внимание са послужили варианти на механизми, приложени на практика в колония Терновка - едно от най-ранните българските селища, основано от българи от няколко села, които са били част от Одринско. Повечето от земите на колонистите са се намирали в района между Ингул и Южен Буг, а самото селище е било разположено на брега на река Мокра Терновка. По този начин местните ландшафти обективно са могли да използват технологии за напояване. При описанието на строителството е използвана терминология от местния диалект, въпреки че много от

имената на части и компоненти, използвани в този бранш, са общи за българските колонисти и се срещали в техните говори.

Примитивните типове мобилни устройства "щъркел" (*штръкъл*) не изисквали инженерни решения. Те са били разполагани на брега близо до водата или директно върху кладенеца и загребвали (*црътия*) водата с голяма кофа.

Прост, но ефективен начин да си наливат вода от кладенеца е било устройство тип барабан (*рудан*). Той се е монтирал на дървени стълбове директно над кладенеца. Монтирани са били на метална ос или плътен инкрустиран дървен барабан, чрез който се дръпвало въжето с една-пас намотка. Към двата края на въжето са били вързани достатъчно големи дървени контейнери (*бадя*). В момент, когато долната кофата е загребвала вода, горната - напълнена се изливала в каменно корито, което се е намирало в непосредствена близост (*елак*). Механизмът се е обслужвал от двама души. Изработката и монтажът на колело, което се е наричало с думата *тракало*, за разлика от тези в останалите колонии - *дулап*, е било доста сложна и отговорна работа. С него обикновено са се занимавали опитни дърводелци и ковачи. На първо място е било необходимо да се избере оптималното местоположение на строителството въз основа на дълбочината на реката, ширината на заливните зони и планираните градините. Заселниците е трябвало да използват техника, с която да определят ъгъла на съответния терен. За тази цел, вместо нивелир се използвало чаша за вода, на вътрешната страна на която се описвало по окръжност линия. На склоновете на бреговете е позволявало да има максимално поливни площи, но се е криела опасност от наводнения и заливане на механизмите. При по-високите брегове е трябвало да се издигнат по-скъпи и високи съоръжения, които потенциално биха могли да напояват по-малки площи градини. Освен това е трябвало да бъдат разделени по видове на тераси, което е изисквало допълнителни разходи. Най-подходящи са били микрозаливите.

След извършена работа по прокопаването на канала, който е имал овална форма, каналните стени се укрепвали чрез изграждане на плътна каменна зидария или инсталиране на дървени щитове. Стените на кладенеца задължително се изграждали от частично обработени каменни блокове. Паралелно е вървяло производство на тракало от дървени лостове. Диаметърът му е вариал в диапазона 3-6 m. На джантата на колелото с гвоздеи (*пирони*) последователно се закрепвали метални ведра (*копки*). Колелото се монтирало вертикално на дълга дървена ос (*денгил*), с която е бил свързан куплиран вертикален вал (*врътник*). Последно предвижването се е осъществявало със



заслепен кон, който е трябвало да престъпва през оста на моста. В резултат на транслационно движение, с кофите се изваждала вода от кладенеца и се е изливяла в правоъгълно дървено корито, което се е разполагало малко под горната част на колелото. Оттам водата е преминавала през каналите в дървени водопроводни тръби (*водотек*), които са били насочени към основните канали (*вади*) и микроклоновете (*машули*), които са били отделни секции (*угништа*).

За устройството на канала и инсталиране на колелата се изисквало допълнителен труд и заселниците се обръщали към старата традиция на колективната взаимопомощ - *меджии*, когато собствениците идвали на помощ на селяните. Най-слабата точка в дизайна на колелата от тип река са били дървени сухари (*пръсти*), които са осигурявали сцепление при трансмисия. През зимата, поради замръзване на водата, често са идвали в неизправност кофите: напуквала се е дървената основа, която се оказвала под леда. Ето защо, ремонт на механизма е трябвало да се осъществява почти всяка пролет. Въпреки това, според спомените на старите жители, производителността на тракалото е давала възможност за ефективно напояване на големи площи градини с топла, богата на кислород вода.

Вторият тип водоподемни механизми е използван за механично извличане на вода от кладенците на различни дълбочини. Българи колонисти са били в състояние да използват ефективно вода от подземни източници. За да ги намерят, били необходими съответните знания, както и естествена интуиция. Сред заселниците са били опитни съгледвачи, които почти безпогрешно са определяли къде има водоносни хоризонти и добре са избирали място за бъдещ кладенец. Някои от тях магически са откривали водата (в техния говор това е било отбелязвано с думите " *тука има вода* "), като са намушквали в земята дървен клин.

Голям брой от подземните води са повдигали с помощта на горното колело (*горно тракало*), което е било поставяно на около 4 m над отвора на кладенеца. Този механизъм има значителни структурни разлики от речно колело. Самото колело има сравнително малък диаметър от 1,5 m и малко по-малък от диаметъра на кладенеца. Неговата ос е била прикрепена към високите дървени подпори и се е свързвала с вертикален вал, вкопан в земята. Пряко водоподемната трансмисия е представлявала голяма верига (*синжир*), към която през една или две единици са били прикрепени ведра. Общата дължина на веригата зависи от разстоянието между горната част на колелото и нивото на водата в кладенеца. Веригата се обличала в дървени сухари (*перки*), фиксирани върху джантата на колелото (това е било отбелязвано с израз,

характерен за техния говор: *перка вода- избутва вода*). Цялото устройство се задвижвало от кон, който не стъпвал върху задвижващата ос, а е излизал под нея.

В началото на XX век в българските северни колонии се появили механични вятърни помпени агрегати (*ветреник*), предимно чуждо производство, в частност английско, които използвали неизчерпаемата енергия на вятъра. Като се има предвид високите разходи, местни занаятчии ги правели опростени и монтирали подобни устройства. В дупката в земята до нивото на водоносните хоризонти вмъквали тръбата с диаметър 1.5-2 инчов. Вътре в нея се е намирала щанга, свързана с помпа от клапаните. Щангата се задвижвала от редуктор, който от своя страна пък се задвижвал чрез вал на колело, състоящ се от голям брой лопатки. Когато е нямало вятър, е било необходимо той да "улови" вятъра. За това конструкцията се е разполагала така, че колелото с лопатките се намирали в т. нар. вятърен коридор, т.е. в посоката, в която най-често са духали ветровете .

През 20-те години на миналия век, за да се заменят механичните помпени агрегати са започнали да използват помпи с фабрично производство, които се задействали от петролните двигатели (*нефтеник*). Те са били поставяни в помещенията, построени на бреговете на реките и изпомпвали водата в резервоари, а по-късно във водни кули, откъдето тя отивала в полетата по разклонени тръбопроводи (в тръбите са били направени многобройни дупки). Помпените станции са били доста скъпи. Закупувани са били от колективни ферми - артели, от дружества за съвместно обработване на земята и други общности, най-често на кредит. Според спомените на стари жители работата на петролните двигатели е изисквала специални умения и то най-вече с квалификация на инженери.

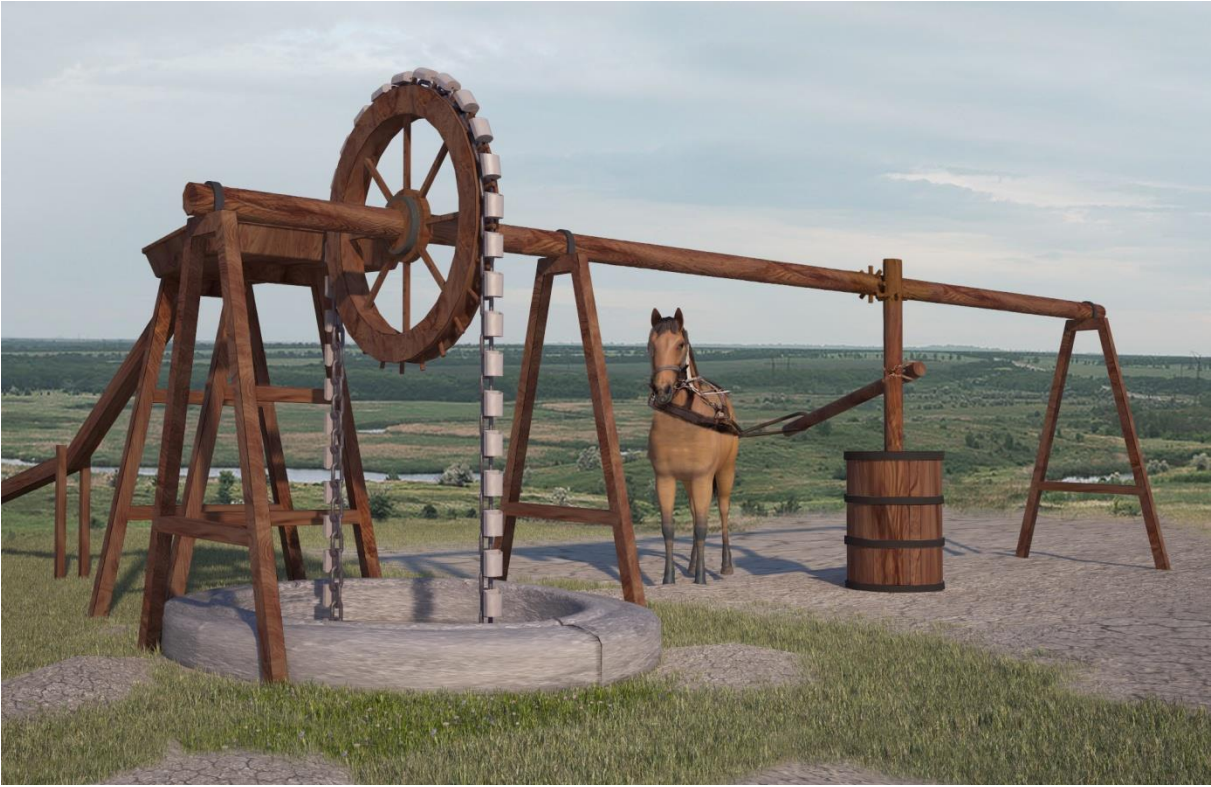
На практика механични помпени механизми заедно с петрола са служили на земеделските стопани до 50-те години на миналия век.

В средата на миналия век търновските майстори, които са работили в николаевските корабостроителници, изработвали оригинални механизми от кладенчов тип с използване на т. нар. ефект на плътни пружини (*пружинник*). Те са позволявали да се повдига вода с помощта на колела, монтирани над кладенеца, които се задвижвали от двигател с вътрешно горене. Главната трансмисия е представлявала непрекъснатата пружина с диаметър около 50 mm, произведена на стругове - машини от тел с дебелина от 1,5 - 2 mm. Вътре в пружината е имало верига, която ѝ придавало твърдост. В дъното на кладенеца е имало инсталиран блок с дървена или метална ролка (до дъното се е приближавала чрез натоварване). Трансмисията е можела да се

спуска на дълбочина от 25 метра. С постепенното му движение поради хидродинамични натоварвания образувания вътре водния стълб, който по време на фрактурата на пружината на горните колелца се направляваха в корито с улуци. Въпреки това, ефективността на този механизъм е била сравнително ниска поради проникването на вода през пружината. В резултат на това дъното на кладенеца е ерозирано и това е водило до свлачища.

В началото на 60-те години жителите на Търновка започнали да изграждат в своите дворове поливни системи, които нарекли *скважини*. Традиционната технология е включвала пробиване на дупки в земята около 160-200 mm и в дълбочина между 12 и 48 m. Първоначално тя е била направена с помощта на домашно приготвени устройства - тръбен статив и лебедка с черпак, по-късно започнали сондиране с поръчване на специализирани превозни средства. В дупка е била поставена външна (*кожух*) и вътрешна цинкована тръба, чрез която се издигала вода. Процесът на повдигане на водата се е осъществявал чрез помпа във вид на лейка, което се дължало на монтиран на метална рамка бензинов или електрически мотор с редуктор. В 60-90-те години повечето от жителите на Търновка са използвали този вид кладенци за поливане на своите градини, както и за питейна вода. Известно е, че през 1986 г. в селото са функционирали 1200 кладенци и 1600 частни събирателни басейни (*басина*). Поради постепенното изграждане на улиците в квартала, респективно водни мрежови комплекси са били използвани предимно за поливане на зеленчукови култури.

По този начин българските преселници са използвали в Северното Причерноморие помпени технологии, които се прилагали и в метрополията. Адаптирайки ги към новите природни и географски условия, заселниците постоянно подобрявали своите водопроводни съоръжения, като с течение на времето, са използвали конструкциите на механизми и части от фабрична селскостопанска техника. Като се има предвид изключително важното значение на механически помпени конструкции за развитието на градинарството при българите-колонисти, те, в известен смисъл, могат да се отнасят към обектите на културно-историческото наследство.







## БИБЛИОГРАФИЯ

1. Грек И., Червенков, Н. 1993. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София, Издателска къща "Христо Ботев."
2. Скальковский, А. 1853. Опыт статистического описания Новороссийского края. Одесса, в типографии Францова и Нитче.
3. Вакарелски, Х. 2007. Етнография на България. София, Издателство: Артграф ООД.

Ирина Гамза - 3D реконструкции

## **ОТЗОВАВАНЕТО НА ДЕПУТАТИТЕ В БЪЛГАРСКАТА ПАРЛАМЕНТАРНА ТРАДИЦИЯ**

Приетата на 16 април 1879 г. Търновска конституция с известни условности въвежда свободния депутатски мандат. Депутатите представляват както своите избиратели, така и целия народ. Отзоваване е недопустимо. До „историческите“ промени след 9 септември 1944 г. няма процедури по отзоваване на народни представители. Налагането на новия режим обаче води и до „революционни“ действия по отношение статута на народните избраници. На 8 юни 1945 г. регентите Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов утвърждават приетата от кабинета на Кимон Георгиев „Наредба-закон за избиране на народни представители“, която да послужи за провеждане на изборите за 26 Обикновено народно събрание (ОНС). За кратко време тя претърпява и някои промени, което показва, че по принцип текстът не е юридически прецизиран [4, I р.с., с. 139-148].

Важен момент в изборният и по-скоро в следизборния процес е, че за пръв път в българската политическа практика се въвежда толкова рестриктивен модел на поведение на евентуално избраните народни представители, което става с регламентирането на императивният мандат. Изрично се подчертава, че в бъдеще ОНС ще може да отнема мандата на народен представител, дори и законно избран, ако той измени грубо на идеите и програмата при които се е кандидатира. Предложението се прави само от ръководството на политическата сила и едва тогава ОНС отнема мандата. Подобна процедура на отзоваване води до нестабилност на депутата. Той трябва строго да изпълнява програмата на партията, дори и тя да не отговаря на обективните потребности на обществото. От друга страна така в българския политически живот се прави застраховка срещу евентуална подмяна на вота от депутати, които веднъж попаднали в ОНС биха си позволили да напуснат парламентарната група или да изменят на идеите, за осъществяването на които са пратени в представителния орган. Отнемането на мандата води до проблема за попълването състава на ОНС. По принцип се приема, че влиза следващият от листата. Ако обаче листата е изчерпана се предвижда провеждането на частичен избор в същата колегия. Текстът е непрецизен. Редовните избори се провеждат по пропорционалната система, а частичния избор както

е регламентиран е за един мандат и пропорцията тук няма място. Следователно изборът би трябвало да е мажоритарен, но никъде в закона това не се фиксира.

На 4 декември 1947 г. България приема втората в историята си конституция, останала в историята като „Димитровска”. Конституцията въвежда императивния мандат. Народните избраници са отговорни пред своите избиратели. Те могат да бъдат отзовавани и преди края на мандата си. Процедурата по лишаване от мандат се препраща за регламентиране към обикновения законодател. Подобна мярка е отстъпление от принципите на свободния мандат, който макар и не много прецизно формулиран действа до 1945 г. в България. Идеята му бе депутатите без да се притесняват от преждевременна смяна да работят спокойно в парламента. Сега се създава режим на несигурност на народното представителство, който хармонира с постепенното налагане на тоталитарния режим и цели обезличаването на парламента. В случая не се взема предвид факт, че те са избрани тайно за депутати, а са отзовани с явно гласуване. Тайният вот е едно от най-важните достижения на демокрацията, но към разглеждания исторически период традиционното разбиране за демокрация вече е изоставено.

Започват и първите процедури по отзовавания на народни представители, съгласно конституцията и избирателния закон. На 2 март 1948 г. Народното събрание (НС) разглежда писмо на Националния комитет на Отечествения фронт (ОФ), в което се иска отзоваването на депутатите: Любен Гумнеров, Спас Николов и Младен Биджов, които „изменят на идеите” на ОФ. Мотивите са намерени в техни действия, водещи до лично облагодетелстване. Формирана е специална комисия, която трябва да проучи случая. Тя действа светкавично, което оставя съмнения за прецизността на работата и. На 4 март докладът е готов. Срещу Л. Гумнеров Българска работническа партия – (комунисти) - (БРП) (к) обвиненията са за незаконна продажба на вино, от която реализира печалба, без да плати акциз на държавата. Срещу Младен Биджов Български земеделски народен съюз (БЗНС) обвиненията са във финансови разхищения и присвояване на значителни средства. Идентични са и действията на С. Николов (БЗНС) – лични облаги, роднински назначения, доставки на евтини храни. Тримата са отзовани от ВНС и са заместени от следващите в избирателните листи.

На 18 декември 1949 г. парламентарните избори по новия закон са проведени. Новото народно събрание вече се титлува „Първо”. Старата „буржоазна” номерация е изоставена. Премахнат е и термина „Обикновено“. През 1951 I НС няколко пъти влиза в своите правомощия да отзовава народни представители на основание чл. 73 на



избирателния закон. На 31 август в бюрото на НС постъпва предложение от Националния съвет на ОФ за отзоваване на народните представители от БЗНС: Петър Каменов и Никола Павлов (двамата от Врачанска избирателна колегия) и Стефан Светозаров (Видинска колегия). Тримата са обвинени, че като съюзни членове „са проявили груба фракционна и вражеска дейност”, за което вече са изключени от БЗНС.

Следващият е бившият член на Политбюро на ЦК на БКП и бивш министър на земеделието Титко Черноколев (Коларовградска колегия). Обвиненията са, че той е провеждал „враждебни действия, насочени против политиката на Партията и Правителството и кооперативното движение на село, водещи към разстройство на Трудово кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС)”. За дейността си той вече е изключен от Българската комунистическа партия (БКП) – приемник на БРП (к), което предрешава и изваждането му от състава на НС. Писмото от НС на ОФ е от 1 ноември, но разправата е светкавична. В същия ден в пленарната зала се разглежда предложението за отзоваване на четиримата депутати. Образувана е петчленна комисия под ръководството на д-р Иван Пашов, която да проучи материалите по провиненията и да излезе с предложение. Комисията докладва още следващия ден. Тя потвърждава обвиненията и констатира, че четиримата депутати са нарушили „основните положения и дисциплина на своите партии”. Аргументите са „съкрушителни” и показват, че извън БКП и БЗНС няма никаква възможност за политическа изява. НС единодушно гласува за отзоваването на депутатите. На тяхно място веднага полагат клетва следващите в листите – Йордан Първанов и Веско Филипов от (Врачанска колегия), Велко Цветков – (Видинска колегия) и Осман Исмаилов Ебазаров (Коларовградска колегия). За отбелязване е, че те чакат в сградата на НС и веднага полагат клетва [5, с. 17-19]. Този факт показва, че всичко е предрешено решението на НС е чиста формалност. Така текстът на избирателния закон за отзоваване от парламента на народни представители се използва като инструмент за политическа и може би лична разправа вътре в партийните редици.

На 21 декември 1951 г. събранието извършва ново отзоваване на народен представител от своя състав. Процедурата започва по искане на националния съвет на ОФ направено до Президиума на НС на 19 декември. Атаката е срущу депутата от ОФ листата в Търновска избирателна колегия Енчо Байчев, който “публично се обявил против решенията на Партията и Правителството и е загубил доверието на трудещете се”. Избрана е комисия от 5 души, която е натоварена да разследва случая в рамките на същото заседание. В рамките на часове комисията е готова! Става ясно, че прецизно

разследване няма как да е направено, но това не пречи на докладчика на комисията д-р Иван Пашов да изнесе в пленарната зала четирите констатирани нарушения на депутата:

1. Обявил се е против политиката на ОФ и Правителството и е скъсал всякакви връзки с избирателите.
2. Изказва се против заема за развитието на народното стопанство и спестовността.
3. Със своето държание се е изложил морално пред трудещете се.
4. Изменя грубо на идеите, програмата и устава на ОФ, в името на които е избран.

Въз основа на изложеното се предлага Енчо Байчев да бъде отзован като депутат и да бъде заместен от следващия в листата Петър Атанасчев [2, с. 108; 119-120]. Събранието безропотно гласува за прекратяване пълномощията на народния представител, без да иска по-прецизно разследване. Става ясно, че висшия законодателен орган съвсем се е обезличил и няма куража да иска поне минимална справедливост дори за свои членове, избрани по приетата от новия политически елит псевдодемократична избирателна система.

Еволюцията на избирателната система през периода 1947-1952 г. върви в посока намаляване на реалните възможности за политически избор и ликвидиране остатъците от политически плурализъм. Приложението на пропорционалната система бе чисто формално и реално невъзможно, тъй като режима бе реално еднопартиен при тоталната доминация на БКП. Другата партия БЗНС бе политически декор по-скоро за външния свят и придаваше една привидно по-демократична окраска на режима, но тя реално не участваше във вот извън схемата на БКП.

За изборите през 1953 г. се извършва преход от пропорционална към мажоритарна система. Въвеждат се едномандатните избирателни райони. Утвърждава се и практиката за едно депутатски място да се издига един кандидат. Цялата идея се аргументира с необходимостта гражданите да „опознаят” своя избраник и да се обръщат „при нужда” към него.

Все в посока „укрепване на връзките между населението и депутатите” законът императивно забранява едно лице да се кандидатира в повече от един район. Той не трябва да „разводнява” своята изборна кампания. Голям шум се вдига и около поръченията на депутатите. Те вече се възлагат от гражданите и са обект на „творческата” инициатива на народа. Дават се примери от практиката на изборите за

народни съвети, в които избирателите се „надпреварват“ да възлагат поръчения на своите избраници. Започва и „чупенето“ на рекорди по поети поръчения.

Пропагандираната тясна връзка „избиратели“ – „избраник“ намира място и във възможността за отзоваване на мажоритарно избрания народен представител. Това става по искане на организацията, която го е издигнала при положение, че тя констатира, че народният представител е изменил грубо на идеите и програмата, в името на които е кандидатиран. Решението се взема от НС с мнозинство повече от половината от народните представители. За освободеното място се провежда частичен избор. Подобна регламентация е грубо антидемократична. Не е целесъобразно един депутат да се избере примерно в район от 20 000 избиратели, а да загуби мандата си с гласовете на 200 свои колеги от НС. Явно е, че указаната норма съдържа възможност за политическа вътрешнопартийна репресия спрямо лица, които изгубят своите позиции в рамките на управляващия елит. Отзоваването следва указанията на Вълко Червенков за „постоянен народен контрол“ върху работата на депутатите.

За разлика от предишния парламент сега второто НС нито един път не влиза в своите правомощия да отзовава народни представители. Промени в състава на събранията обаче се извършват след овакантиането на депутатски места поради смърт или преминаване на друга работа на някои от представителите.

На 22 декември 1957 г. се провеждат избори за III НС. Необходимо е да се създадат места за „заслужилите“ партийни ветерани и жадните за власт нови апаратчици. За част от представителите на старата партийна „гвардия“ обаче места вече не се планират.

Годината 1961 е характерна с няколко вътрешнопартийни „прочиствания“. Най-знаковото става на проведения на 28 и 29 ноември 1961 г. пленум на ЦК на БКП, когато първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков успява да прокара решение за отстраняване на бившия премиер и бивш генерален секретар на ЦК на БКП Вълко Червенков от поста заместник-председател на МС. Към НС е отправена „препоръка“ да изпълни партийното решение [3, с. 144.].

На 9 декември 1961 г. партийното решение се привежда в действие като държавен акт. По предложение на председателя на Министерския съвет А. Югов, Президиумът на НС, начело с Димитър Ганев издава указ за освобождаването на В. Червенков от вицепремиерския пост. Акцията по отстраняването на бившия партиен лидер е добре премерена. Предстоят избори за Четвърто НС и управляващият елит прави подготовка за ново пренареждане на политическите пластове. Същевременно се демонстрира

породното скъсване с миналото на сталинизма, който донякъде се олицетворява от В. Червенков на българска почва. Така приключва поредният етап от борбата за власт във върхушката на БКП.

На 25 февруари 1962 г. парламентарните избори за 4 ОНС се провеждат в рамките на 321 – те мажоритарни района на страната, които трябва да излъчат по един депутат.

В мандата на парламента са извършени и няколко знакови отзовавания на народни представители. Те са показателни как в условията на тоталитарен политически модел загубата на вътрешнопартийните позиции са равнозначни на политическа смърт за бившите вече ръководни дейци. На 4 ноември 1962 г. на пленум на ЦК на БКП партийният лидер Тодор Живков нанася решителен удар върху политическите си противници. Бившият премиер и лидер на партията В. Червенков, премиерът Антон Югов, неговият заместник и бивш министър на вътрешните работи Георги Цанков, друг бивш министър на вътрешните работи Руси Христов и други партийни дейци са обвинени за репресиите и извращенията през периода на култа към личността. В. Червенков е изключен от БКП, а пленума взема решение за освобождаване на А. Югов и Г. Цанков от заеманите постове на премиер и вицепремиер [3, с. 145.]. На 19 ноември 1962 г. послушното НС привежда решението в действие. Противниците на Т. Живков обаче са оставени в състава на парламента. Вярно е преценено е, че поради обезличаването на институцията те няма да успеят да играят ролята на някаква вътрешнопартийна опозиция. Това положение обаче продължава около година и половина. На 27 май 1964 г. под ръководството на Енчо Стайков Националният съвет на Отечествения фронт преценява че А. Югов, Г. Цанков, Р. Христов, бившият министър на външната търговия Георги Кумбилиев, бившия секретар на ЦК на БКП Иван Райков, бившият заместник министър на вътрешните работи Апостол Колчев са извършили груби нарушения на законността и са причинили тежка вреда на БКП и държавата. Констатирано е че след изваждането им от състава на централните партийни органи те не са се явявали пред своите избиратели, загубили са доверието им и фактически са престанали да изпълняват задълженията си на народни представители. За тези нарушения се иска прилагането на чл. 10 от Закона за избиране на народни представители на НРБ, предвиждащ възможност за отзоваване на загубилите доверие депутати. Предложението е подкрепено с мотивирани изложения от окръжните комитети на БКП в Сливен, Силистра, Търговище, Благоевград и Плевен от чиито територии са избрани указаните народни представители. Разправата е бърза. Задействана е комисията по проверка на изборите и на 10 юни 1964 г. нейният

докладчик Дафинка Великова предлага НС да вземе решение за отзоваване на шестимата депутати. От присъстващите в залата 254 народни представители никои не посмява да защити бившите ръководни дейци на които до преди по-малко от две години същия този парламент бурно ръкопляска в качеството им на висши функционери и министри. Решението се взема единодушно и без дебати. Това колективно отзоваване на шестима видни дейци на БКП е може би най-масовата парламентарна чистка в годините на социализма при формалното спазване на процедурите. Местата на бившите депутати са попълнени с частични избори през август и на тяхно място влизат: Георги Петров, Апостол Пашев, Борис Стоев, Иван Попов, Марий Иванов и Костадин Гяуров, които трябва да „укрепят” НС и да провеждат „априлската линия” на вече безспорния лидер Т. Живков.

Общо в рамките на четиригодишния мандат на IV НС се провеждат 16 частични избора – 10 поради смърт на депутатите и 6 поради отзоваване. Това обновяване не се отразява на дейността на парламента. По принцип смисълът на частичния вот в едно плуралистично общество е да отрази актуалните настроения на електората и така да отрази по-вярно актуалното реално влияние на различните партии и групи в обществото. През 60 – те години тази идея няма как да се реализира. Обществото здраво е влязло във времето на „големия застои”, а избирателната система само обслужва режима и е допълнителен инструмент за вътрешнопартийни разправи, чистки, награди. Системата предвижда в хода на кампанията поемането на различни поръчения и ангажименти. Въведеният императивен мандат обаче все повече се използва за държане на народния представител „под контрол” и за искане на лични „услуги” от лица от неговия район. Мажоритарно избраните депутати влизат в НС не като личности, а като част от партийните механизми и стават елемент от тоталитарната система, за която НС се превръща в параван на народовластието. Всички решения, които парламентът формално взема са предварително обречени да бъдат приети и то с единодушие. Не се регистрира нито един случай в който поне един „мажоритарен” депутат да гласува „против” или въздържал се. Във всички избори – редовни и частични вече твърдо се гласува с активност близка до 100 % и се печели също с резултати близки до стопроцентовите. Броят на депутатите се увеличава успоредно с намаляването на функциите на парламента. Показателно е, че в края на мандата си IV НС променя още веднъж конституцията, с което се планира поредното увеличаване на броя на народните представители. На 8 декември 1965 г. се гласува един депутат да се избира вече не на 25 000, а на 20 000 жители [5, с. 40]. Така се предрешава поредното

увеличаване на удобните депутатски места и се подготвя почвата за ново задоволяване на „нарастващите” потребности на управляващия елит.

Мажоритарната система е призвана да гарантира безпроблемното реализиране на новото начинание, а за истински свободни и плуралистични избори вече никой не смее да говори. Така се предрешава поредното увеличаване на удобните депутатски места и се подготвя почвата за ново задоволяване на „нарастващите” потребности на управляващия елит. Мажоритарната система е призвана да гарантира безпроблемното реализиране на новото начинание, а за истински свободни и плуралистични избори вече никой не смее да говори. Пропагандната схема за отзоваване на депутати се развихря отново след като петото НС приема през 1971 г. „Живковската”. Тя запазва императивния мандат, който дава възможност за преждевременно отзоваване на депутатите.

Започва поредната кампания за утвърждаване и разширяване на „социалистическата демокрация”. В резултат на 17 април 1972 г. НС гласува първия в българския политически живот „Закон за условията и реда за отзоваване на народни представители и съветници”. Формално погледнато така се засилват още повече позициите на императивния мандат. Основанията за отзоваване са:

1. Измяна на идеите и програмата, в името на които е избран депутата
2. Систематическо неизпълнение на задълженията
3. Прояви, несъвместими с „високото” звание народен представител или съветник.

Предложение за отзоваване може да правят: 1/3 от избирателите от съответния избирателен район и организациите и дружествата, които могат да посочват кандидати за народни представители и съветници. Предложението за отзоваване се изпраща на НС на ОФ, когато става въпрос за депутат и на Окръжния комитет на ОФ, когато става въпрос за съветник. Лицето, което подлежи на отзоваване е уведомявано в писмена форма в рамките на една седмица след получаване на съобщението. Дава му се възможност в седемдневен срок може да направи възраженията си. Когато възраженията се приемат за неоснователни материалите за народните представители се изпращат в Държавния съвет, а за съветниците в окръжния народен съвет. Указаните институции разглеждат преписката в срок от две седмици и насрочват гласуване, чиято дата оповестяват най-малко месец предварително. Гласува се пряко от гражданите с две бюлетини с различен цвят и текст: „за отзоваване” и „против отзоваване”. Отзоваването се осъществява, ако са гласували повече от половината избиратели, и повече от половината от тях желаят загубилият народното доверие да напусне

парламента. Решението за отзоваване на депутат се обявява в Държавен вестник, а на съветник от съответния изпълнителен комитет на окръжния народен съвет. От изложеното се вижда, че формално отзоваването е пряко и е огледален образ на избора на народен представител.

На 27 юни 1973 г. в НС започва разглеждането на проект за нов избирателен закон. Той е внесен лично от председателя на Първия секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет Тодор Живков. Целта е ясна да се покаже важността на поредната шумна „реформа“.

Първият основен акцент на проекто-реформата е кодифициране на правната материя по избор на народни съвети, народно събрание и отзоваване на депутатите. В мотивите на вносителя се подчертава, че систематизираните норми ще улеснят приложението на изборните норми от органите, които провеждат вота.

Петият акцент на реформата визира процедурата за отзоваване на народните представители. Предложението за отзоваване вече се прави от 1/5 от избирателите, а не от 1/3. Така привидно се улеснява възможността за по-лесен народен контрол върху прегрешилите политици, но предвид характера на политическата система промяната има само формална стойност. Да предлагат отзоваване могат и централните ръководства на партиите и обществените организации. За отзоваване на съветници – окръжните ръководства на посочените организации. Народният представител или съветник има право на възражения. Ако те не се приемат, документите по отзоваване отиват в Държавния съвет. По негова преценка се насрочва гласуване „за“ или „против“ отзоваването, което се провежда в съответния избирателен район, по процедура аналогична на избора на депутата. Дава се възможност за агитации за отзоваването или против него. Новият момент е, че преценката на условията за задвижване процедурата по отзоваване се изземва от органите на ОФ и се прави само от Държавния съвет. Идеята е да се установи единен критерий, но всъщност така се осигурява допълнително централизма на властта, а в случая реално на председателя на Държавния съвет Тодор Живков. Поправката е продиктувана и факта, че ОФ отдавна е обезличен като организация и няма никаква реална тежест, съпоставима с органите на държавната и партийна власт.

Идеите за отзоваване залягат и в приетият на 29 юни 1973 г. нов избирателен закон, който по същество е избирателен кодекс. Всички варианти за отзоваване обаче до рухването на системата на социализма остават вече само на законово и теоретично ниво. Българският парламент е толкова обезличен, че мястото на депутатите в него вече

не се схваща като властова позиция, а като допълнителна екстра към партийния пост или други ”заслуги”.

От изложеното по-горе може да се направи извода за безсмислието на процедурите по отзоваване стават безсмислени. В рамките на тоталитарната политическа система монополното положение на една партия де факто осигурява политическия монополизъм на властващите. Отзоваването не е в състояние да „подобри“ действащия модел. В рамките на многопартийният режим отзоваването се сблъсква с механизмите на демокрацията. На първо място вотът на гражданите е таен. Няма механизъм да се поиска отзоваване от определен процент граждани и това да не се случи явно. Така тайният вот се обръща в частично явен. От друга страна отзоваването може да се поиска и от граждани, които симпатизират или са гласували за друго лице или друга партия [1]. Това създава предпоставки за нанасяне на допълнителни междупартийни удари. Може ли все пак да се извлече нещо позитивно от идеята за прекратяване на мандата на лица, които по някаква причина са се „сраснали“ с властта или не изпълняват ефикасно задълженията си? Мисля че в модерния политически свят частично решение на проблема е намерено. Става въпрос за периодичното обновяване на парламентите в рамките на действащия мандат. Може да се посочат доста конституционни модели, при които в рамките на мандата се провеждат избори примерно на 2 години за обновяване на камарата с  $\frac{1}{2}$  или  $\frac{1}{3}$  от депутатите. Така се извършва периодично политическо „проветряване“, което съответства на променените електорални нагласи.

#### **БИБЛИОГРАФИЯ:**

1. Вълканов, В. „Към въпроса за отзоваването на народните представители”. <http://www.bas-bg.org/new/istoria.html>
2. Методиев, В., Стоянов, Л. Български конституции и конституционни проекти. С. 1990.
3. История на Народна Република България. С., 2009.
4. Стенографски дневници (СД) на 6 Велико Народно Събрание (ВНС), I р.с., с. 139-148.
5. СД на I НС, IV и.с., с. 17-19.



## ИНФОРМАЦИЯ ЗА АВТОРИТЕ

**Андонова Христина** – докторант в ЮЗУ «Неофит Рилски», Благоевград, България. Научен ръководител – доцент, д-р Таня Стоянова.

**Благоев Благовест** – асистент в катедра «Русистика» на ФФ към ВТУ «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, България.

**Гамза Владимир** – доцент, д-р в катедра «Политология» на Учебно-научния институт по история, политология и право към Университет «В.А. Сухомлински», Николаев, Украйна.

**Галунов Тодор** – професор, д.п.н в катедра «Политология» на Философски Факултет към ВТУ «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, България.

**Галунова Калина** – главен асистент, д-р в катедра «Англицистика и американистика» на ФФ към ВТУ «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, България.

**Георгиева Светлана** – доцент, д-р в катедра «Българска филология» на ФФ към ОНУ «И.И. Мечников», Одеса, Украйна.

**Георгиева Биляна** – асистент в катедра «Публичноправни науки и публичен мениджмънт» на ПИФ към ЮЗУ «Неофит Рилски», Благоевград, България.

**Иванова Илияна** – докторант в ЮЗУ «Неофит Рилски», Благоевград, България. Научен ръководител – доцент, д-р Стилиян Стоянов.

**Кацикова-Митева Мария** – студентка от II курс, специалност «Българска филология» в Университет «Проф. д-р Асен Златаров», Бургас, България. Научен консултант – професор, д-р Марияна Парзулова.

**Колесник Валентина** – професор, д.ф.н, зав. катедра «Българска филология» на ФФ към ОНУ «И.И. Мечников», Одеса, Украйна.

**Налбантова Елена** – професор, д.ф.н в катедра «Българска литература» на ФФ към ВТУ «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, България.

**Палий Милена** – доцент, д-р в катедра «Методика» на факултет по хуманитарни науки към ШУ «Епископ Константин Преславски», Шумен, България.

**Панчев Иво** – главен асистент, д-р в секция «Общо и съпоставително езикознание» към Институт за български език при БАН, София, България.

**Парзулова Марияна** – професор, д.ф.н в катедра «Български език и литература» на факултет по обществени науки към Университет «Проф. д-р Асен Златаров», Бургас, България.

**Сайковска Олена** – докторант в Институт за литература «Т. Г. Шевченко» при НАН на Украйна, Киев, Украйна. Научен ръководител – професор, д.ф.н Г. М. Сиваченко.

**Стойчева Елисавета** – докторант в ЮЗУ «Неофит Рилски», Благоевград, България. Научен ръководител – доцент д-р Стилиян Стоянов.

**Чапкънова Светла** – студентка от II курс, специалност «Българска филология» в Университет «Проф. д-р Асен Златаров», Бургас, България. Научен консултант – професор, д.ф.н Марияна Парзулова.



*Наукове видання*

**ОДЕСЬКА БОЛГАРИСТИКА**  
**ОДЕСКА БЪЛГАРИСТИКА**  
**ОДЕССКАЯ БОЛГАРИСТИКА**

*Науковий щорічник*

*№ 11-12 (2013–2014)*

*Підп. до друку 31.04.2015. Формат 60x84/8.  
Ум.-друк. арк. 19,07. Тираж 100 пр.  
Зам. № 1133.*

***Видавець і виготовлювач***

***Одеський національний університет імені І. І. Мечникова***  
*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.*  
*Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12*  
*Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua*